

I. ÉVFOLYAM – 1. SZÁM – 2019. NOVEMBER

KÜLÜGYI MŰHELY

A KÜLÜGYI MŰHELY ALAPÍTVÁNY TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

LAPSZÁMUNKBÓL:

SZALÁNCZI-ORBÁN VIRÁG: Magyarország és az Európai Unió közlekedési hálózatának fejlesztése és annak logisztikai hatása

SŐREG KRISZTINA: Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében

PESCI MARCO: A Római Statútum rendelkezései harmadik államok vonatkozásában

SZÓKE-KIS BERNADETT: Többosztályú kormányzás a Független Államok Közössége együttműködésében

BARANYI EMESE ZSUZSANNA: Az albániai muszlimok története és az iszlám házassági joghoz való viszonyuk a nemzeti identitásuk tükrében

FEKETE ANETT: A dél-koreai soft power: hallyu

MÁTÉ ANNA: Mi fán teremnek a Visegrádi országok? - Az együttműködés országai az alapvető gazdasági mutatók tükrében

IMPRESSZUM

KÜLÜGYI MŰHELY

A Külügyi Műhely Alapítvány online megjelenésű tudományos folyóirata

FŐSZERKESZTŐ

Tóth Zoltán Balázs

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Antal Gábor

Baráth Noémi Emőke

Bederna Zsolt

dr. Budai Péter

Csáky Ádám

Farkas Attila

Gombos Jarmo

Dr. Harangozó Dániel

Héder Klára

Kis Katalin

Kupi Marcell

dr. Merkel Csenge

Pálfi László

Schvéd Brigitta Kinga

Szabó Levente Gábor

dr. Szalay Gábor

dr. Szegedi Krisztina

dr. Teleki Bálint

Tóth László

dr. Wágner Tamás Zoltán

dr. Zalahegyi Zoltán

KIADÓ

Külügyi Műhely Alapítvány

1016 Budapest, Mészáros utca 64.

Telefonszám: +3630-473-3508

E-mail: kmszerkesztoseg@gmail.com

Honlap: <http://kulugyimuhelyalapitvany.hu/>

ISSN 2677-0288

Crossref DOI folyóirat azonosító: [10.36817/KM](https://doi.org/10.36817/KM)

A Külügyi Műhelyt a Magyar Tudományos Művek Tára indexeli, valamint a Magyar Tudományos Akadémia REAL repozitórium és az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis archiválja.

TARTALOMJEGYZÉK

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ	5
-------------------------------------	---

EURÓPAI TANULMÁNYOK

SZALÁNCZI-ORBÁN VIRÁG: Magyarország és az Európai Unió közlekedési hálózatának fejlesztése és annak logisztikai hatása	7
--	---

NEMZETKÖZI GAZDASÁGTAN

SŐREG KRISZTINA: Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében – Magyarország gazdasági növekedése a Visegrádi Csoport fejlődési útja fényében	20
---	----

NEMZETKÖZI JOG

PESCI MARCO: A Római Statútum rendelkezései harmadik államok vonatkozásában	44
---	----

DR. ZALAHEGYI ZOLTÁN: Rövid általános áttekintés a diszkrimináció tilalmának jogáról Európában	64
--	----

NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

SZŐKE-KIS BERNADETT: Többszintű kormányzás a Független Államok Közössége együttműködésében	81
--	----

REGIONÁLIS TANULMÁNYOK

BARANYI EMESE ZSUZSANNA: Az albániai muszlimok története és az iszlám házassági joghoz való viszonyuk a nemzeti identitásuk tükrében	92
--	----

FEKETE ANETT: A dél-koreai soft power: hallyu	111
---	-----

MÁTÉ ANNA: Mi fán teremnek a Visegrádi országok? – Az együttműködés országai az alapvető gazdasági mutatók tükrében	143
---	-----

PÁLFI LÁSZLÓ: „Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában	162
--	-----

TUDOMÁNYOS ÉLET

GOMBOS JARMO: *Sovereignities in Contention* – Beszámoló az Európa-
kutatók 26. nemzetközi konferenciájáról 182

LISKA FANNY: Ilyen volt Magyarország első doktorandusz fesztiválja, a
DOSZFESZT 189

LAPSZÁMUNK LEKTORAI 192

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Tisztelettel köszöntöm a Külügyi Műhely című online tudományos folyóirat első számának hasábjain. Kifejezetten izgalmas egy éven vagyunk túl, amely idő alatt a Külügyi Műhely Alapítványnál a tervezési dokumentumoktól elindulva egészen az első lapszám megjelenéséig jutottunk el. Megragadva az alkalmat, röviden szeretném ismertetni az Olvasóval az eddig megtett utat, kitérve a Kiadvány sajátosságaira és tudományos paramétereire.

Az első mérföldkövet, mint minden nagyobb lélegzetvételű projekt megvalósítása előtt, a tervezési dokumentumok elkészítése jelentette, amely 2018 novemberében kezdődött meg. A Külügyi Műhely Alapítvány berkein belül elkészült stratégiában került lefektetésre a Külügyi Műhely működési környezete, tudományos paramétere, valamint céljai.

A második, ugyanakkor nem kevésbé fontos mérföldkövet a lehető legjobb szakértők toborzása jelentette. A Külügyi Műhely deklaráltan egy olyan, felsőoktatási intézményeken átívelő kezdeményezés, amely megvalósításához kizárólag doktoranduszhallgatók, doktorjelöltek és a fokozatukat frissen megszerzett szakértők csatlakoztak. A közel azonos egyéni élethelyzetek megteremtették ahhoz a lehetőséget, hogy a Szerkesztőbizottság tagjai tényleges partnerként és érdekelt félként lássák el feladataikat. Közös motivációt jelent az is, hogy a Szerkesztőbizottság valamennyi tagja a felsőoktatásban / a tudományos élet valamely szegmensében képviseli a jövőjét, így erősen érdekelt a tudományos készségeik folyamatos fejlesztésében.

A Szerkesztőbizottság tagjai meglehetősen változatos szakmai életutakkal és tapasztalatokkal rendelkeznek. A teljesség igénye nélkül olyan területeken látnak el szakmai feladatokat, mint a központi államigazgatás, az igazságszolgáltatás, a központi bank, felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek, ügyvédi irodák, stb. A Szerkesztőbizottság felállításánál szintén lényeges szempont volt az, hogy ne csak kizárólag budapesti intézményekből érkezzenek jelentkezők. Ennek érdekében az ország lehető legtöbb doktori iskolájához sikerült eljuttatni a felhívást, amelyet a kiválasztási folyamat követett. Így állt fel végül a 21 főből álló Szerkesztőbizottság, amely tagjai nyolc különböző felsőoktatási intézményből érkeznek.

A harmadik mérföldkő – amely a kéziratok lektorálása és az első lapszám összeszerkesztése után következett – határozza meg alapjaiban a Külügyi Műhely tudományos jellegét. Arra törekedtünk, hogy a Kiadvány a lehető legmagasabb szakmai elvárásoknak is megfeleljen, ennél fogva olyan paraméterekkel büszkélkedhetünk, mint ISSN azonosító, Crossref DOI regisztráció, archiválás az Országos Széchényi Könyvtár elektronikus archívumában és az MTA repozitóriumban, MTMT regisztráció, valamint számos egyéb online tudományos felületen történő megjelenés. A DOI azonosító kapcsán szeretném megköszönni az MTA Könyvtár és Információs Központ munkatársaitól kapott szakmai támogatást, amely nélkül a Külügyi Műhely nem lehetne olyan, mint amilyen jelen formájában.

Célunk, hogy a külügyi kutatások terén a Külügyi Műhely mértékadó folyóirattá váljon, valamint az ebben megjelenő elemzések minél szélesebb körben hasznosulhassanak. Ennek elérése érdekében nagy hangsúlyt kívánunk fektetni az online kommunikációra és a tudományos közösségépítésre, hogy ezáltal a potenciális célközönségünk minél nagyobb szeletét elérhessük.

Valljuk, hogy egy kezdeményezés akkor lehet igazán sikeres, amennyiben az a lehető legtöbb külső impulzust be tudja fogadni. A jövőben keresni fogjuk az együttműködési lehetőségeket hallgatókkal, felsőoktatási intézményekkel és kutatókkal, hogy közös erővel olyan Kiadványt alakítsunk ki, amely hozzájárul a tudományos értékek gyarapításához. Bátorítok minden érdeklődőt, hogy kövesse nyomon tevékenységünket és kísérje figyelemmel időszakos felhívásainkat online felületeinken.

A fentieket összegezve bízom benne, hogy kezdeményezésünk elnyeri az Olvasó tetszését. A Szerkesztőbizottság nevében kellemes olvasást kívánok.

Tóth Zoltán Balázs
főszerkesztő

MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZATÁNAK FEJLESZTÉSE ÉS ANNAK LOGISZTIKAI HATÁSA

Development of the transport network of Hungary and the
European Union and its impact on logistics

Szalánczi-Orbán Virág¹

Absztrakt: A közlekedési hálózat meghatározó jelentőséggel bír a gazdaságban: nemcsak kritikus infrastruktúra, hanem a gazdaságot átalakító erő is egyben. A meglévő rendszerek és hálózatok azonban az új kihívásoknak nem mindenben feleltek meg, ezért egységes és felzárkóztató fejlesztésre volt szükség. A közlekedési hálózatok jelenlegi fejlesztései, az Európai Unió által támogatott projektek megvalósulása és elképzelései több lehetőséget és iránymutatást kínálnak. Ebben a tanulmányban elsősorban a logisztikai vonatokat vizsgálom. A hazai és uniós hálózatfejlesztés mellett a logisztikai lehetőségek figyelembevételével a regionális erők szerepét, valamint a globális hatásokat is egyidejűleg kívánom bemutatni.

Kulcsszavak: Közlekedési hálózat, TEN-T, CEF, Új Selyemút

Abstract: The transport network is of decisive importance to the economy, not only as a critical infrastructure, but also as a transformative force in the economy. However, existing systems and networks do not fully address the new challenges, and a unified and catching-up development was needed. Current development plans and ideas of the current developers of transport networks, supporters of the European Union, provide various guidelines. This study focuses primarily on the logistics aspects. In addition to domestic and EU network development, I also examine the role of regional forces and global impacts, with logistical options in mind.

Keywords: Transport network, TEN-T, CEF, New Silk Road

¹ A szerzőről: Az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola hallgatója. Elérhetősége: szalancziorbán.virag@phd.uni-obuda.hu

BEVEZETÉS

Magyarország és az Európai Unió közlekedés hálózata, logisztikai kapcsolódása, az ismert és használt útvonalhálózatok folyamatos jelleggel történő átalakulása egy dinamikusan fejlődő terület. A korábban ismert és használt szokások formálódnak, a folyosók és tranzitútvonalak változnak, új lehetőségek, új hálózatok és új irányelvek alakítják a közlekedési hálózatokat. Ezek a látható és tervezett irányok számos területen okoznak változást, így a logisztikában is. Ahhoz, hogy megértsük és prognosztizálhassuk a jövőbeli lehetőségeket és kihívásokat, kutatnunk kell a múlt állapotait, ezt főleg a meglévő adatok feldolgozásával, elemzések és riportok áttekintésével és felhasználásával, térképes és grafikus ábrák összehasonlításával kívánom elérni. Esettanulmányom célja rávilágítani a fejlesztésben rejlő logisztikai kapcsolódási pontokra és lehetőségekre, Európában és globális szinten is. Mindezek eléréséhez átfogó képet kell látnunk arról, hogy honnan hova tart ez a terület, a közlekedési hálózat áttekintését, az aktuálisan futó projekteken és azok megvalósításán át, a jövőbeli lehetőségekig vizsgálva.

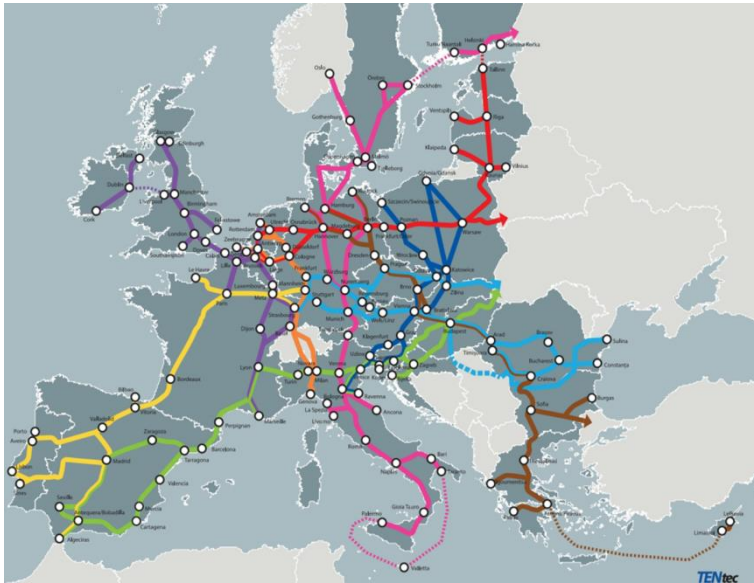
I. AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZATA (TEN-T)

A közlekedés egy stratégiai ágazat, egy úgynevezett kritikus infrastruktúra. Jelentős hatása van nemcsak a társadalomra, hanem a gazdaságra is, jóformán mindenkit érint. A közlekedés és ágazatai hozzájárulnak a növekedéshez, a globális versenyképesség növeléséhez, az Unión belüli mozgáshoz. A közlekedési hálózatok rendszerének fontos szerepe van az egységes piac fenntartásában. A rendszer célja, a hatékony, biztonságos, egységes és környezetbarát hálózat megléte. Az infrastruktúrát érintő beruházások erősítik az Európai Unió gazdaságát és kohézióját.²

Amennyiben az áruszállítási volumeneket vesszük figyelembe, úgy láthatjuk, hogy a világ áruszállításának jelentős része a tengerekről, vízi közlekedéssel érkezik Európába, a kereskedelem 74 %-át teszi ki ez az beérkezési mód. A világ 15 legnagyobb forgalmát bonyolító kikötője közül 3 Európában van (Rotterdam, Hamburg, Antwerpen). Ennek a folyamatosan növekvő volumennek a további, elsősorban szárazföldön történő

² DELIVERING TEN-T REPORT, 2017.

továbbítása jelenti a kihívást.³ A szárazföldi továbbítás rendszerét és hálózatát láthatjuk az 1. számú ábrán.

1. számú ábra: Európai korridorok.⁴

A transzeurópai közlekedési hálózatok és korridorok rendszere és kapcsolódási pontjai jól kivethetőek az ábrán. Ezen fő útvonalak a gazdaság és kereskedelem egyik legjobb mozgatói, amelyek a következők:

- Balti-Adria folyosó
- Északi-tenger. Balti folyosó
- Földközi-tengeri folyosó
- Keleti/Kelet-mediterrán folyosó
- Skandináv-mediterrán folyosó
- Rajna-alpesi folyosó
- Atlanti folyosó
- Az Északi-tenger mediterrán folyosó
- Rajna-Duna folyosó.⁵

³ EUROPEAN PORTS REPORT, 2015.

⁴ EUROPEAN CORRIDORS MAP, 2015.

⁵ THE CORE NETWORK CORRIDORS REPORT, 2013.

II. MAGYARORSZÁG KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZATA ÉS KAPCSOLÓDÁSA A TEN-T HÁLÓZATHOZ

Magyarország földrajzi adottságai által jól kapcsolódik az transzeurópai közlekedési hálózathoz, számos korridor halad át az országon (TEN, Páneurópai Korridorok, TINA).⁶

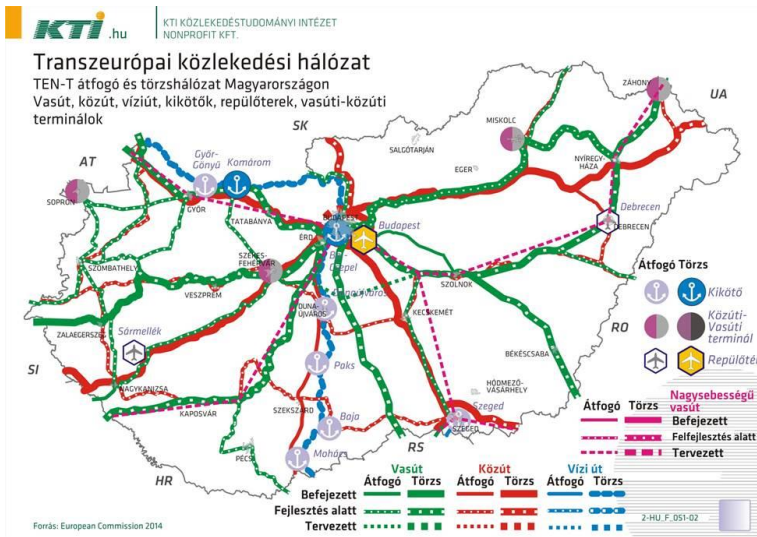
A páneurópai és TEN folyosók Magyarországot érintő szakaszai:

- IV. Drezda/Nürnberg-Prága-Brno-Pozsony-Győr-Budapest-Arad-Craiova-Szófia-Isztambul;
- V. Velence-Trieszt/Fiume-Ljubljana-Maribor-Budapest-Ungvár-Lviv-Kijev;
- V/b Fiume-Zágráb-Budapest;
- V/c Ploče-Szarajevó-Eszék-Budapest;
- VII. Elérhető az Északi-tenger a Rajna-Majna-Duna-csatornán keresztül;
- X/b Budapest-Újvidék-Belgrád.⁷

A hazánkat átvélő közlekedési hálózatok nagy jelentőséggel bírnak hazánk logisztikai szerepének megítélésének és lehetőségeinek szempontjából, hiszen koncentráltan vannak jelen. A hazai kiépítettség és áruszállítási kapcsolatok, a logisztikai szolgáltatók helyzete, a kialakult dinamikák és kombinált szállítási módok is élvezik az ezen korridorok helyzetéből fakadó előnyöket (2. számú ábra).

⁶ FLEISCHER, 2007.

⁷ FLEISCHER, 2007.

2. számú ábra: Transzeurópai közlekedési hálózat átfogó és törzshálózat, terminálok.⁸

III. A KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZAT FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYVONALAI (CEF)

Az Európai Unió közlekedési helyzete, a közlekedésfejlesztés kérdése, az összekapcsolt rendszerekben való gondolkodás és a technológia fejlődése, az igények változása és a gazdasági teljesítmények javítás érdekében, az Európai Biztosság 2014-ben felkérte a tagállamokat, hogy javaslatot tegyenek a közlekedési kapcsolatok javítására. A korábbi infrastruktúra sok eleme fejlesztésre szorul. Az új utak és hálózatok kialakulása, az áruszállítási útvonalak akár radikális változtatása javíthatja a gazdasági teljesítményt, elérhetővé válhat egy biztonságos, versenyképes és digitális európai közlekedési rendszer. Az Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz (CEF) közlekedésre vonatkozó projektje által elérhető finanszírozás többszörösére nőtt a 2014-2020-as periódusban. A projekt a közlekedés, az energia és a távközlési szektor fejlesztésére koncentrál. Az első körben elérni kívánt céloknak 2030-ig kell megfelelni. Cél a tagállamok rendszereinek és erőforrásainak jobb kihasználása, a teljesítmények növelése, ágazatok közötti

⁸ KÖZLEKEDÉSTUDOMÁNYI INTÉZET, 2014.

szinergia elérése, közlekedés digitalizálása, fentarthatóság elérése, új törzshálózatok kialakítása, technológia és technikai fejlesztések, egységesebb, összpontosított hálózat elérése. A főbb iránymutatások a következők:

- 94 fő európai kikötő vasúti és közúti összeköttetéssel;
- 38 kulcs repülőtér vasúti összeköttetésekkel a nagyvárosokkal;
- 15.000 kilométernyi vasutat korszerűsítése nagysebességűvé;
- 35 határon átnyúló projektek a szűk keresztmetszetek csökkentésére.⁹

A 2014-2020-as ciklus végéhez közeledve számos projekt valósult meg vagy van folyamatban. A teljes CEF közlekedésre szánt finanszírozást olyan tevékenységekbe fektetik be, amelyek közvetlenül hozzájárulnak a törzshálózat fejlesztéséhez (kb. 88-90%) és az átfogó hálózat fejlesztéséhez, további befektetések valósultak meg a mobil eszközökben, a mozdonyokban (beleértve az ERTMS-et), hajók és más tevékenységekben. A finanszírozás nagy részét a Rajna-Duna folyosó kapta (18-20%). Valamint kiemelt terület lett a vasúti közlekedés modernizálása, ahol ugyancsak több projekt valósult meg. A CEF projektek integrálják a közlekedési módokat, hozzájárultak az új összeköttetések létrejöttéhez, elősegítik a környezetbarát közlekedés elérését. A CEF projektek a közlekedésre vonatkozó fejlesztések finanszírozásával összhangban az energia és távközlési rendszerek és hálózatok fejlesztésével kapcsolatos projekteket is támogatja. E három terület (közlekedés, energia, távközlés) közös fejlesztése a következő időszakban is várhatóan jelentős támogatásban részesülhet. A felzárkóztatás, az egységes rendszerek kialakítása továbbra is folytatódni fog, a biztonságos és környezetbarát rendszerek elérése továbbra is kiemelt cél. Figyelembe véve a fejlesztési javaslatokat, új, többéves pénzügyi keret kialakítása a cél.¹⁰

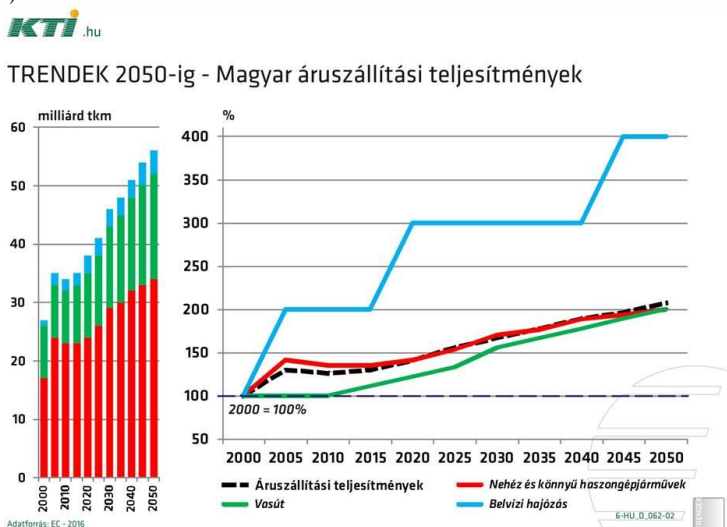
IV. MAGYARORSZÁG KÖZLEKEDÉSI FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI, IRÁNYVONALAI AZ ÁRUSZÁLLÍTÁS FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

Hazánkban is több CEF projekt valósult meg az elmúlt években, mind a vasúti fejlesztések, mind a közúthálózat fejlesztése terén. A már létrejött vízi és légi közlekedés fejlesztésére elnyert támogatások hatására a versenyképesség nőtt. Az Európai Unió által meghatározott irányvonalak és

⁹ EUROPEAN COMMISSION-CORRIDORS, REPORT, 2014.

¹⁰ EUROPEAN COMMISSION, REPORT, 2019.

fejlesztési tervek értelmében a következő periódusokban is komolyabb fejlesztési lehetőségek lesznek adottak. Amennyiben az áruszállítási volumeneket vesszük figyelembe úgy az alábbi (3. számú ábra) prognózist elemezhetjük:

3. számú ábra: Áruszállítási teljesítmények – trendek.¹¹

Az ábra alapján az összes ágazat teljesítményét nézve összhangban az európai előrejelzésekkel is azt láthatjuk, hogy a volumenek folyamatosan növekedni fognak, ezáltal a kezelendő mennyiségek nőnek, az ehhez kapcsolódó infrastruktúrának, logisztikai szereplőknek folyamatosan kell fejlődniük és lépést tartaniuk. Minden ágazat és közlekedési mód eltérő problémákkal néz szembe.

A 2014-2020-as CEF projekten belül az alábbi projektek kaptak prioritást.

- Vasúti fejlesztéseket segítő programok keretében megvalósult vasútvonalak átépítése, több útvonal és csomópont meghosszabbítása (reptér), irányítási rendszer korszerűsítés, összekötő vasúti hidak korszerűsítése, vonatbefolyásoló rendszer kiépítése.
- Belvázi áruszállítás fejlesztését segítő programok keretében hidak fejlesztése, dunai hajóút kitűzési rendszer fejlesztése, hajóút

¹¹ KÖZLEKEDÉSTUDOMÁNYI INTÉZET, 2016.

fenntartás, információs rendszer kiépítése, Integrált Kikötői Információs Rendszer kialakítása, kikötők fejlesztése.

- Légi áruszállítás fejlesztését segítő informatikai fejlesztések, kötőpályás kapcsolatok javítása, kialakítása, légitforgalmi rendszerek fejlesztése.
- Közúti áruszállítás fejlesztését segítő programok keretében több autópálya, gyorsforgalmi út fejlesztése, építése, bővítése, elkerülő szakaszok kiépítése, forgalomirányító rendszerek fejlesztése.¹²

A 2050-ig látható előrejelzés és a CEF által meghatározott célok is abba az irányba mutatnak, hogy a domináns közúti közlekedés mellé a vasúti kapcsolatok felzárkóztatása és intermodálissá tétele fontos szempont, valamint kiemelt terület marad a Duna és a vízi közlekedés fejlesztése, hajózhatósága. Logisztikai szempontból Magyarország közlekedési hálózatának fejlesztéséhez, és ezáltal egy nagyobb logisztikai teljesítmény eléréséhez hazánknak kiemelt figyelmet kell fordítania az egyenlőtlenségek csökkentésére, a további vasúti és belvízi szállítás fejlesztésére, a közutak és átkötő utak komplex fejlesztésére, az áthaladó tranzitútvonalak kialakítására, áruforgalmi kapacitások növelésére, logisztikai központok és szolgáltatók támogatására, eddigi kiemelt kapcsolatok erősítésére (Kína, Oroszország).

V. A V4-EK REGIONÁLIS EREJE, ÚJ SELYEM-ÚT

Az Európai közlekedési korridorok és hálózatok valamint az érkező áruszállítási volumenek áttekintése, után, ha globálisan kitekintünk és regionális hálózatokban gondolkodunk, úgy elkerülhetetlen, hogy hatásként ne említsük meg az Európán belüli és kívülről érkező hatásokat, elsősorban a V4 országcsoport és az Új Selyemút kapcsolatát. A Visegrádi Négyek történelme – ez a szoros kötelék, amely létrejött Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország között – évszázadokra nyúlik vissza. Az országok szoros kereskedelmi és diplomáciai együttműködést hoztak létre, meghatározó szerepet töltenek be Közép- és Kelet-Európa regionális gazdaságában. Regionális együttműködésüknek természetesen logisztikai vonatkozásai is vannak, amelyek további együttműködése az országcsoport szerepének növekedését hozhatja. Növekvő beruházási és kereskedelmi áramlás jellemzi, és az új piacok keresése során és eredményeként ezen országok és

¹² FLEISCHER, 2007.

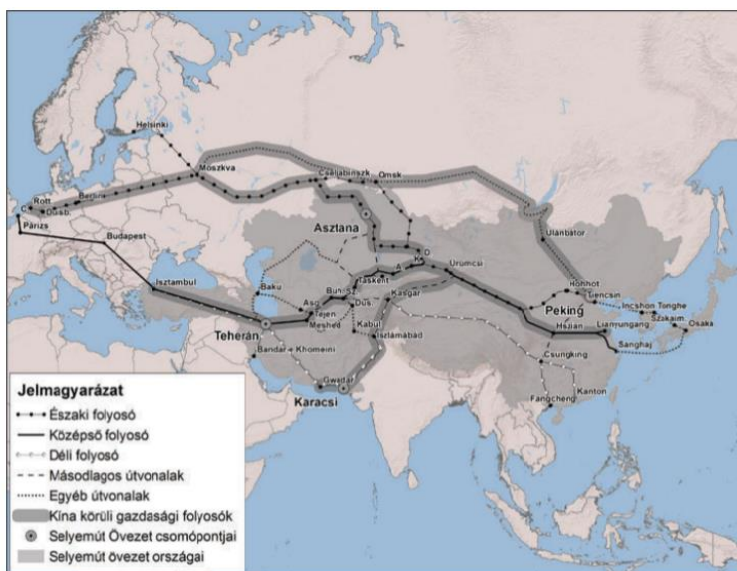
Kína közötti együttműködés is realizálható. A 2015-ben kiadott öv- és úti cselekvési terv szerint a kezdeményezés a szárazföldi útvonalakat („Öv”) és a tengeri útvonalakat („Út”) fogja magában foglalni azzal a céllal, hogy elsősorban infrastrukturális beruházások révén javítsák a régió kereskedelmi kapcsolatait. A V4-ek jelentette összekapcsolhatóság, az új útvonalak kialakításának terve a kereskedőknek és a gyártóknak is több lehetőséget kínál a regionális forgalmazáshoz. Kína célja, hogy fokozza együttműködését Kelet-Európával, beleértve infrastrukturális beruházásokat, technológiai fejlesztésekben való együttműködést, a nemzeti stratégiák függvényében. Logisztikai szempontból alternatívát kínálnak az Ázsia és Nyugat-Európa közötti áruszállításban, amelynek további célja az Európa, Ázsia és Afrika közötti kapcsolatok erősítése.¹³

A 4. számú ábra jól ábrázolja, a projekt nagyságát és alakulását szárazföldön. Az egyik fő út és a korridorok az Eurázsian keresztül húzódó vasúti kapcsolatok, a másik pedig a Délkelet-Ázsia és Afrika felől európai partokhoz érő tengeri szállítványozási útvonal.

Magyarország volt az első között, aki egyetértését fejezte ki a kínai elképzelésekkel és együttműködést írt alá Kínával. A további együttműködések keretében valósul meg például az a 350 km-es nagysebességű vasút, amely összeköti a magyar fővárosokat és Szerbiát, egyben javítja Magyarország szárazföldi és tengeri összeköttetését; javítják az ország átrakodási csomópont szerepét a régióban, Magyarország ad otthont a Kínai Bank (*Bank of China*) regionális központjának is. A közlekedési hálózat tekintetében elmondható, hogy bár hazánk nem rendelkezik tengerparttal, de a Duna-menti kikötők fejlesztésével Győr-Gönyű, Budapest, Dunaújváros és Baja városában, amelyek fejlett infrastruktúrával és a Fekete-tengerhez való hozzáféréssel büszkélkedhetnek, jelentősen növelik Magyarország szerepét az európai vízi közlekedési hálózatban. Erősség továbbá, hogy hazánk Európában a harmadik legnagyobb közúti sűrűséggel rendelkezik. Továbbá budapesti repülőtér bővülése is napirenden van, hogy megfeleljen a megnövekedett igénynek. A vasúti közlekedés területén az ismert Budapest, Belgrád vasútvonal, a Záhonyt a Trieszt-Budapest-Kijev-Moszkva-Khorgas szállítási folyosót hazánk egyik fő vasúti csomópontjának tekintik. Ezen adottságok mind növelik hazánk szerepét az európai közlekedési folyosók hálózatában.¹⁴

¹³ HONG KONG TRADE DEVELOPMENT COUNCIL, 2017.

¹⁴ HKTDC, 2017.

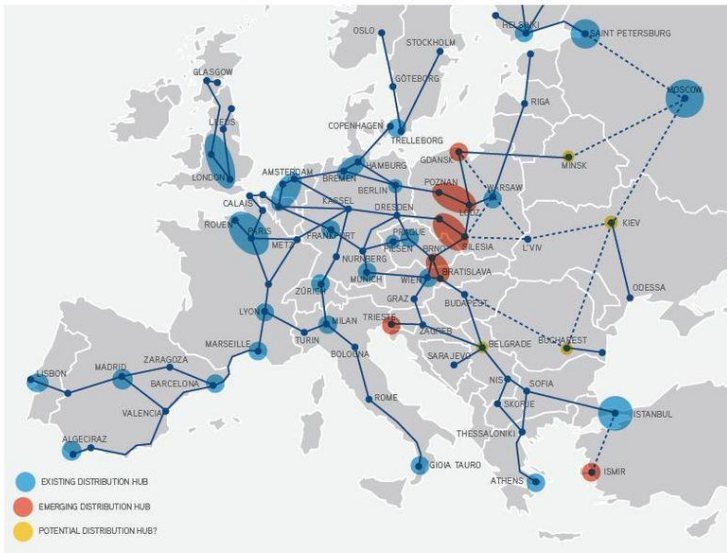

4. számú ábra - Az Új Selyemút.¹⁵

Ezen szempontok alapján megállapítható, hogy hazánk pozíciója erős, logisztikai szempontból fontos csomópontja lehet ennek a koncepciónak (5. ábra).

Kína és az Új Selyemút a gazdasági és gyártási növekedés mellett a régió további integrációját segítheti elő, elsősorban az ellátási láncokban. Az ebben résztvevők infrastrukturális beruházásaira ösztönző hatással van és lesz. A tengeri útvonalaknál a nagyobb kikötők fejlesztése az Adriai-tenger északi részén és a Fekete-tengeren, valamint összeköttetések javítása Európa többi részével kulcsfontosságú szerepet játszik a Gibraltár mentén a fő északi kikötők felé haladó hajók elérésében. A vasúti útvonalak, mint már láthattuk keresztezik továbbá a fő európai vasúti folyosókat Budapesten, Ljubljanában, Salzburgban és Bécsben, lehetővé téve a belépést Közép- és Kelet-Európa piacaira.

¹⁵ L JENEY, Á VARGA, 2017.

5. számú ábra: Európa várható logisztikai központjai 2020-ban.¹⁶

KONKLÚZIÓ

Magyarország és az Európai Unió közlekedési hálózatának fejlesztése egy folyamatos és a jövőben is kiemelt szerepet kapó projekt. Az eddig végrehajtott és a folyamatban levő irányok és előírások felzárkóztatják Magyarországot és a környező térségeket, új lehetőségeket teremtenek. A hálózat egységesítése és összeköttetések javítása mind élénkíti a gazdaságot. A közlekedési ágazatok fejlesztése nem csak társadalmilag kiemelt jelentőségű, hanem az áruszállításra, logisztikára is kiemelt hatással van.

A fejlesztési projektek a közlekedési hálózat mellett és vele együtt az energia és a távközlési szektort is egységként kezeli, azokat közösen támogatja. Fontos cél az információs rendszerek, infokommunikációs rendszerek fejlesztése, a digitalizáció és a területhez tartozó technológiai felzárkózás és egységesítés. A meglévő és nagy múltra visszatekintő tranzitútvonalak mellett új átkötő és új irányzatok is megjelennek, melyeket a jövőbeli fejlesztéseknél figyelembe kell venni. Véleményem szerint a közlekedéspolitikai és a fejlesztések regionális összekapcsolása, elsősorban a

¹⁶ STAVEBNÉ FORUM, 2012.

V4-ek gazdasági súlyának és kapcsolatának erősítése Magyarország számára erősebb és jobb helyzetet teremt, a logisztikai szempontok figyelembevételével is.

Kitekintve az Európai Unió határain és tágabban értelmezve az európai kontinens közlekedési hálózatát, átformáló erőként definiálnám az Új Selyemút koncepciót, amely a várható áruszállítási volumenek növekedésének egyik fő mozgatója. A közlekedési hálózat újragondolása és az új létrejövő útvonalak az áruszállítási volumenek növekedését, Európa és Magyarország áruszállításban betöltött szerepet globálisan erősítik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- European Commission (2013), Directorate General for Mobility and Transport - The Core Network Corridors. Elérhető: https://ec.europa.eu/transport/infrastructure/tentec/tentec-portal/site/brochures_images/b1_2013_brochure_lowres.pdf (Letöltve: 2019. 10. 03.)
- European Commission (2014): €11.9 billion to improve European connections. Elérhető: https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/news/corridors_en (Letöltve: 2019. 10. 04.)
- European Commission (2015) European Ports Report. [Elérhető: https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/static/pdf/infographie-web_en.pdf (Letöltve: 2019. 10. 01.)
- European Commission, 2015. Trans-European Transport Network. Elérhető: https://ec.europa.eu/transport/infrastructure/tentec/tentec-portal/site/maps_upload/SchematicA0_EUcorridor_map.pdf (Letöltve: 2019. 10. 01.)
- European Commission (2017), Delivering TEN-T report. Elérhető: http://www.connectingeu.eu/documents/Delivering_TEN_T.pdf (Letöltve: 2019. 10. 12.)
- European Commission (2019), Investing in European networks- Five years supporting European Infrastructure. Elérhető: https://ec.europa.eu/inea/sites/inea/files/cefpub/cef_implementation_brochure_2019.pdf (Letöltve: 2019. 10. 04.). DOI azonosító: [doi:10.2840/80126](https://doi.org/10.2840/80126)
- Fleischer Tamás (2007): Transzeurópai folyosók: A meglévők hosszabbítása, vagy egy összeurópai hálózat kialakítása?. In: Glatz

Ferenc: A Balkán és Magyarország. Európai Intézet Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, pp. 365-379.

Hong Kong Trade Development Council (2017): Hungary: Leading the Way in BRI Co-operation. Elérhető: <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/Hungary-Leading-the-Way-in-BRI-Co-operation/rp/en/1/1X32LK39/1X0AAEGE.htm> (Letöltve: 2019. 10. 03.)

Hong Kong Trade Development Council (2017): The Visegrad Four (V4) Nations: Early Adopters of the Belt and Road Opportunity. Elérhető: <http://economists-pick-research.hktdc.com/business-news/article/Research-Articles/The-Visegrad-Four-V4-Nations-Early-Adopters-of-the-Belt-and-Road-Opportunity/rp/en/1/1X32LK39/1X0AA60I.htm> (Letöltve: 2019. 10. 11.)

Jeney László – Varga Ágnes (2017): Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza,. In: Budapest: Péti Márton: Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, 115-164.o.

Közlekedéstudományi Intézet (2014) - Trendek és Grafikonok. Elérhető: <http://www.kti.hu/index.php?mact=Album,m5,default,1&m5albumid=366&m5page=2&m5returnid=760#link2> (Letöltve: 2019. 10. 03.)

Közlekedéstudományi Intézet (2016): Magyar áruszállítási teljesítmények. Elérhető: <http://www.kti.hu/trendek/trendek-2050-ig-magyar-aruszallitasi-teljesitmenyek> (Letöltve: 2019. 10. 09.)

Stravebné Forum (2012): The Silk Road of the 21st century. Elérhető: <http://www.stavebni-forum.com/en/print/21296/the-silk-road-of-the-21st-century/> (Letöltve: 2019. 10. 13.)

NÖVEKEDÉSI LASSULÁSOK ÉS A FÜGGŐ PIACGAZDASÁGOK ELMÉLETE KELET-KÖZÉP- EURÓPA ESETÉBEN – MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSE A VISEGRÁDI CSOPORT FEJLŐDÉSI ÚTJA FÉNYÉBEN

Economic growth slowdowns and the theory of dependent market economies in Central and Eastern Europe – Economic growth of Hungary in light of the Visegrad Group's development

Sőreg Krisztina¹

Absztrakt: Kétségtelen, hogy a rendszerváltást követően Kelet-Közép-Európa gazdasági szignifikáns fejlődési utat jártak be, melynek során bőven akadtak gyors felzárkózási, illetve komolyabb visszaesési periódusok is. A Szovjetunió felbomlása óriási kihívás elé állította a régió országait: egy olyan környezetbe kerültek, ahol rövid időn belül alkalmazkodniuk kellett a jóval fejlettebb, nyugati országok indukálta versenyhez, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozás peremfeltételeinek teljesítéséhez. Joggal fogalmazhatunk úgy, hogy tágabb értelemben a kelet-közép-európai országok, szűkebben vizsgálódva pedig a V4-es csoport speciális esetet képez Európa fejlődését illetően. A kezdeti kiszolgáltatottságról, rugalmatlanságról, óriási gazdasági-társadalmi alulfejlettségről hirtelen meginduló növekedési-felzárkózási pályára való, relatíve rövid időszak alatt történő átállás nem kevés feszültség forrásának bizonyult. 2008-as gazdasági világválság előtt a közép-kelet-európai országcsoport a világ legdinamikusabban növekvő térségei között szerepelt: 2000-től 2008-ig az éves reál GDP növekedési ráta 4,6% volt, az egy főre eső bruttó hazai termék növekedése pedig 4,8%-ot ért el. Utóbbi paraméter négyszer gyorsabban bővült, mint Nyugat-Európában. Azonban hozzá kell tenni, hogy a közvetlen külföldi tőkebeáramlás hajtotta növekedés hosszú távon nem feltétlenül szolgálja a valódi felzárkózást

¹ A szerzőről: A Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karán doktorjelölt. Elérhetősége: krisztina.soreg@gmail.com

abban az esetben, amennyiben az adott ország vagy országcsoport nem fejleszt ki olyan stratégiát, amely növekedési stabilitásához járulna hozzá. A 2007-08-as válság alapvetően rávilágított arra, hogy jelen országok továbbra is igen sérülékeny gazdasággal rendelkeznek, ráadásul földrajzi értelemben is az Európai Unió perifériáján helyezkednek el, s éppen emiatt alakulhatott ki az elmúlt években tapasztalt elhúzódó recesszió. Jelen tanulmány keretében a visegrádi országok rendszerváltást követő és napjainkig tartó gazdasági növekedése és fejlődése kerül vizsgáldásunk középpontjába a külföldi működőtőke-befektetések alakulása szempontjából, valamint Magyarország pozíciója az ún. közepes jövedelmi csapda epizódok alatt. A felállított kutatási hipotézis szerint a régió fogyasztás alapú növekedése tovább fokozta a külső sokkoknak való kitétséget és a tartósan elhúzódó stagnálás kialakulását a 2008-2009-es gazdasági válság kialakulását követően.

Kulcsszavak: V4, fejlődés-gazdaságtan, növekedési lassulások, függő piacgazdaságok

Abstract: It is undeniable that the economic growth path of the Central Eastern European Countries has been often viewed as a special case within the European Union's development from the viewpoint of both medium as well as long term tendencies. After the dissolution of the Soviet Union, member states of the V4 Group were stricken by a severe transformation crisis, however, after 1995 large-scale FDI inflow has greatly contributed to the relatively high GDP growth rate of the region. The next massive growth stimulator was the 2004 accession to the European Union, nevertheless, the 2007-08 global economic and financial crisis has provoked a significant growth slowdown episode in frames of a prolonged recession in case of the Visegrad Four. In the present study, the issue under scrutiny is the overall economic development of the V4 countries concentrating on the period after the 1989 regime change until nowadays. As on the occasion of current presidency of the Group, our research focuses on the economic growth of Hungary. Despite the two relevant income trap episodes presented in this research, on the basis of recently published data it seems that the third largest country of the Four has overcome the crisis-driven economic turmoil and a slight convergence may be also detected towards the most developed centre states of the EU. Yet, if analysis is carried out in a longer term, different conclusions may be drawn concerning its catching-up tendency. On these grounds, it is important to examine how the V4

cooperation could be further developed in order to stimulate member states' long-term economic growth and convergence. Besides the individual development of the four countries, the overall growth path of the Group and – in a broader perspective – the Central Eastern European Countries should be reorganized towards such factors as high quality human capital base, research and development investments and also high value added production for export. In frames of current paper, the economic growth and development of the Visegrad countries is examined with a special focus on foreign direct investments as well as Hungary's position during the so-called middle-income trap episodes. According to the main hypothesis of the research, the region's strong dependence on consumption has greatly contributed to the volatility of external shocks as well as the protracting growth slowdown that has developed following the economic crisis of 2008-2009.

Keywords: V4, development economics, growth slowdowns, dependent market economies

BEVEZETÉS

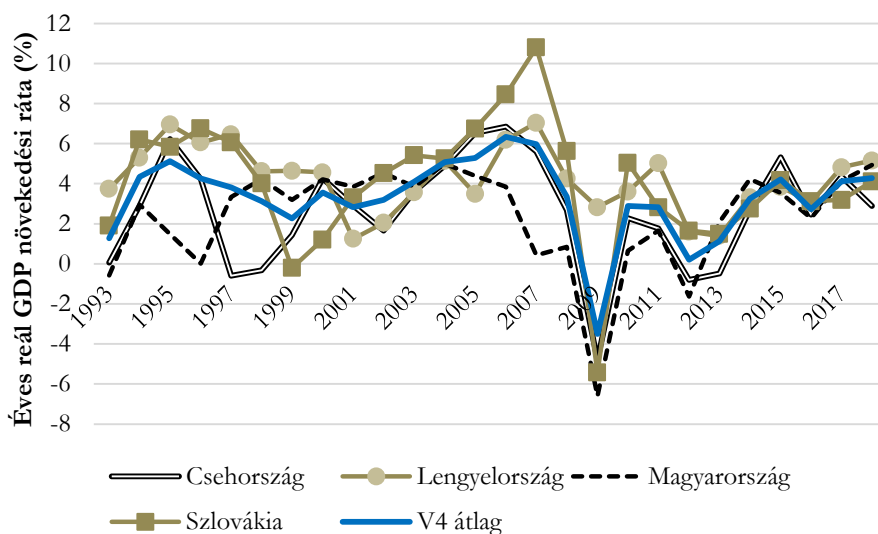
1991-ben a Csehszlovák Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság államfői a Visegrádi Nyilatkozat keretében egy olyan együttműködést hoztak létre, melyben az európai integráció közös megvalósítását tűzték ki célul. 1993-ban pedig már négytagú lett a csoport Csehszlovákia felbomlása révén. A kooperáció első és legfontosabb eredményeként a négy tagországban mind a politikai rendszerváltást követő demokratizálódás, mind pedig a piacgazdasági átmenet megvalósítása zajlódhatott jóval hatékonyabb formában. 2004-ben pedig sikeresen megtörtént az Európai Unióhoz való csatlakozás is, amely az egyik legfőbb célkitűzésként jelent meg már a kezdetekkor is. A kelet-közép-európai (a továbbiakban: KKE) térség gazdasági stabilitása szintén állandó napirendi pontját képezi a V4-ek kooperációjának. Habár az elmúlt évtizedek felzárkózási folyamata valóban példaértékűnek tekinthető Európában, a négy ország fejlődési scenáriói számos aspektusban elválaszthatók egymástól: utóbbi példaként említhetjük azon tény, hogy csupán Szlovákiának állt módjában bevezetni az eurót 2009-ben. Ami az országok földrajzi elhelyezkedését illeti, a periférikus adottság egyben komoly előnynek is tekinthető, hiszen a kelet és nyugat közötti fekvés kereskedelmi szempontból számos lehetőséget jelent az országcsoporthoz képest. Ezen felül az

Unión kívül eső országokból érkező olcsó munkaerő szintén a gazdasági növekedés fenntartásának egy releváns tényezőjeként fogható fel. Azonban másfelől, a kívülről – alapesetben a fejlettebb centrumországok felől érkező sokkok és egyéb begyűrűző externáliák – igen rövid időn belül érzékeltetik negatív hatásukat a térségben. A KKE-i, illetve szűkebb körben a V4 csoport legfőbb előnyei közül az alábbiakat emelhetjük ki: magasan képzett és olcsó munkaerő, alapvetően – válságmentes periódusok során – stabil makrogazdasági környezet, kedvező befektetési környezet, illetve e bekezdésben már kiemelt stratégiai jellegű elhelyezkedés, mivel a globális gazdasági növekedés keletről délre történő elmozdulása régiónk számára akár újabb kiugrási lehetőséget is biztosíthat a jövőben.

Az országcsoporttal összefüggésben jelen kutatásban az ún. függő piacgazdaságok elmélete, koncepciója merül fel. E megközelítés egyik legismertebb definiálása a *Kapitalizmus változatai (Varieties of Capitalism)* című, Hall-Soskice által publikált mű kapcsán jelent meg Nölke és Vliegenhart továbbfejlesztése révén az átmeneti gazdaságok feltárása végett. Különösen jelentős, hogy utóbbi értekezés a Visegrádi Négyek fejlődési modelljére vetíti ki a függő piacgazdaságok sajátosságait, valamint legfőbb tényezőként a külföldi tőke meghatározó szerepét jelölik meg.

Vajon milyen tényezők járulhattak hozzá legnagyobb mértékben a világgazdaságba, illetve szűkebb perspektívában az Európai Unióba történő integráció fokozódásához? Vajon számíthatunk-e a következő évtizedek folyamán további szignifikáns konvergenciára, felzárkózási előrelépésre, vagy pedig hosszú távon a vizsgált országcsoport, illetve régió kapcsán utóbbi feltételezések csak parciálisan teljesíthetőek? E tanulmányban feltételezzük, hogy az integrált periféria gazdaságok (például a KKE-i országok, ezen belül a kutatás magját képező V4 térség) a napjainkra már történelmi teherré avanzsált aszimmetrikus interdependenciájuk (ide értve a külső finanszírozástól való óriási függést, a kisebb felvevőpiacot, alacsony nyersanyag-ellátottságot, az 1989 utáni megelőző jelentős gazdasági elmaradottság kumulálódását) következtében képtelenek a hosszú távú, centrumhoz való teljes felzárkózáshoz a globális kapitalizmus jelen viszonyai közepette. A kutatás legfőbb hipotézise szerint tehát feltételezzük, hogy a régió fogyasztás alapú növekedése tovább fokozta a külső sokkoknak való kitettséget és a tartósan elhúzódó stagnálás kialakulását.

Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében –
Magyarország gazdasági növekedése a Visegrádi Csoport fejlődési útja fényében

1. számú ábra: A V4-ek éves reál GDP növekedési rátája (1993-2018).²

Az 1. ábra a V4-es országcsoporthoz tartozó országok éves reál Bruttó Hazai Termék növekedési rátáját illusztrálja. A Világbank *World Development Indicators* (a továbbiakban: WDI) rendelkezésre álló adatai a négy ország esetében 1993-tól teszik lehetővé a vizsgálódást egészen 2018-ig.³ Ahogy a vonaldiagram is szemlélteti, a rendszerváltás első néhány évében az 1994-95-ös transzformációs válság következtében jelentősebb gazdasági visszaesés tanúi lehettünk, azonban a térségbe egyre nagyobb volumenben beáramló FDI az 1990-es évtized második felében óriási löketet adott a GDP bővülésének. A következő mérföldkővet az Európai Unióhoz való csatlakozás jelentette, amely tovább fokozta a növekedés sebességét a térségben. A V4-ek közül az elemzett időszak során Szlovákia érte el 2007-ben, közvetlenül a krízis beáramlása előtt a legmagasabb értéket, 10,8%-ot. A gazdasági és pénzügyi válság első nagyobb hatása 2009-ben állt elő, s ugyanebben az esztendőben a négy gazdaság közül hazánk produkálta a legalacsonyabb értéket (-6,6%), amely egyben a teljes periódus minimumát is képezte. Meg kell jegyeznünk, hogy Magyarország számos évben, összesen 12 alkalommal rendelkezett a V4 csoport legalacsonyabb reál GDP növekedési rátájával: egyrészt a transzformációs válság, másrészt pedig a 2007-08-as krízis és recesszió

² Forrás: WDI, 2019 adatai alapján saját szerkesztés.

³ THE WORLD BANK, 2019.

idején, melynek számos gazdaság- és monetáris politikai kiváltó oka is volt. Ugyanezen tényezőkből eredően a 2012-es, ún. W-alakú válság második ágában is hazánk volt a sereghajtó, de 2017-től már a V4-es átlag fölötti értéket sikerült elérni.

A régióban 2013-at követően már egyértelműen megindult a kilábalási tendencia: 2013 és 2016 között Csehország esetében figyelhettük meg a maximális értéket (5,31%), miközben 2013-ban ugyanitt -0,48%-os reál GDP növekedési ráta következett be. Elemzésünk során mindenképp ki kell emelni Lengyelország teljesítményét, amely kiválóan mutatkozott mind a V4, mind pedig a kelet-közép-európai térség országai közül. 1993-tól napjainkig gyakorlatilag nem is beszélhetünk negatív értékekről, s ez igen komoly eredménynek számít a legutóbbi válság övezte időszakra vetítve. A legkisebb érték (1,25%) 2001-ben, míg a legmagasabb 2007-ben (7,03%) következett be. 2010-ben és 2011-ben is az előző évhez képest emelkedést láthattunk, azonban 2012-re 3,41 százalékpontos csökkenés került terítékre, habár így is pozitív értéket őrizhetett meg a gazdaság.

A *McKinsey Global Institute* 2013-as elemzésében azt a javaslatot fogalmazta meg a kelet-közép-európai térség további felzárkózását illetően, hogy a fogyasztás helyett beruházás alapú növekedést kell megvalósítani, valamint bővíteni a régió növekedést finanszírozó lehetőségeit többek között az exporttevékenység további fokozása és a hazai elmaradottabb szektorok termelékenységének gyarapítása révén. Utóbbi növekedési terv legfőbb alkotóelemei az infrastrukturális, oktatási és innovációba fektetett beruházások, illetve az intézményi reformok⁴.

I. AZ FDI GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSRE GYAKOROLT HATÁSA

Egy felzárkózási pályán lévő ország további növekedésében igen komoly szerepet játszanak az olyan tényezők, mint az aktuális gazdasági, politikai környezet, a kereskedelmi kapcsolatok intenzitása, valamint ebből fakadóan a külföldi tőke jelenléte és dinamikája. A V4-ek tekintetében hangsúlyozni szükséges, hogy a rendszerváltást követő turbulens időszak többek között azzal is fémjelvezhető, hogy az Európai Unióhoz való, későbbiekben előkészítésre kerülő időszak a külföldi működőtőke-befektetések intenzitását idézte elő. Azonban felmerül a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán a külföldi tőke jelenlétének tulajdonítani hosszabb

⁴ LABAYE et al., 2013.

távon egy-egy gazdaság, régió felzárkózását, valamint megállapítható-e egyértelműen, hogy az FDI áramlások okozzák a gazdasági növekedést vagy pedig utóbbi idézi elő előbbi folyamatokat nagyobb mértékben. A kétirányú kapcsolat vizsgálatára számos kutatás született, azonban egyik megállapítás sem vált kvázi mainstream elméletté az elmúlt évtizedek során. Ami bizonyosan kimutatható, az nem más, mint az a tény, hogy a külföldi működőtőke-beáramlás pozitív hatásai a fejlett országokban a legszignifikánsabbak, mivel utóbbiak rendelkeznek azzal a kapacitással, amellyel jóval hatékonyabban és nagyobb mértékben tudják befogadni a kedvező folyamánymányokat.⁵ Így tehát a centrum gazdaságok kezdeti előnyeiknek köszönhetően az FDI beáramlások sikeresnek mondható hasznosítása révén kumulatív előnyökre tesznek szert, s így közvetve hozzájárulnak az országok közötti egyenlőtlenségek további növekedéséhez.⁶ További fontos kitétel, hogy a kelet-közép-európai országok gyakorlatilag sokkterápia jelleggel igyekeztek átállni az új gazdasági-politikai berendezkedésre az 1990-es évtized első felében a privatizáció igen gyors kivitelezése formájában, amely a későbbiekben számos problémát idézett elő, mint például a fejletlen intézmények, bankrendszer és egyéb tényezők okozta, külföldi tőkén való egyre nagyobb mértékű dependencia kialakulása.⁷

Amennyiben globálisan kívánjuk áttekinteni a működőtőke-áramlás tendenciát, meg kell jegyezni, hogy az ezredfordulót követően a világ-gazdaságban kisebb visszaesés volt tapasztalható a centrum országokban kialakuló csökkenés miatt, azonban 2004-től kedvezőbb időszak állt elő. Ebben a periódusban a kevésbé fejlett országokban a visszaesés kisebb mértékben volt jelen, sőt, némi emelkedés is létrejöhett a működőtőkét illetően. 2004 után a külföldi tőkeállomány bruttó hazai termékhez viszonyított aránya a fejlett gazdaságok javára billent. Számos folyamat tükrözte, hogy a tőke fokozott áramlása az olyan területekre is kezdett áttérjedni, mint például Afrika, ahol nem csak az Egyesült Államok, hanem Kína is egyre nagyobb mértékű beruházásokat generált.⁸

Amennyiben nemzetállami szinten elemezzük a külföldi működőtőke hatásait, bizonyos externáliákat is szükséges kiemelni, mint például az országon belüli regionális egyenlőtlenségek fokozódása, amely hazánkban is tetten érhető. A telephelyként funkcionáló régiók egyértelműen fokozták a

⁵ CARBONELL - WERNER, 2018.

⁶ ARTNER, 2014.

⁷ CURWIN - MAHUTGA, 2014.

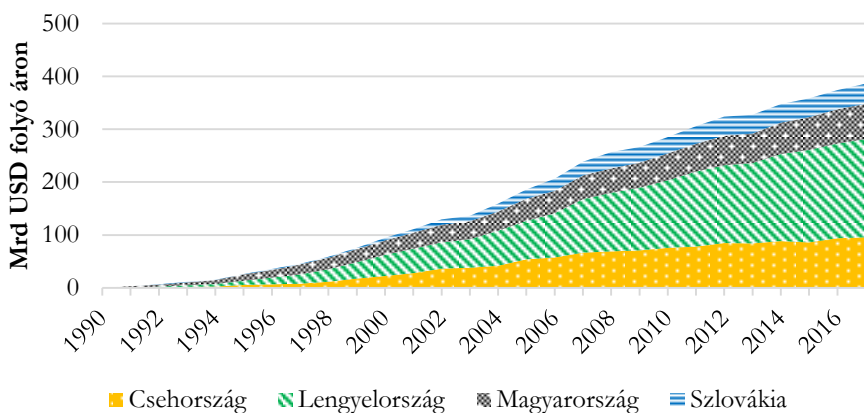
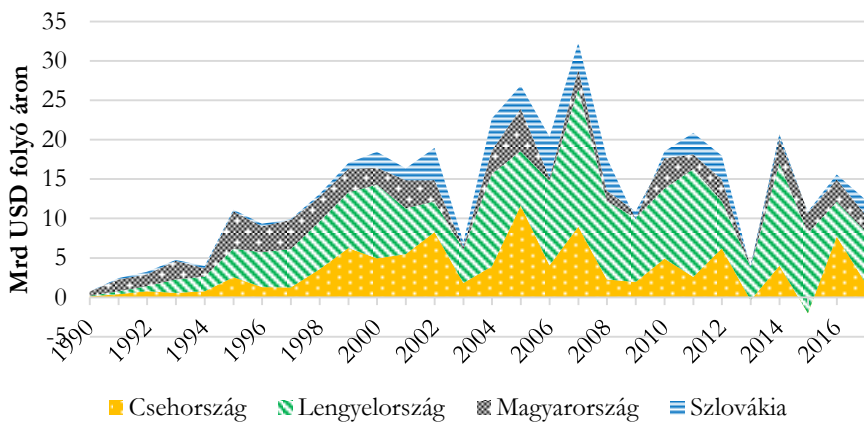
⁸ ARTNER, 2014.

fejlődést a nagyobb tőkeinjekció révén, a munkahelyteremtés által pedig többletjövedelmet teremtettek az aktív munkavállalók számára. A kevésbé sikeres régiók pedig a perifériára sodródva számos kezdeti előnytől estek el, amely a későbbiekben tovább nehezítette a centrumhoz való konvergencia megvalósulását. Utóbbiak kapcsán az Európai Unió regionális támogatásai sem tudtak minden esetben jelentős előrelépést elérni.⁹

Tanulmányunk keretében feltételezzük, hogy egy adott gazdaság vagy országcsoport hosszú távú konvergenciájához abban az esetben lehet közelebb kerülni, amennyiben egy nagyobb növekedési időszak után nem alakul ki olyan periódus, melynek sajátossága a relatíve magas folyó fizetési mérleg hiány fennállása. Utóbbi feltételezés azért is indokolt, mert a tartósabb folyó fizetési mérleg deficit eredményeként jelentős külső adósságtömeg gyülemlik fel. Ugyanekkor a befolyó külföldi működőtőke-befektetések egyre kevesebb eszközt hagynak a hazai vállalkozások, valamint háztartások esetében. A külföldi tulajdoni ráta bővülése bizonyos idő eltelté után egyre inkább szűkíti a bruttó hazai termék, valamint a bruttó nemzeti jövedelem közötti rést. A jelentősebb FDI inflow (ezen kívül pedig alacsonyabb hányadban portfólió beruházás és adósságfinanszírozás) révén működő szignifikáns növekedési periódusok kapcsán gyakran halhattunk a valutaválságok kialakulásának párhuzamáról. Ehhez kötődően három epizód is felmerül: az 1994 és 1995 közötti mexikói peso válság, az 1997-ben bekövetkező kelet-ázsiai krízis, illetve az 1998-2002-es argentin válság. Az említett jelenségekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy az érintett országok az adott időszakban közepes jövedelmű gazdaságok voltak, illetve a krízisek egy gyorsuló növekedési szakaszt követően bontakoztak ki.

⁹ ANTALÓCZY - SASS, 2005.

Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében –
Magyarország gazdasági növekedése a Visegrádi Csoport fejlődési útja fényében

2. számú ábra-együttes: Éves és kumulatív nettó FDI milliárd dollárban folyó áron 1990-től 2017-ig¹⁰.

A 2. ábra-együttes első diagramja az éves FDI beáramlás és kiáramlás különbözetét jeleníti meg folyó áron kalkulált milliárd dollárban a WDI (Szlovákia esetében a tanulmány megírásakor még nem állt rendelkezésre a 2018-as adat, így csak 2017-ig került vizsgálatra az adatsor) és az

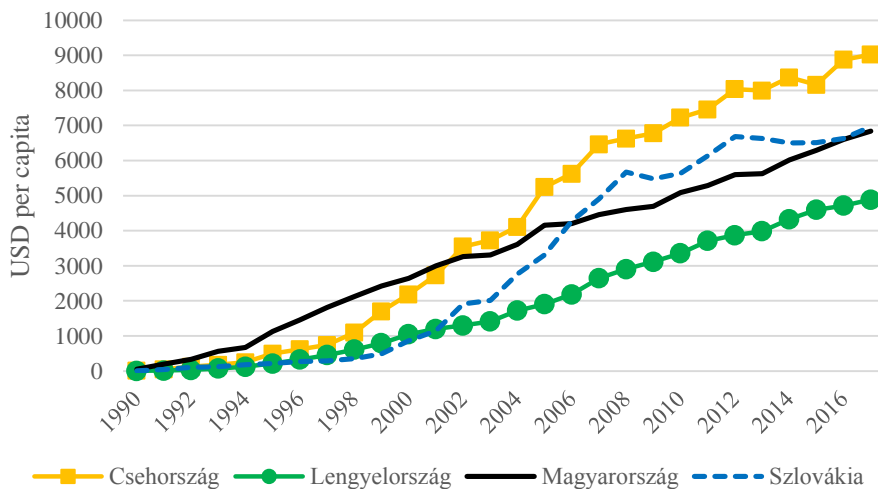
¹⁰ WDI, 2019. és UNCTADSTAT, 2019. adatai alapján saját szerkesztés.

UNCTADstat adataira támaszkodva.¹¹ A kapott alakzatok területe elsősorban az adott nemzetállamok népességétől függ. A legmagasabb FDI állomány Lengyelországban figyelhető meg, hiszen ez a tagállam adja a teljes V4 csoport súlyának több mint 60%-át 38 millió fős népességével. A lengyeleket a csehek követik a német piaccal való szoros összefonódásnak köszönhetően. A harmadik helyen hazánk szerepel, majd pedig Szlovákia, a Visegrádi Négyek legkisebb gazdasága volumen tekintetében. Az is egyértelműen megállapítható, hogy az 1990 és 2016 közötti időszakban összesen három szakasz különböztethető meg: az első fázis a rendszerváltás óta 2003-ig tartott, amely az EU-s csatlakozást megelőző év átmeneti állapotát jeleníti meg, hiszen ekkor számos befektető előretekintő jelleggel a 2004-es csatlakozási időpontot várta meg. A második diagram már kumulatív illusztrálja az évről évre felhalmozódó FDI-t a régióon belül. A rendszerváltás után egyre nagyobb mértékben befolyó külföldi közvetlen tőke nagyjából 10-15 éven keresztül maradt relatíve igen magas intenzitáson, azonban a folyamat – habár jóval kisebb meredekség fenntartása mellett – napjainkban is erőteljesen érvényesül. A következő jelentős periódus a 2004-es csatlakozástól egészen a 2008-as gazdasági és pénzügyi válság térségünkbe való beszivárgásáig tartott, amely igen magas FDI állomány megvalósítását tette lehetővé.

Harmadik szakaszként pedig a W-alakú válság 2012-es második fázisa után állt elő, amikor ugyanis már kisebb volumenű FDI áramlások szemtanúi lehettünk a V4 tagállamaiban. Utóbbi folyamat napjainkban is tart. Ezt követően érdemes megvizsgálni a V4 tagországok egy főre eső kumulatív nettó FDI állományának alakulását. A fenti két ábrával ellentétben, ahol a magas népességnek köszönhetően Lengyelország került az első helyre, utóbbi gazdaság a 3. számú ábrán egy főre jutóan a legalacsonyabb FDI értékkel bír, mivel nagyobb belső piaccal és relatíve kisebb nyitottsággal rendelkezik a V4 többi országaihoz képest. Ezen felül pedig jóval nagyobb a nemzeti tulajdon aránya is utóbbi nemzetállamban. 2016-ban 4751 dollár volt a fejenkénti nettó FDI állomány. A magyar és a szlovák érték az elmúlt esztendőben nagyjából azonos szintű volt (6551 és 6404 USD/per fő), míg a legnagyobb állomány a csehéknél állt elő (8703 USD/fő) 2016-ban. Csehország egyébként 2002 óta tartja az első helyezést a vizsgált paramétert illetően, amikor hazánk elé sikerült jutnia 3726 dolláros

¹¹ UNCTAD, 2019.

egy főre eső nettó FDI állományával, ráadásul itt az egy főre jutó GDP is jóval nagyobb, mint a többi országban.

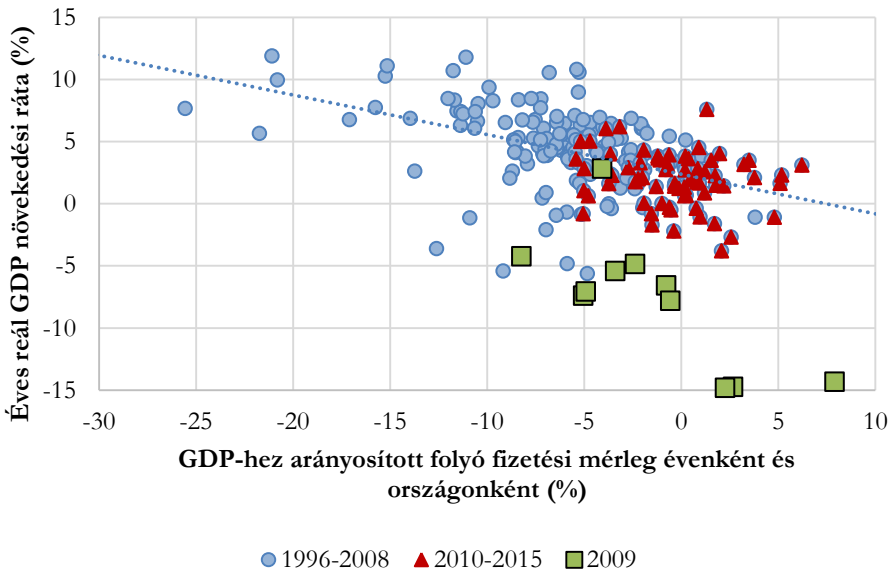
3. számú ábra: Egy főre eső kumulatív nettó FDI állomány dollárban folyóáron (1990-2017).¹²

II. A BRUTTÓ HAZAI TERMÉK NÖVEKEDÉSE ÉS A FOLYÓ FIZETÉSI MÉRLEG KÖZÖTTI KAPCSOLAT VIZSGÁLATA

Ahhoz, hogy a korábban már megfogalmazott feltételezésünk alaposabb vizsgálat tárgyát képezhesse, a 4. számú ábrát vezetjük be elemzésünk eredményeként, amely az éves reál GDP növekedési ráták és folyó fizetési mérleg közötti összefüggést mutatja be. Ahhoz, hogy viszonylag pontos eredményekre jussunk, a V4-es tagállamok körét kibővítjük néhány további kelet-közép-európai országgal: Bulgária, Horvátország, Románia és Szlovénia. A pontdiagram elkészítése során adatpáronként ábrázoltuk a vizsgált gazdaságokat, illetve éveket az 1996 és 2016 közötti periódusra. A kék szín a válság előtti, a piros pedig a krízist követő adatokat jeleníti meg. Megállapítható, hogy az éves GDP növekedés, illetve a folyó fizetési mérleg GDP-hez viszonyított aránya között szignifikáns összefüggés áll fenn, ezen kívül pedig strukturális töréspontok nem alakultak ki.

¹² WDI, 2019. és UNCTADSTAT, 2019. adatai alapján saját szerkesztés.

Ami a konkrét számokat illeti, a WDI és az Eurostat¹³ adatait felhasználva kiszámítható, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlegének koefficiense $-0,319$ -es értéket vesz fel, amely tehát azt jelenti, hogy amennyiben a folyó fizetési mérleg egyenlege 1 százalékpontot esik, a GDP ráta $0,319$ százalékpontot nő. Ezen felül a kereskedelmi nyitottság, illetve a *Fraser Institute* által publikált *Economic Freedom Index*¹⁴ is felmerült, mint potenciális tényező, azonban a számítások alapján egyértelművé vált, hogy e két esetben a kapcsolat szorossága már nem mondható szignifikánsnak. A folyó fizetési mérleg egyenleg, valamint az FDI inflow tekintetében Rapacki és Próchniak is hasonló párhuzamot állapítottak meg, valamint a strukturális reformok fejlődésére irányították kutatásukat a kelet-közép-európai régióban a reál konvergenciával összefüggésben.¹⁵

4. számú ábra: Az éves reál GDP növekedési ráták és folyó fizetési mérleg közötti összefüggés 8 választott kelet-közép-európai országban (1996-2015).¹⁶

¹³ EUROPEAN COMMISSION, 2019.

¹⁴ THE FRASER INSTITUTE, 2018.

¹⁵ RAPACKI – PRÓCHNIAK, 2009.

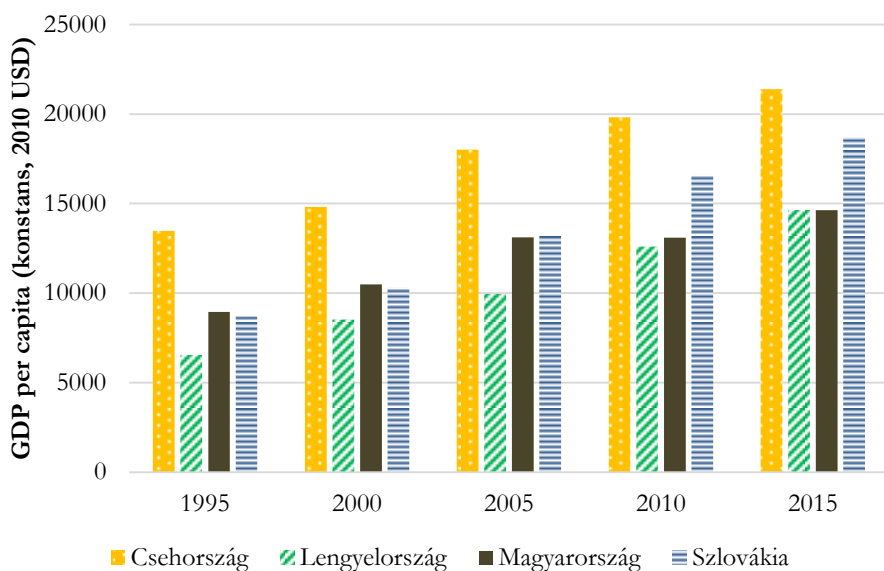
¹⁶ WDI, 2019. és EUROSTAT, 2019. adatai alapján saját szerkesztés.

Amennyiben a V4 országokat gazdasági teljesítményük alapján rangsorolni kívánjuk, a 2015-ös adatok alapján a vásárlóerő-paritáson vett egy főre eső Bruttó Hazai Termék szerint Csehország képezte a csoport legfejlettebb gazdaságát, melyet Szlovákia, Lengyelország és végül Magyarország követte. A fentebb már felsorolt és egyéb paraméterek GDP növekedésre gyakorolt hatásáról Simionescu Mihaela és szerzőtársai 2017-es tanulmányában az alábbi összefüggések kerültek megállapításra. Egyrészt a K+F-re fordított kiadások pozitívan korreláltak a növekedéssel Csehország és Magyarország esetében, azonban Lengyelországban és Szlovákiában éppen ellentétes irányú hatásokat generált. Másrészt, az FDI összességében pozitív hatást gyakorolt Szlovákia kivételével mindhárom gazdaságban a növekedésre. Harmadrészt pedig az oktatásba fektetett állami kiadások csupán Csehországban mutattak pozitív összefüggést a növekedéssel, a többi három országban viszont negatív korreláció állt elő az elemzések során.¹⁷

Egyet kell érteni azzal a kijelentéssel, hogy közép-, illetve hosszú távon a humántőkére irányuló beruházások a növekedés, felzárkózás motorjaként szolgálnak különösképpen az olyan tranzit gazdaságoknál, mint a Visegrádi Csoport. A magasan képzett humántőke-bázis lehetővé teszi a megfelelő kutatás-fejlesztési tevékenység megalapozását, amely a versenyképesség fenntartásának záloga. Ami pedig kifejezetten hosszú távon szolgálja a stabil gazdasági növekedést, az kétségtelenül az oktatásra fordított kiadások, beruházások fokozatos bővítése.¹⁸ Habár másfelől, a fejlett centrum országoknak gazdasági szempontból nem feltétlenül kedvezne a régió, jelenleg olcsó és könnyen elérhető munkaerejének nagyobb mértékű felzárkóztatása és ezáltal magasabb béreken történő bekapcsolása a globális munkamegosztási folyamatokba.

¹⁷ SIMIONESCU et al., 2017.

¹⁸ SIMIONESCU et al., 2017.

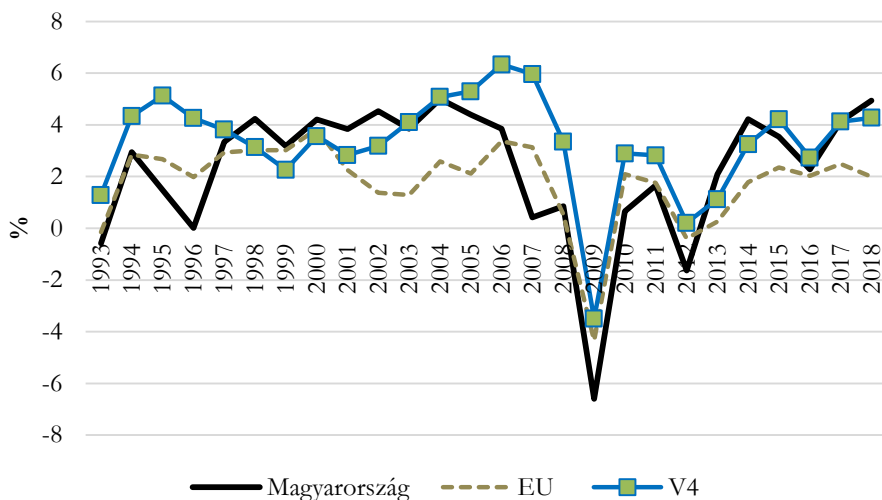

5. számú ábra: Öt éves intervallumonként ábrázolt egy főre eső GDP (1995-2015).¹⁹

A gazdasági növekedés, felzárkózás egy további fokmérőjeként érdemes megvizsgálni a négy ország egy főre eső GDP-jének alakulását. Az 5. ábra öt éves szakaszonként jeleníti meg a transzformációs válságot követő időszaktól 2015-ig tartó fejlődési utat. Az egy főre jutó GDP tekintetében a teljes periódus alatt Csehország teljesített a legjobban. Magyarország és Szlovákia 2005-ig közel azonos szintet hoztak, majd pedig 2010-től váltak el élesebben egymástól a szlovák gazdaság felívelésével, ahol 2009-ben került bevezetésre az euró. Lengyelország pedig igen stabil és fokozatos növekedést valósított meg annak ellenére, hogy a négy tagállam közül 1995-ben itt tapasztalhattuk a legalacsonyabb egy főre jutó GDP értéket. Az arányokat elemezve kiderül, hogy a csehknél az első vizsgált évhez képest 2015-re több mint másfélszeres növekedés állt be, a lengyeleknél ez a ráta 2,24-szeres, s így a csoport legnagyobb mértékű bővülését könyvelhették el, hazánkban 1,63-szoros emelkedés volt tetten érhető, a szlovákoknál pedig 2,15-szörös volt az 1995-ről 2015-re bekövetkező egy főre jutó GDP növekedést.

¹⁹ WDI, 2019. adatai alapján saját szerkesztés.

Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében –
Magyarország gazdasági növekedése a Visegrádi Csoport fejlődési útja fényében

6. számú ábra: Magyarország, a V4 és az Európai Unió éves reál GDP növekedési rátája (1993-2018).²⁰

A V4-ek közül következő lépésként hazánk, a Visegrádi Négyek és az EU reál GDP növekedési rátája kerül vizsgálatra az 1992-től 2018-ig tartó periódusban (6. ábra). Az említett időszakban gyakorlatilag három szignifikáns növekedésbeli visszaesés állt elő: első körben a transzformációs krízis okozott jelentős GDP csökkenést a magyar gazdaságban. Ezt követően a 2007-08-as válság 2009-es mélypontja – mint ahogy már említettük is, a V4 csoportban elért legalacsonyabb ráta – a 2012-ben megfigyelhető második leszálló szakasszal folytatódott, amely a W-alakú recesszió eredményeként lépett fel Magyarországon. E jelenség a többi kelet-közép-európai gazdaságban is tetten érhető volt: a válságot követő átmeneti GDP bővülés után lassulási tendencia indult meg, viszont ezúttal már kisebb mértékű csökkenést vont maga után. Hogy néhány konkrét rátát is felsorakoztassunk, 2009-ben hazánkban -6,6% volt a Bruttó Hazai Termék, miközben az európai uniós átlag -4,36%-ot tett ki. A következő visszaesési fázisban, 2012-ben pedig a két érték -1,64% és 0,43% volt.²¹

²⁰ WDI, 2019. adatai alapján saját szerkesztés.

²¹ THE WORLD BANK, 2019.

III. A V4 GAZDASÁGOK KÖZEPES JÖVEDELMI CSAPDA EPIZÓDJAI

A fejezet keretében egy rövid elemzés formájában megvizsgáljuk a régió gazdasági növekedésében bekövetkező jelentősebb lassulási szakaszokat. A felzárkózási út elmúlt néhány évtizedben tapasztalt alakulásában – néhány ország esetében – érdekes tendenciákat tárhatunk fel. Vajon milyen okból jönnek létre a jelentősebb, tartósabb lassulási fázisok, illetve mindez hogyan tükröződik a felzárkózás folyamatán? A növekedéstudomány és fejlődés-gazdaságtan diszciplinái lehetőséget nyújtanak arra, hogy közelebbről is megvizsgálhassuk az egyes országok, országcsoportok növekedési lassulásait, amelyek a legutóbbi gazdasági válság óta ismét egyre nagyobb jelentőséggel bírnak. Geoffrey Garrett 2004-es kutatásában a közepes jövedelmű országok növekedési problémáit elemezte és azt hangsúlyozta, hogy a globalizáció támogatói nem tudnak logikus magyarázattal szolgálni azon lassulási periódusokra, amelyek jelenleg számos közepes jövedelmű gazdaságban zajlanak.²² A napjainkban egyre gyakrabban gazdasági, illetve gazdaságpolitikai elemzések tárgyát képező, ún. közepes jövedelmi csapda jelensége egyrészt módszertanként szolgál a jelentős lassulási epizódok felderítésére az egyes országok növekedési útjában, másrészt pedig állandó vitafelületet is nyújt a megoldási javaslatok kidolgozása végett a további lehetséges felzárkózási scénáriókat illetően.

Mint ismert, a Világbank évente nyilvánosságra hozza világgazdaságunk országait csoportosító jövedelmi kategóriákat. A jelenlegi klasszifikáció szerint a 28 uniós tagországból mindössze Bulgária és Románia tartoznak a felső-közép jövedelmi csoportba, a többi tagország pedig már a felső kategóriába sorolható a rendszer indikátorai szerint. Azonban kutatásunkban egy saját klasszifikációs módszert vezetünk be az alábbiak szerint. Ahhoz, hogy a négy jövedelmi csoport intervallumait pontosan definiáljuk, az adott ország egy főre eső GDP-jét el kell elosztanunk a világ egy főre eső GDP-jével. Amennyiben ez a ráta 50 százalék alatti értéket ad, úgy alacsony jövedelmű gazdaságként tartjuk számon a vizsgált országot. 50% és 100% között alsó-közép, 100% és 200% között felső-közép, 200% fölött pedig magas jövedelmű gazdaságokról beszélünk. A már említett közepes jövedelmi csapda jelensége jellemzően tehát egy magasabb növekedési szakasz következtében áll elő tartós lassulást eredményezve. Ahhoz, hogy egy-egy ilyen epizódot azonosítani tudjunk,

²² GARRETT, 2004.

meg kell vizsgálni, hogy a lassulást megelőző 10 évben fennállt-e a már említett gyors gazdasági növekedés. Ezen felül a jövedelmi csapdában lévő ország felzárkózási pályát jár be 10 éves átlagban 3%-os egy főre eső GDP mellett. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy növekedési lassulás alatt stagnálást, nem pedig hirtelen recessziót kell érteni. A legalább 10 éven át tartó lassulási fázis során az egy főre jutó GDP növekedés nullához közeli vagy legfeljebb 1% évente.

Országok	Növekedési időszak			Lassulási időszak						Utólagos növekedési ráta		
	kezdetre	vége	% / év	kezdetre	vége	hossza (év)	% / év	jövedelmi szint	csoport	1. év	vége	% / év
Lengyelország	1953	1975	3,72	1976	1989	14	-0,11	141%	felső-közép	1992	<i>napjainkig</i>	4,19
Magyarország	1957	1978	3,57	1979	1989	11	0,92	185%	felső-közép	1994	2005	3,61
Magyarország	1994	2005	3,61	2006	2015	10	0,82	177%	felső-közép	<i>lassulás vége 2014-2015-ben</i>		

1. számú táblázat: Növekedési és lassulási periódusok a visegrádi országokban.²³

Az 1. táblázatban²⁴ az általunk, előzőekben már felsorolt 8 KKE-i ország kapcsán összesen három jövedelmi csapda epizód alakult ki az elmúlt évtizedek során. Ami a legérdekesebb, hogy a kettő érintett ország V4-es gazdaság is egyben, ahol tehát három csapdahelyzet állt elő. Lengyelországban 1953-tól 1975-ig egy szignifikáns növekedési időszak állt fenn átlagosan 3,72%-os éves növekedési rátával, majd pedig 1976-tól egy 14 éven át tartó stagnálás következett (0,11%/év). 1992-től ismételtén megindult a növekedés, amely napjainkban is tart. Magyarországon azonban kettő közepes jövedelmi csapda szituáció is létrejött. Az első esetet egy 1957-től 1978-ig tartó növekedési fázis előzte meg (3,57%-os átlagnövekedéssel), majd pedig 1979-től 1989-ig szignifikáns lassulási tendencia bontakozott ki átlagosan 0,92%-os növekedési rátával. 1994-től 2005-ig pedig a soron következő növekedési szakaszba léphetett hazánk. A második jövedelmi csapda előtt 1994-től egészen 2005-ig az előzőekhez hasonlóan

²³ WDI, 2019. és GGDC, 2013. adatai alapján saját szerkesztés.

²⁴ THE MADDISON-PROJECT (GGDC), 2013; THE WORLD BANK, 2019.

jelentős növekedés volt folyamatban, amelyet a transzformációs válságból való kilábalás, illetve a régióba beáramló FDI indukálta. Azonban 2006-tól – részben endogén hatásokra (folyó fizetési mérleg deficit csökkentésére irányuló intézkedések), illetve néhány évvel később a gazdasági válság miatt komoly visszaesés indult meg, amely nagyjából 2014-2015-ig tartott.

A tartós növekedési lassulásokkal kapcsolatos gondolatmenetet folytatva további elemzésünket a 2007-08-as válság, illetve recesszió Visegrádi Csoport kettő, fentebb bemutatott csapdával érintett tagjára gyakorolt hatásaira irányítjuk, hiszen igen egyértelmű, hogy a krízis nagyon különböző módon érintette a lengyel és magyar gazdaságot. Az egyik első megállapítunk az, hogy ugyan 2008 előtt a régióban a külső finanszírozás vitális szerepet játszott a bruttó hazai termék bővülésében, a hazai fogyasztás rendszeresen meghaladta a GNI-t mindkét ország esetében. Ennek folyományaként a fizetési mérleg hosszú távon jelentős hiányt mutatott, s utóbbit a szufficités tőkemérleggel kísérelték meg ellensúlyozni. Azonban 2008-at követően a pénzügyi válság nagymértékben beszűkítette a térségünk által nyújtott finanszírozási lehetőségeket, különösképpen hazánkban, ahol a külföldi befektetők túlzottan kockázatosnak ítélték meg jövőbeli beruházásaikat a jellemzően devizában történt magas állami és magán-szektorbeli eladósodás, illetve a kedvezőtlen makrogazdasági teljesítmény miatt is. Magyarországon 2008 októberében a központi bank 3 százalékponttal emelte a jegybanki alapkamatot egyetlen nap leforgása alatt. Ezen felül pedig a kormány tárgyalásokat indított a Nemzetközi Valutaalappal hitelfelvétel ügyében, mivel a piaci alapú finanszírozás már tarthatatlanná vált a gazdaság számára. 2008 és 2009 között hazánkban a folyó fizetési mérleg egyenlege 7 százalékponttal emelkedett, melynek hatására a külső finanszírozás gyakorlatilag megszűnt, a háztartások fogyasztása és a beruházások jelentősen csökkentek, a GDP 7 százalékponttal esett egy év alatt, s ezáltal igen komoly recesszió lépett fel a következő időszak folyamán.

Ami Lengyelországot illeti, utóbbi gazdaságban szintén deficit állt fenn 2008-at megelőzően, azonban jóval alacsonyabb mértékben, mint hazánkban (nagyjából 2-5% között). A válság első szakaszában az állami és magán-szektorban fennálló eladósodás szintén kisebb volumenű volt, s így a külső finanszírozás fenntarthatónak bizonyult 2008-09-ben, illetve a válság beáramlását követő további néhány évben. Viszont a leglényegesebb eleme a lengyel válságkezelésnek nem más, mint a radikális korrekciók hiánya. Az Unióban fennálló recessziós időszak során a lengyel gazdaságpolitikai intézkedéseket nyolc év folyamán hajtották végre. E fokozatosságnak hála a

gazdasági szereplők alkalmazkodni tudtak a kedvezőtlenebb körülményekhez, illetve a kiigazító intézkedésekhez is. Eredményképpen nem állt elő recesszió 2008-ban, 2010 után pedig viszonylag magas növekedés is megindult az országban.

KONKLÚZIÓ

Nem vitatható azon tény, hogy a kelet-közép-európai térség országai a piacgazdasági átmenetet követő, transzformációs válságtól és komoly társadalmi feszültségektől terhes időszaka után képesek voltak egy viszonylag gyors gazdasági növekedési úton elindulni és ezáltal jelentős felzárkózást elérni. E sikeres növekedési epizód alapvetően a térségbe óriási volumenben beáramló FDI állomány segítségével valósulhatott meg, amely különösképpen az Európai Unióhoz való csatlakozást követően vált még inkább vonzó lehetőséggé a külföldi befektetők számára. Azonban amint a legutóbbi gazdasági és pénzügyi válság is előtérbe helyezte, a legnagyobb mértékben FDI beáramlás által hajtott növekedés hosszú távon nem bizonyult fenntarthatónak. A krízis során tapasztalhattuk, hogy az Unió perifériáján lévő országok mennyire érzékenyen reagáltak a külső sokkokra, illetve hogy valójában milyen törekeny az elmúlt évtizedekben megvalósított fejlődésük. A KKE-i nemzetállamok fejlődésére jellemző még az ún. függő piacgazdaságok modellje, amely évtizedek alatt meglehetősen kedvezőtlen, kockázatos háttérrel alakít ki a pénzügyi, humán és társadalmi tőke számára. A külső finanszírozástól való ilyen mértékű dependencia valójában tehát történelmi teherré avanszált a tranzit országok hosszú távú felzárkózásában, amely napjainkban már nemcsak a fejlett, központi országoktól, hanem többek között a multi- és transznacionális vállalatoktól való óriási mértékű függés formájában tapasztalható.²⁵ Az olcsó munkaerő, összeszerelő tevékenység és a kiszervezett üzleti szolgáltatóközpontok (SSC-k) előtérbe juttatása még mélyebbre juttatja azt a képzeletbeli horgonyt, amely többek között hazánk gazdasági fejlődését is szignifikánsan visszavetette az elmúlt időszak folyamán.

E tanulmányban megállapításra került, hogy a Bruttó Hazai Termék növekedése igen szoros kapcsolatban áll egyrészt folyó fizetési mérleg egyensúlyának, másrészt pedig a beáramló külföldi közvetlen működőtőke-beruházások alakulásával. Ezen felül kimutattuk azt is, hogy a nyolc –

²⁵ GÁL – SCHMIDT, 2017.

szélesebb perspektívából elemzett – kelet-közép-európai gazdaság közül egyedül Lengyelország és Magyarország tapasztalt közepes jövedelmi csapda epizódokat. Míg előbbi országban a növekedési fázis napjainkban is teljesül, illetve igen sikeres válságkezelési stratégiák kerültek megvalósításra az elmúlt néhány év folyamán, melyek lehetőséget adtak a külső finanszírozóknak, illetve egyéb piaci szereplőknek a fokozatos alkalmazkodásra, addig hazánkban a sokkterápiás jellegű gazdaságpolitikai intézkedések hatására 2008-ról 2009-re 7 százalékponttal emelkedett a folyó fizetési mérleg egyenlege, illetve egy elhúzódó recessziós periódus alakult ki. A válság során tehát további bizonyítást nyert, hogy a régió fogyasztás alapú növekedése tovább fokozta a külső sokkoknak való kitettséget és a tartósan elhúzódó stagnálás kialakulását. 2005 és 2008 között a klasszikus értelemben vett KKE-i régió GDP-jének 80 százalékát tette ki a fogyasztás.²⁶ A beruházások hiánya mellett azt is hozzá kell tenni, hogy a világgazdaság ezen térségére is jellemző a túlzott fogyasztási hajlandóság az alacsony rendelkezésre álló jövedelmek ellenére, illetve ennek következményeként az alacsony megtakarítási hajlandóság. Mivel nagyobb a felhasználás, mint a belső termelés, a külkereskedelmi mérleg hiánya a folyó fizetési mérleg deficitjét eredményezi.

Mindezek fényében számíthatunk-e valódi felzárkózásra a Visegrádi Négyek további gazdasági fejlődése során? Ami Magyarországot illeti, néhány számítás elvégzése után kiderül, hogy az 1920 és 2016 közötti időszakban a hosszú távú éves növekedési ráta 1,77%-ot tett ki. Utóbbi ráta egyfajta köztes állapokra utal a konvergencia és a divergencia között. A V4-ek esetében közös sajátosság tehát a periféria jellegű földrajzi elhelyezkedés, a relatíve kisebb belső piac (Lengyelország kivételével), a magas fogyasztás és kedvező üzleti környezet fennállásakor beözönlő külföldi tőke, illetve az igen nagymértékű sérülékenység, externáliáknak való kitettség. A rendelkezésre álló adatok és a történelmi tapasztalat alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a térség konvergálásának megvalósítása a fejlett magországok teljesítményéhez csak igen szigorú fenntartások mellett válhat lehetségessé. Az exporttevékenység bővítése mellett óriási szükség lenne arra, hogy a képzett munkaerő valóban magas hozzáadott értékű termékek előállítására szakosodjon a jövőben. Ehhez viszont további beruházásokat kell végrehajtani mind a humántőke állomány további fejlesztése és hazai piacokon való megtartása, mind pedig a technológiai korszerűsítés

²⁶ LABAYE, 2013.

érdekében. A V4 és KKE-ei országok másik potenciálja pedig nem más, mint a mezőgazdasági tevékenység felfuttatása. Utóbbi tényezőt a *MacKinsey Global Institute* is kiemelten kezelte 2013-as elemzésében. A humán és fizikai erőforrások, a növénytermesztési és állattenyésztési hagyományok, a kedvező elhelyezkedés és nyugati, illetve Uniótól kívül eső kelet-európai (orosz és ukrán) piacoktól való kellő távolság ideális feltételeket nyújthatna régióknak, amely közép- és hosszú távon tovább bővíthetné az országok GDP-jét, illetve a válságot követő jelentős megtorpanás után ismét a felzárkózás útjára segítené a térséget.

Az elmúlt néhány évtizedben produkált eredmények tükrében az alábbi következtetés vonható le Kelet-Közép-Európa meghatározott országaival kapcsolatban. Az integrált periféria gazdaságok (például KKE-i országok, ezen belül a kutatás magját képező V4 térség) a napjainkra már történelmi teherré avanszált aszimmetrikus interdependenciájuk (ide értve a külső finanszírozástól való óriási függést, a kisebb felvevőpiacot, alacsony nyersanyag-ellátottságot, az 1989 utáni rendszer-váltást megelőző jelentős gazdasági elmaradottság kumulálódását) következtében képtelenek a hosszú távú, centrumhoz való teljes felzárkózáshoz a globális kapitalizmus jelen viszonyai közepette. Kisebb volumenű és legtöbbször hektikus fejlődésük pedig inkább speciális esetnek minősülő epizódok láncolata, amely csak bizonyos – kezdeti előnyökkel – bíró gazdaságokban érhető tetten. Szigorúan gazdasági keretek között vizsgálódva pedig megállapítható, hogy Magyarország jelentős divergenciát mutat a Visegrádi csoport többi tagjához viszonyítva a 2000-es évek közepe óta. Ezáltal az ország "különutas" fejlődési pályát jár be, amely további kétségeket támaszthat a gazdasági felzárkózás megvalósíthatósága tekintetében. Ezen felül, a Jánossy trendvonal elméletét követő számítás²⁷ alapján megállapítható, hogy Magyarországon, közel 100 éves időintervallumra vetítve az egy főre eső reál GDP átlagos éves növekedési rátája közelítőleg 1.8 százalék, amely alapján nagyon hosszú távon sem nem konvergáló, sem pedig divergáló tendencia nem állapítható meg a legfejlettebb európai országokhoz képest.

²⁷ SÓREG, 2018.

JEGYZET

A tanulmányban bemutatottak a szerző saját kutatási eredményei, amely kutatás az „EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – A felsőoktatási rendszer K+F+I szerepvállalásának növelése intelligens szakosodás által Sopronban és Szombathelyen” című projekt támogatásával valósult meg. / This article is based on the results of the author and was made in frame of the „EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – Improving the role of research+development+innovation in the higher education through institutional developments assisting intelligent specialization in Sopron and Szombathely”.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTALÓCZY KATALIN – SASS MAGDOLNA (2005): A külföldi működőtőke-befektetések regionális elhelyezkedése és gazdasági hatásai Magyarországon. Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. május (494–520. o.)
- ARTNER ANNAMÁRIA. (2014). Tőke, munka, válság a globalizáció korában, Budapest: Akadémiai Kiadó Zrt., 312. o.
- CARBONELL, JORGE BERMEJO – WERNER, RICHARD A. (2018). Does Foreign Direct Investment Generate Economic Growth? A New Empirical Approach Applied to Spain. Economic Geography, 94:4, 425-456. o. Elérhető: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00130095.2017.1393312#aHR0cHM6Ly93d3cudGFuZGZvbmxpbmUuY29tL2RvaS9wZGYvMTAuMTA4MC8wMDEzMDA5NS4yMDE3LjEzOTMzMTI/bmVIZEFjY2Vzcz10cnVlQEBAM> DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/00130095.2017.1393312>
- CURWIN, KEVIN D. – MAHUTGA, MATTHEW C. (2014): Foreign Direct Investment and Economic Growth: New Evidence from Post-Socialist Transition Countries. Social Forces, Volume 92, Issue 3, March 2014, Pages 1159–1187. o. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/sf/sot128>
- EUROSTAT (2019), European Commission. Elérhető: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- GÁL ZOLTÁN – SCHMIDT ANDREA. (2017): Geoeconomics in Central and Eastern Europe. Implications of FDI. In: Advances in Geoeconomics

Növekedési lassulások és a függő piacgazdaságok elmélete Kelet-Közép-Európa esetében – Magyarország gazdasági növekedése a Visegrádi Csoport fejlődési útja fényében

- (szerk. Munoz J. M.). London; New York: Europa Economic Perspectives, 76-93. o. (Letöltve: 2019. június 29.)
- GARRETT, GEOFFREY. (2004): Globalization's Missing Middle, Foreign Affairs, 83(6): 72-83. o. (Letöltve: 2019. június 29.)
- HALL, PETER. A. – SOSKICE, DAVID (szerk.) (2001): Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Oxford: Oxford University Press, 540. o.
- INTERNATIONAL VISEGRAD FUND (2018): A visegrádi csoport története. Elérhető: <http://www.visegradgroup.eu/tortenelem>
- LABAYE, ERIC et al. (2013), A new dawn: Reigniting growth in Central and Eastern Europe, McKinsey Global Institute, 84. o. Elérhető: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Global%20Themes/Europe/A%20new%20dawn%20Reigniting%20growth%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe/MGI_CEE_A_new_dawn_Full_report_Dec_2013.ashx
- NÖLKE, ANDREAS.–Vliegenthart, ARJAN. (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe, World Politics, 61(4): 670–702. o. (Letöltve: 2019. június 19.). DOI azonosító: <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>
- RAPACKI, RYSZARD. – PRÓCHNIAK, MARIUSZ. (2009), The EU Enlargement and Economic Growth in the CEE New Member Countries. Economic Papers 367, 1-21. o. Elérhető: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication14295_en.pdf DOI azonosító: [DOI 10.2765/23063](https://doi.org/10.2765/23063)
- SIMIONESCU, MIHAELA. et al. (2017): Determinants of Economic Growth in V4 Countries and Romania. Journal of Competitiveness, Vol. 9, Issue 1, 103-116. o. (Letöltve: 2019. június 19.). DOI azonosító: <https://doi.org/10.7441/joc.2017.01.07>
- Sőreg, Krisztina (2018): Long-Term Growth Dynamics of Emerging Economies in Light of Jánossy's Trendline Theory. PEOPLE: International Journal of Social Sciences, 4 : 1, 571-590. o. (Letöltve: 2019. június 21.). DOI azonosító: <https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2018.41.571590>
- The Fraser Institute (2018): Economic Freedom. Elérhető: <https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom>
- The Maddison-Project Database (2019): „The Maddison-Project”. Elérhető: <http://www.gdpc.net/maddison/maddison-project/data.htm>

The World Bank (2019): World Development Indicators. Elérhető:
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

United Nations Conference on Trade and Development (2019):
UNCTADstat. Elérhető:
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

A RÓMAI STATÚTUM RENDELKEZÉSEI HARMADIK ÁLLAMOK VONATKOZÁSÁBAN

The provisions of the Rome Statute in connection with Third
States

Pesci Marco¹

Absztrakt: A Nemzetközi Büntetőbíróságot életre hívó 1998. évi Római Statútum a XX. század egyik legjelentősebb dokumentuma, amely méltán reprezentálja a nemzetközi közösség célkitűzését: a nemzetközi közösség egészét érintő bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonását, és a prevenció tényleges megvalósítását. A Bíróság 2002-es működésének megkezdése óta kilenc személy büntetőjogi felelősségét állapította és további 21 személlyel szemben van folyamatban eljárás. Jóllehet, hogy a Bíróság felállítása a nemzetközi büntetőjog egyik legnagyobb eredménye, azonban a Római Statútum elfogadásának 20. évfordulóját követően érdemes értékelni azokat az anomáliákat, amelyek eddigi működése során napvilágra kerültek. Ahogy azt az elmúlt évszázad során megtapasztaltuk, a nemzetközi bűncselekmények elkövetésében az állami hierarchiában legmagasabb pozíciót betöltő személyek közvetve vagy közvetlenül jelentős szereppel rendelkeznek, akik az őket megillető immunitásból kifolyólag jóformán érinthetetlennek tekinthetők. Mindezekből kifolyólag a Statútum - a nemzetközi közjog fejlődésével összhangban - expressis verbis rögzíti a hivatalos minőség irrelevanciáját. Ugyanakkor, mint egy nemzetközi szerződés, fő szabály szerint nem állapíthat meg kötelezettségeket egy harmadik állam terhére annak beleegyezése nélkül. Kérdésként merül fel, hogy mit tehet a Bíróság, ha egy harmadik állam hivatalban lévő államfőjével szemben kíván eljárást lefolytatni? Mivel a Bíróság önálló erőszak-szervezettel nem rendelkezik, így a tagállamok együttműködésére van utalva

¹ A szerzőről: ¹ Pesci Marco a Debreceni Egyetem Márton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusz hallgatója, a Külgazdasági és Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának jog referense. E-mail: marcopesci94@gmail.com Jelen tanulmányt a szerző kutatói minőségben készítette, és az nem tekinthető a Külgazdasági és Külügyminisztérium hivatalos álláspontjának.

akiket a Statútum mellett, a nemzetközi közjogból származó egyéb kötelezettségek is terhelnek, mint például az államfői immunitás tiszteletben tartása. Ezen kérdés megoldásának problémájával szembesült a Bíróság, amikor az ENSZ BT 1593. számú határozata alapján elfogató parancsot bocsátott ki Omar al-Bashir szudán elnöke ellen, aki ennek ellenére számos alkalommal tartózkodott egy részes tagállam területén. Jelen tanulmányban a Római Statútum vonatkozó rendelkezéseinek értelmezésén át kívánom feltárni az ICC hatáskörének korlátait.

Kulcsszavak: Nemzetközi Büntetőbíróság, Szudán, Omar Al-Bashir, immunitás, Római Statútum, 27. Cikk, 98. Cikk, UNSC Res. 1593., nemzetközi közjog, nemzetközi büntetőjog

Abstract: The Rome Statute of 1998 is one of the most important documents of the 20th century which represents one of the main objectives of the international community, namely to end the impunity of the perpetrators of the most serious crimes of human concern. It is true, that the creation of the ICC is one of the most fundamental steps of international criminal law, however, after the 20th anniversary of the Rome Statute it is important to evaluate the anomalies which occurred during its functioning. As the international community experienced during the past centuries, the perpetrators of the international crimes are generally an official in the highest rank of the state hierarchy. As of consequence, they enjoy personal immunity therefore they can not be prosecuted. In conformity with the evolution of international law, the Statute *expressis verbis* declares the irrelevance of official capacity. However, the Statute as an international treaty can not confer obligations to a third state without its prior consent. What can the ICC do, if the subject of the prosecution is a head of state in office of a third state? As the ICC does not possess an independent executive body, it has to rely on the cooperation of States Parties, which have obligations under public international law other than the Statute itself, such as the obligation to respect the personal immunities of state officials. This was the main issue in the case of Omar Al-Bashir, whose arrest was ordered after the Resolution 1593. of the United Nations Security Council. Nonetheless of the arrest warrant, al-Bashir travelled to the territory of several States Parties, which under the Statute had the obligation to arrest him. In this study, I intend to explore the limits of the ICC's jurisdiction by interpreting the relevant provisions of the Rome Statute

Keywords: International Criminal Court, Omar Al-Bashir, immunity, Rome Statute, Article 27, Article 98, UNSC Res. 1593., public international law, international criminal law

BEVEZETÉS

Több mint hét évtized telt el a nürnbergi perek óta, mely időszak alatt a nemzetközi közjog számos rendkívül fontos fejlődési fokon ment keresztül. A második világháborút követően a nemzetközi közösség ténylegesen kimutatta az erős és effektív együttműködés iránti igényét és elfogadta annak szükségességét.² A büntetőjog területén ugyanakkor a szorosabb nemzetközi együttműködés megvalósulása sokáig váratott magára. Ennek oka, hogy a büntető államhatalmi tevékenység gyakorlása az állami szuverenitás egyik legfontosabb eleme,³ melyből kifolyólag a szuverenitás védelme és az eljárás hatékonysága közötti egyensúly megteremtése elengedhetetlen feltételként jelentkezett.⁴

Az ENSZ keretein belül számos büntető fórum felállítására sor került, amelyek mindenképpen áttörést jelentettek a nemzetközi közjog korábban létező normáin.⁵ A nemzetközi közjog jogi természetéből adódóan, mely döntően az államok közötti kapcsolatokat szabályozza, elsődleges feladat volt az egyén nemzetközi jogalanyiségének elismerése, mivel a büntetőjog alapvetően az individuumra fókuszál. Bár kétségkívül jelentős áttörést jelentettek ezek a fórumok, komoly hiányosságuk volt az általános joghatóság hiánya.

Az igazi áttörés csak a XX. század végén született meg, amikor a nemzetközi közösség akarata egy állandó nemzetközi büntetőbíróóság létrehozásában manifesztálódott a Nemzetközi Büntetőbíróóság Statútumának 1998-as elfogadásával.⁶ A Római Statútum (a továbbiakban: Statútum) végleges szövegének elfogadása során addig példanélküli egyetértésben, a kodifikálásban résztvevő 148 államból 120 támogatta annak

² FRAY – KUNKEL – UNGER, 2014. 2.o.

³ VARGA, 2006. 96.o.

⁴ CASSESE, 2008. 20.o.

⁵ INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA, 1993., INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA, 1994., SPECIAL COURT FOR SIERRA LEONE, 2000.

⁶ DANILENKO, 2000. 445.o.

szövegét.⁷ Ennek köszönhetően létrejött az első független és állandó Nemzetközi Büntetőbíróság (a továbbiakban: ICC),⁸ amely a szuverén államhatalom egyes elemeinek önkéntes átadásán alapszik.⁹ A Statútum 2002. július 1-jén lépett hatályba, amelyet ezidáig 138 állam ratifikált.¹⁰

Jóllehet, hogy az ICC felállítása a nemzetközi büntetőjog egyik legnagyobb eredménye, azonban a Római Statútum elfogadásának 20. évfordulóját követően érdemes értékelni azokat az anomáliákat, amelyek eddigi működése során napvilágra kerültek. A Statútumot ratifikált államok közül a maga 26%-ával az afrikai kontinens kiemelkedő szereppel rendelkezik. Ezen országokat összefogó Afrikai Unió (a továbbiakban: AU) teljes mértékben támogatta az ICC felállítását, azonban eddigi jól működő kapcsolatuk az utóbbi évtized folyamán jelentős visszaesésen ment keresztül.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa (a továbbiakban: ENSZ BT) az Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva, 1593. számú határozatával utalta a Statútumban nem részes, Szudán Dárfúr régiójában történt események kivizsgálását az ICC hatáskörébe. Ennek alapján letartóztatási parancsot adott ki Szudán *de facto* és *de jure* elnöke, Omar Hassan Ahmad al-Bashir ellen két rendbeli háborús bűncselekmény, öt rendbeli emberiség elleni bűncselekmény és három rendbeli népirtás vádjával. Al-Bashir a letartóztatási parancs ellenére több alkalommal utazott egy, a Statútumban részes állam területére. Ezek az államok¹¹ a Statútum 86. cikke alapján kötelesek lettek volna letartóztatni. A Tárgyalás-előkészítő Tanács Malawi, Csád, Kongó, Szudán, Uganda, Djibouti, Dél-Afrikai Köztársaság és a Jordániában tett látogatását alapul véve állapította meg az együttműködési kötelezettség megszegését, az ügyet pedig az ENSZ BT és a Szerződő Államok Közgyűlése elé utalta. Az AU kérvényezte, hogy az ICC függesse fel az al-Bashir ellen indított eljárást a szudáni békefolyamatok hatékony lefolytatása érdekében, azonban az ICC ezt elutasította. Ennek eredményeképp az AU felszólította tagállamait az együttműködés kötelezettség ignorálására.¹² Az érintett tagállamok és az AU az együttműködési kötelezettség megszegésével kapcsolatos vád ellen a 27. és a 98. cikk közötti

⁷ UN PRESS RELEASE, 1998.

⁸ ROACH, 2013. 507.o.

⁹ SCHUERCH, 2017. 2.o.

¹⁰ ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, 1998.

¹¹ Malawi, Csád, Kongó, Szudán, Uganda, Djibouti, Dél-Afrika, Jordánia

¹² ASSEMBLY OF THE AFRICAN UNION, 2009.

ellentétre hivatkozott az utóbbi javára. Az ICC ugyanakkor érvelésüket elutasította, és a mai napig sem adott egyértelmű választ a Statútumban meglévő ellentétre harmadik államok államfői immunitásának vonatkozásában.

I. AZ ÁLLAMFŐI IMMUNITÁS HATÁSA A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGRE VONÁSRA

1.1. Immunitás, mint eljárásjogi akadály

Az államfők büntetőjogi felelősségének tekintetében ellentmondásos, hogy vajon immunitásuk anyagi jogi természettel rendelkezik-e, és így felelősségüket abszolút kizárja, vagy csupán eljárásjogi akadályként értelmezendő.

Funkcionális immunitás esetében, amennyiben tevékenysége állami cselekedetnek minősül, úgy nem az egyént, hanem magát az államot terheli felelősség.¹³ Ezt az álláspontot tükrözi a Jugoszláv ad-hoc Törvényszék Tihomir Blaškić ügyében hozott ítélete.¹⁴ Amennyiben tevékenysége nem minősül állami aktusnak, úgy felelősségre vonásának eljárásjogi akadályja nincs. Ezzel ellentétben, a személyi immunitás csupán egy eljárásjogi akadály jelent, mely az egyén büntetőjogi felelősségét nem érinti.¹⁵ Mindazonáltal a Nemzetközi Bíróság (*International Court of Justice*, a továbbiakban: ICJ) a letartóztatási parancs ügyében hozott ítéletében kiemelte, hogy az immunitás nem jelent büntethetőséget kizáró okot, az immunitás és büntetőjogi felelősség két, teljes mértékben különböző koncepció.¹⁶ Az immunitás fő funkciója, legyen az akár személyi vagy funkcionális, az állam hatékony képviselőjének biztosítása, melynek eljárási akadályként teljes mértékben képes megfelelni.¹⁷

A nemzetközi büntetőjog álláspontja ebben a kérdésben egyértelmű: biztosítani, hogy a nemzetközi közösség egészét érintő legsúlyosabb bűntettek ne maradjanak büntetlenül és véget vetni e bűntettek büntetlenségének, ezáltal biztosítva a prevenciót.¹⁸ Ugyanakkor az immunitás, mint

¹³ i.m. CASSESE (2008) 304.

¹⁴ PROSECUTOR V TIHOMIR BLAŠKIĆ, 1997. 38.o.

¹⁵ i.m. WERLE, 2014. 648.o.

¹⁶ i.m. CASSESE, 2002. 60.o.

¹⁷ i.m. AMBOS, 2013. 410.o.

¹⁸ RÓMAI STATÚTUM, PREAMBULUM

eljárásjogi akadály elismerése ellentmond a *most responsible* doktrínájának, mivel ezek a személyek általában katonai és politikai vezetők, akik az állami immunitás ernyője alá bújva főszabály szerint mentességet élveznek.¹⁹ Ennek tekintetében három irányvonal különíthető el az immunitás és a büntetőjogi felelősség összeegyeztetésének vonatkozásában.

Az első, mely szerint egy nemzetközi bűncselekmény elkövetése vagy arra történő utasítás nem minősíthető állami tevékenységnek, mivel egyrészt nem tartozik az állami feladatok körébe, másrészt nem minősíthető olyan tevékenységnek, amelyet egy állam legitímen módon foganatosíthat. Ugyanakkor ez az álláspont több szempontból is hibás. Egyrészt, a nemzetközi bűncselekmények elkövetői és támogatói rendszerint államok, mely értelemszerűen magában foglalja a politikai és katonai tevékenységeket, mint a szuverén aktusok iskolapéldáját.²⁰ Ezt az álláspontot az ENSZ a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni egyezményének 1. cikke egyaránt megerősíti,²¹ mely egy állami tisztviselő hivatalos minőségben történő eljárását feltételezi.²² Továbbá, amennyiben egy nemzetközi bűncselekményt kizárólag magán-tevékenység keretében lehet elkövetni, úgy az adott cselekmény nem kapcsolható az államhoz, mely kizárja annak felelősségét és a kompenzáció fizetésének lehetőségét.²³

A második elmélet szerint a nemzetközi bűncselekmények és azok büntetőjogi felelőssége is *ius cogens* normatív alappal rendelkezik.²⁴ Ugyanakkor a nemzetközi jog hierarchiája alapján, az egyes normák különböző módon funkcionálnak, így a *ius cogens* szabályok, mint anyagi jogi normák az eljárásjogi kérdéseket nem érintik.²⁵

A harmadik hipotézis a nemzeti bíróságok extraterritorialitása és a funkcionális immunitás közötti ellentétre fókuszál: az előbbi eljárást követel meg, míg az utóbbi kizárja annak lehetőségét. A *lex posterior derogat legi priori* – későbbi jogszabály lerontja a korábbi – elve alapján az extraterritorialitás, mint későbbi jogszabály derogálja az immunitást.²⁶ Ugyanakkor a teljesen

¹⁹ REYDAMS – WOUTERS – RYNEGAERT, 2012. 522.o.

²⁰ i.m. CRYER, 2010. 540.o.

²¹ CONVENTION AGAINST TORTURE AND OTHER CRUEL, INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT, 1984.

²² CASSESE, 2002. 868.o.

²³ SPINEDI, 2002. 898.o.

²⁴ KALECK, 2007. 72.o.

²⁵ JURISDICTIONAL IMMUNITIES OF THE STATE, 2012. 93.o.

²⁶ i.m. AKANDE, 2011. 840.o.

formális megközelítés bizonytalanságot eredményez, mely veszélybe sodorja a jogbiztonságot.²⁷

A XXI. században a szuverenitás csupán 'takaró immunitásként' értelmezhető, mely, – amennyiben nem derogálható – kizárja az emberiség legsúlyosabb bűncselekményeiben érintett személyek felelősségre vonását és súlytalaná teszi a nemzetközi közösségnek a korábbi évszázadok szörnyűséginek megakadályozásának érdekében tett lépéseit. Kétségtelen, hogy az immunitás abszolút kizárása felborítaná a nemzetközi kapcsolatok stabilitását,²⁸ ugyanakkor a lehetőség elvetése azt az üzenetet közvetítené, hogy minél magasabb a pozíció az állami hierarchiában, annál kisebb a felelősség. E lehetőségeket felismerve és a büntetlenség kultúrájának felszámolása céljából valamennyi ma ismert nemzetközi büntetőbíróóság statútuma explicit módon rögzíti a hivatali státusz irrelevanciáját. Ennek megfelelően a személyi immunitást eljárásjogi akadályként értelmezhetjük, míg a funkcionális mentelmi jog anyagi jogi kifogásként funkcionál.²⁹

Az egyedüli kérdés, hogy mikor és hogyan lehetséges az eljárás megindítása. Ennél a pontnál az út kétfelé ágazik: vertikális- és horizontális immunitásra.

1.2. Horizontális immunitás – nemzeti büntetőbíróóságok

A tradicionális államközi, nemzetközi jog semmilyen kivételt nem enged az állami immunitás tekintetében, melyet megerősít az ICJ Yerodia-ügyében hozott ítélete. Ugyanakkor a Jugoszláv ad hoc törvényszék döntése alapján, a nemzetközi bűncselekmények elkövetéséért felelős személyek nem hivatkozhatnak immunitásukra sem nemzeti, sem nemzetközi bírói fórumok előtt.³⁰

Számos esetben az immunitás kifogása elutasításra került, azonban annak jogalapját nem az elkövetett bűncselekmény adta. Otto Abetz³¹

²⁷ i.m. AMBOS, 2013. 413.o.

²⁸ ZAPPALA, 2001. 607.o.

²⁹ i.m. CASSESE, 2002. 863.o.

³⁰ i.m. PROSECUTOR V TIHOMIR BLAŠKIĆ, 1997. 41.o.

³¹ Otto Abetz (1903.03.26. – 1958. 05.05.) a náci Németország franciaországi nagykövete volt 1940-44 között. Legfőbb feladata a Vichy-kormánnyal való kapcsolattartás, valamint a megszállt Franciaország politikai és katonai stabilitásának megőrzése. 1949-ben a Francia igazságszolgáltatás emberiség elleni bűncselekmények elkövetésében bűnösnek találta – különös tekintettel a franciaországi zsidók deportálásában – és 20 éves börtönbüntetésre ítélte. Letartóztatását követően úgy nyilatkozott, hogy Hitler életben van. Később e

ügyében a Francia Legfelsőbb Bíróság elismerte a diplomáciai immunitást, mint a háborús bűncselekmények felelőssége alóli mentességet, azonban megállapította, hogy a bűncselekmény elkövetésének idejében Abetz nem rendelkezett akkreditációval a francia kormány részéről, így immunitásra nem volt jogosult.³² Ferdinand Marcos, a Fülöp-szigetek volt államfőjének immunitását országának új kormánya visszavonta,³³ Manuel Noriegát pedig az Egyesült Államok nem ismerte el, mint Panama államfőjét,³⁴ ezáltal nyílt meg az eljárás lefolytatásának lehetősége. A horizontális mentelmi jog tekintetében a brit Lordok Háza hozta meg a doktrinális fordulatot a Pinochet-ügy keretében.³⁵

1.3. Vertikális immunitás – nemzetközi büntetőbíróságok

A nemzetközi büntetőbíróságok előtt az immunitás, mint pergátló kifogás nem tekinthető érvényes védekezésnek.³⁶ A Nürnbergi Katonai Törvényszék Statútumának 7. cikke – harmadik Nürnbergi elv – volt az első olyan nemzetközi okmány, mely kimondta, hogy a vádlott hivatalos tisztsége, legyen akár államfői vagy a kormányzatban betöltött felelős pozíció, nem tekinthető büntethetőséget kizáró oknak, vagy a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő tényezőnek.³⁷

Ugyan a Nürnbergi Katonai Törvényszék működését számos kritika érte, kiváltképp a *nullum crimen sine lege* elvének megsértése miatt, az ENSZ Közgyűlése 1946-ban megerősítette, hogy a Törvényszék Alapokmányban és az ítéleteiben foglalt jogelvek a nemzetközi szokásjog részét képezték.³⁸ 1950-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság pedig részletekbe menően definiálta a nürnbergi alapelveket, nevezetesen, az állami tisztviselők immunitásának tagadását és az előjárói parancs irrelevanciáját.³⁹

nyilatkozata az FBI nyomozati anyagában is megjelent, amely Hitler állítólagos Argentínába szökését vizsgálta.

³² ABETZ, 1951. 482.o.

³³ LAUTERPACHT – GREENWOOD – OPPENHEIMER, 1996. 204.o.

³⁴ UNITED STATES OF AMERICA V MANUEL ANTONIO NORIEGA

³⁵ i.m. SCHABAS, 2011. 361.o.

³⁶ THE PROSECUTOR V. OMAR HASSAN AHMAD AL BASHIR, 2011. 22-35.o.

³⁷ CHARTER OF THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL, 1945.

³⁸ AFFIRMATION OF THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW RECOGNIZED BY THE CHARTER OF THE NURNBERG TRIBUNAL, 1946.

³⁹ YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, 1950. 374-378.o.

II. A NEMZETKÖZI BÜNTETŐBÍRÓSÁG ÉS AZ ÁLLAMFŐI IMMUNITÁS

2.1. A Római Statútumról általában

Az ICC időbeli joghatóságát a Statútum 11. cikke szabályozza. Ennek értelmében joghatósága a hatályba lépése – 2002. július 1. – után elkövetett bűncselekményekre terjed ki. Tárgyi joghatósága a nemzetközi közösség egészét érintő legsúlyosabb bűncselekményeket érinti, amelyek az 5. cikk alapján a következők: a népirtás büntette; az emberiség elleni bűncselekmények; a háborús büntettek; az agresszió büntette. A komplementaritás elvének értelmében csupán akkor járhat el, ha az adott bűncselekmény kivizsgálását azon állam, mely joghatósággal rendelkezik az eset kivizsgálására, nem tudja, vagy nem kívánja foganatosítani.⁴⁰ Másrészt, joghatósága főszabály szerint kizárólag a részes államok területén és/vagy valamely részes állam állampolgára által elkövetett bűncselekményekre terjed ki.

Tovább árnyalja az ICC joghatóságának kérdését az eljárások megindításának rendje. A 13. cikk értelmében erre három módon van lehetőség: valamely részes állam utalja az adott ügyet a főügyész elé, a főügyész indít nyomozást, vagy az ENSZ BT utalja az esetet az ICC elé. Ennek alapján látható, hogy főszabály szerint a részes államok állampolgárral szembeni eljárások lehetősége érvényesül, kivételes esetben azonban olyan bűncselekmények esetén is eljárhat, amelyet egy nem részes tagállam területén és/vagy nem tagállam állampolgárai követtek el. Ily módon egy harmadik tagállam eseti alávetési nyilatkozattal elismerheti az ICC joghatóságát, vagy az ENSZ BT VII. fejezete szerinti eljárásban hozott kötelező határozata alapján lehetőség nyílik harmadik államok polgárait érintő eljárások lefolytatására. Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy sok esetben a nemzetközi bűncselekmények elkövetésért felelős személyek az állami hierarchia legmagasabb fokán foglalnak helyet, így főszabály szerint mentességet élveznek az immunitás esernyője alatt.⁴¹ Mindezekből kifolyólag a Statútum 2 különálló rendelkezésben szabályozza az immunitás kérdéskörét.

⁴⁰ LATTMANN, 2011. 48.o.

⁴¹ PAPP, 2015. 34.o.

2.2. A Statútum 27. cikke⁴²

Míg a 27. cikk (1) bekezdése a funkcionális immunitás kérdéskörét tárgyalja, addig a (2) bekezdés a személyi immunitás irrelevanciáját mondja ki.⁴³ Nyilvánvalóvá teszi, hogy a Statútum 5. cikkében meghatározott, valamely bűncselekmény elkövetésének gyanúja esetén, a gyanúsított személy büntetőjogi felelősségére az általa betöltött hivatalos pozíció befolyással nem rendelkezik, ezáltal az ICC joghatósága főszabály szerint megállapítható.⁴⁴ Ezen rendelkezés a nemzetközi szokásjog deklaratív megnyilvánulásának tekinthető, mely nemzetközi bűncselekmények esetén kizárja a funkcionális immunitás intézményét,⁴⁵ és megerősíti a személyi immunitás irrelevanciáját.⁴⁶

A *ratione materiae* mentelmi jog felfüggesztésének már egészen a nürnbergi perek óta egy lineáris skálán haladó nemzeti és nemzetközi gyakorlata figyelhető meg.⁴⁷ Ezt az álláspontot erősíti meg a Jugoszláv ad hoc Törvényszék Slobodan Milošević ügyében hozott ítélete, melyben kifejtette, hogy az ICTY Statútumának 7. cikk (2) bekezdése a nemzetközi szokásjogot testesíti meg.⁴⁸ Amíg a nemzeti bíróságok gyakorlata a funkcionális immunitás tekintetében nyitott kérdésként kezelendő, addig egy tisztviselő hivatalos minősége nem mentesít a büntetőjogi felelősségre vonás alól egy nemzetközi büntető fórum előtt. Ezt erősíti meg az ICTY Radislav Krstić ügyében hozott állásfoglalása: „*lehetséges, hogy államok között kapcsolatok esetében létezik a funkcionális immunitás {...} ugyanakkor nem helyénvaló azt állítani, hogy ilyen mentelmi jog nemzetközi büntető fórumok előtt is alkalmazható*”.⁴⁹

⁴² „27. C: 1. A jelen Statútum a hivatalos minőségre való tekintet nélkül egyaránt vonatkozik minden személyre. Semmilyen körülmények között sem mentesíti az adott személyt a jelen Statútum szerinti büntetőjogi felelősség alól különösen az állam- vagy kormányfői tisztséggel, kormány- vagy parlamenti tagsággal, választott képviselői vagy kormányhivatalnoki tisztséggel járó hivatalos minőség, és mint olyan, nem indokolja a büntetés mérséklését. 2. A nemzeti vagy a nemzetközi szabályok szerint a hivatalos minőséggel járó mentességek, vagy különleges eljárási szabályok nem akadályozzák a Bíróságot az adott személy fölött joghatóságának gyakorlásában.”

⁴³ SUMMERS, 2006. 490.o.

⁴⁴ i.m. KING, 2006. 276.o.

⁴⁵ i.m. PROSECUTOR V TIHOMIR BLAŠKIĆ, 1997. 140.o.

⁴⁶ TRIFFTERER, 2008. 1062.o.

⁴⁷ PEDRETTI, 2015. 167.o.

⁴⁸ PROSECUTOR V. SLOBODAN MILOSEVIC, 2001, 28.o.

⁴⁹ PROSECUTOR V. RADISLAV KRISTIC, 2001. 26.o.

Amíg a funkcionális immunitás kérdése nemzetközi büntetőbíróságok tekintetében lényegtelen és ez által az (1) bekezdés a szokásjog deklaratív megnyilvánulásának tekinthető, a nemzetközi jogirodalom viszonylag egyértelmű álláspontot képvisel, addig mindez a személyi immunitás vonatkozásában nem mondható el. A *ratione personae* mentelmi jog irrelevanciája a Sierra Leone-i különleges bíróság Charles Taylor ügyében hozott ítéletében jelent meg először.

Ezen álláspontot tükrözi a 27. cikk (2) bekezdése, amelynek célja az ICC joghatóságának biztosítása olyan személyek esetében, akik hivatalos státuszukból eredően személyi immunitás jogosultjai.⁵⁰ Mivel a (2) bekezdés explicit módon nemzeti és nemzetközi jogra hivatkozik, így a szokásjogi szabályok által nyújtott mentelmi jogosultság relevanciával nem rendelkezik.⁵¹ A 27. cikk a fentebb kifejtett azon tézis megnyilvánulásának tekinthető, miszerint az immunitás felfüggesztéséhez annak jogosultjának, vagyis az államnak a hozzájárulása szükséges. A Statútum ratifikálásával a részes tagállam hozzájárulását adja egy esetleges büntető eljárás lefolytatására az állami hierarchiájában legmagasabb pozíciót betöltő tisztviselőivel szemben.⁵² Az immunitás felfüggesztése az ICC működésének effektív biztosítása érdekében vertikális és horizontális relációban értelmezendő.⁵³

Kijelenthető tehát, hogy a 27. cikk a büntetőjogi felelősség problémáját taglalja, míg az immunitás, mint ahogy azt korábban említettük, eljárásjogi kérdésnek tekintendő.⁵⁴ Ezt az álláspontot tükrözi a nemzetközi büntetőbíróságok gyakorlata, mivel statútumukat az adott bíróság természetével összhangban értelmezték.⁵⁵ Az immunitás irrelevanciájának indoka ezért nem az adott paragrafusban keresendő, hanem magának a bíróságnak a természetében, mely kívül áll a szorosan értelmezett államok közötti kapcsolatokon, míg az immunitás intézménye jellemzően az utóbbi kategóriában értelmezhető.⁵⁶ Amíg a részes tagállamok közötti kapcsolatok tekintetében különös problémába nem ütközünk, addig a helyzet merőben

⁵⁰ i.m. TRIFFTERER, 2016. 791.o.

⁵¹ i.m. SCHABAS, 2010. 449.o.

⁵² i.m. TRIFFTERER, 2016. 1607.o.

⁵³ LIND, 2016.

⁵⁴ DIFFERENCE RELATING TO IMMUNITY FROM LEGAL PROCESS OF A SPECIAL RAPPORTEUR OF THE COMMISSION OF HUMAN RIGHTS, 1999. 63.o.

⁵⁵ KITTICHAISAREE, 2001. 261.o.

⁵⁶ PROSECUTOR V RADISLAV KRSTIĆ, 2003. 26.o.

más azon államok esetében, amelyek nem ratifikálták a Statútumot. Fontos kiemelnünk, hogy e lehetőség a szerződés szövegének megfogalmazása során éles ellenállásba ütközött. A Statútum, mint nemzetközi szerződés az 1969. évi szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 34. cikk alapján nem állapíthat meg kötelezettségeket egy harmadik ország terhére annak beleegyezése nélkül, ezáltal nem foszthatja meg tisztviselőit mentelmi jogától.⁵⁷ Jóllehet, a Statútum 89. cikke rögzíti az ICC-vel való együttműködés kötelezettségét, melynek keretében köteles elfogni és kiadni az ICC-nek a területén tartózkodó körözött személyt, addig a 98. cikk tovább árnyalja a képet harmadik államok esetében.

2.3. A Statútum 98. cikke

A Statútum szövegének létrehozása során a többi rendelkezéstől eltérően a 98. cikk megszövegezésére arányaiban kevesebb idő jutott, aminek oka, hogy talán ez a szakasz kapta a legkisebb politikai figyelmet.⁵⁸ Ugyanakkor a rendelkezés jelentősége az évek folyamán felértékelődött. Egyrészt 98. cikk (1) bekezdésének alkalmazása az al-Bashir ügyben számos probléma forrásaként szolgált, másrészt az Előkészítő Bizottság 2000. évi ülészakán az Egyesült Államok a 98. cikk rendelkezései alapján kísérelte meg az ICC joghatóságával kapcsolatos kérdések tisztázását egy Washingtonnak megfelelő kompromisszum létrehozása érdekében.⁵⁹ A 98. cikk fontossága az olyan kérelmek eseteiben keresendő, amikor a kérelmezett államnak a nemzetközi jogból származó egyéb kötelezettségivel ütközik az ICC megkeresése, különös tekintettel a 27. cikk rendelkezéseire. Főszabály szerint a hivatalos minőség nem képezheti az ICC joghatóságának gátját. Ám, mivel az ICC önálló erőszakszervezettel nem rendelkezik és a részes tagállamok együttműködésétől függ az eljárás lefolytatásának a lehetősége, így a meghatározott feltételek teljesülése esetén a 98. cikk gátolhatja joghatóságának gyakorlását egyes állami hivatalt betöltő személyekkel szemben. A további vizsgálatok lefolytatása érdekében a 98. cikk (1) bekezdés két rendelkezésének fogalmi meghatározása szükséges.

A „nemzetközi jogi kötelezettség” fordulat a 98. cikk (1) bekezdésének esetében a Tárgyalás Előkészítő Tanács olvasatában nem érinti az

⁵⁷ i.m. SCHABAS. 2011. 450.o.

⁵⁸ i.m. TRIFFTERER, 2016. 2120.o.

⁵⁹ CANETTI, 2001. 32.o.

immunitás kérdéskörét.⁶⁰ Másfelől viszont, ha az „államok mentessége, vagy egy harmadik államhoz tartozó személy diplomáciai mentessége” kitétellel együttesen értelmezzük, más eredményre juthatunk. Az államok mentessége kifejezés jelen esetben lefedi mind a funkcionális, mind a személyi immunitás intézményét. Ezt az értelmezést erősíti meg a Nemzetközi Jogi Bizottság állásfoglalása, amely szerint minden esetben az állam áll az említett mentelmi jogosultságok mögött.⁶¹ Annak érdekében, hogy feltárjuk a 98. cikk alkalmazásának alanyi körét, tisztáznunk kell a „harmadik állam” kifejezés tényleges jelentését.

A nyelvtani értelmezése alapján két jelentés adható: egyrészt az 1969-es Bécsi Egyezmény terminológiája szerint olyan államot jelent, amely „nem részese a szerződésnek”, másrészt pedig egy olyan állam, amely „eltér a kérelmezett államtól”.⁶² Az utóbbi megközelítést erősíti meg az ICC Tárgyalás Előkészítő Tanácsa (a továbbiakban: TEI) értelmezése.⁶³ Amennyiben az ICC úgy látja, hogy egy megkeresés esetén a megkeresett államnak nemzetközi jogba ütköző tevékenységet kéne végrehajtania vagy mentességről való lemondás szükséges egy másik állam részéről, diszkrecionális döntési jogkörébe tartozik, hogy megkísérli-e a kérelmezettől eltérő állam hozzájárulásának a megszerzését. Ugyanakkor, ha letartóztatási parancsot kíván kibocsátani, úgy köteles ezen államot megkeresni annak érdekében, hogy lemondjon a tisztviselőjét megillető immunitás jogáról, s csupán ezt követően kérhető a megkeresett állam együttműködése.⁶⁴ Ennek megfelelően a harmadik állam lemondó nyilatkozatának megszerzése *sine qua non* feltételnek tekinthető a letartóztatási parancs és az együttműködési kérelem kibocsátása személyi immunitást élvező személyek tekintetében. Ennek hiányában a megkeresett állam normaütközésbe keveredne nemzetközi jogi kötelezettségeivel, amelynek elkerülése a 98. cikk tárgya és célja. A 98. cikk (1) bekezdése nem ad iránymutatást arra vonatkozólag, hogy mi a teendő abban az esetben, ha az ICC-nek nem állnak rendelkezésre a megfelelő információk. Ilyen esetben az ICC eljárását szabályozó Eljárási és Bizonyítási Szabályainak 5. pontja értelmében a megkeresett államnak kell tájékoztatnia a fenn álló normaütközésekkel kapcsolatban.⁶⁵

⁶⁰ i.m. MALAWI, 2011., 20.o.

⁶¹ i.m. IMMUNITY OF STATE OFFICIALS, 2008. 94.o.

⁶² i.m. PEDRETTI (2015) 277.

⁶³ i.m. MALAWI, 2011. 18.o.

⁶⁴ SAROOSHI, 1999. 432.o.

⁶⁵ RULES OF PROCEDURE AND EVIDENCE, 2013.

A fentebb ismertetettek alapján láthatjuk, hogy a 27. cikk (2) bekezdés megszünteti a nemzetközi bűncselekményekkel megvádolt személyek immunitását az ICC eljárásának tekintetében, míg a 98. cikk (1) bekezdés megtiltja, hogy együttműködésre hívjon fel egy részes tagállamot, amennyiben ez a kérelem a kérelmezett által harmadik ország irányába fennálló nemzetközi szokásjogi kötelezettségének megsértéséhez vezetne.⁶⁶ Erre az összefüggésre - számos részes tagállam és jogtudós értelmezésében – csupán harmadik államok hivatkozhatnak, míg részes tagállamok nem bújhatnak a két rendelkezés közötti ellentét mögé, amennyiben hivatalos pozíciót betöltő állampolgára egy másik állam területén tartózkodik.⁶⁷

2.4. A 27. és 98. cikkek kollíziója

A 27. és a 98. cikk között egyértelmű feszültség uralkodik. Amíg a 27. cikk felfüggeszti az immunitás intézményét az ICC által foganatosított aktusok tekintetében, addig a 98. cikk mindezt fenntartja a nemzeti hatóságok vonatkozásában. Ugyanakkor Dapo Akande megközelítésében a 27. cikk által deklarált tézis egyaránt vonatkozik a nemzeti hatóságok által foganatosított aktusokra is.⁶⁸ Ennek oka arra vezethető vissza, hogy az első értelmezés alkalmazása a 27. cikket részben értelmetlenné tenné, ezáltal működésképtelenné válna. Mivel az ICC önálló erőszakszervezettel nem rendelkezik, ezért a tagállamok nemzeti hatóságaira van utalva.⁶⁹ Ezáltal egy letartóztatási parancs kibocsátása esetén egy részes tagállam annak végrehajtásával nemzetközi jogi kötelezettségeivel ellentétes magatartást tanúsítana, mivel egy immunitással rendelkező személyt fosztana meg személyi szabadságától. A 27. cikk ily módon történő értelmezése által jutunk el a két cikk között uralkodó feszültség lényegéhez. Amennyiben a 27. cikket oly módon értelmezzük, hogy az az ICC eljárása mellett vonatkozik a nemzeti hatóságokra is, a 98. cikk tartalma kiüresedik. A nemzetközi szerződések effektív értelmezésének elve alapján egy rendelkezés sem értelmezhető oly módon, hogy az tartalom nélkül maradjon.⁷⁰ Ennek megfelelően a két cikk megfelelő értelmezése alapján különbséget kell tennünk a szerződésben részes és nem részes államok vezetőit megillető

⁶⁶ i.m. CASSESE, 2008. 990.o.

⁶⁷ WIRTH, 2001. 429.o.

⁶⁸ AKANDE, 2009. 338.o.

⁶⁹ i.m. AKANDE, 2004. 420.o.

⁷⁰ GARDINER, 2010. 160.o.

mentelmi jog között. Következésképpen a két paragrafus kapcsolata két irányba ágazik.

Az első esetben a Statútum 27. cikkének (2) bekezdése nyer alkalmazást, így a 98. cikk (1) bekezdésében definiált normaütközés megállapítására nincs lehetőség, mivel a *ratione materiae* és *personae* immunitás nem hívható fel.⁷¹ Abban az esetben, ha ezt a megközelítést valamely részes állam vitatná, úgy külön megkeresésre nincs szüksége, mivel a szerződő fél a Statútum ratifikálásával automatikusan beleegyezését adta.⁷²

Az utóbbi esetben a 27. cikk nem értelmezhető oly módon, mint egy általános lemondás, mivel annak az érintett állam általi ratifikálása nem történt meg.⁷³ Az 1969-es Bécsi Egyezmény rendelkezése értelmében a Statútum, mint nemzetközi szerződés nem hozhat létre kötelezettségeket egy nem részes állam terhére annak hozzájárulása nélkül. Ennek megfelelően a 98. cikk explicit módon lehetőséget nyújt a részes államok számára, hogy garantálják a nem részes államokat megillető immunitást. Ebben az esetben az ICC a 21. cikk (1) bekezdés (b) pontjának megfelelően „az ügyben alkalmazandó egyezményeket és a nemzetközi jog alapelveit és szabályait” alkalmazza a felmerülő norma ütközés feloldása érdekében, különös tekintettel a nemzetközi szokásjogra. Ezen a ponton, mint ahogy azt már korábban tettük, különbséget kell tennünk a funkcionális és a személyi immunitás között.

Ahogy azt az 1965. évi a diplomáciai kapcsolatokról szóló Bécsi egyezmény 39. cikke kifejti, a funkcionális immunitás egy kiváltságokat és mentességeket élvező személy hivatalos tevékenységéhez kapcsolódik, amely azt követően is fenn marad, amikor az érintett személy megbízatása véget ér. Ugyanakkor, a nemzetközi büntetőjogon belül e mentesség nemzetközi bűncselekmények esetében relevanciával nem bír. A nürnbergi perek óta egy konzekvens nemzetközi és nemzeti gyakorlat erősíti meg ezen állítás nemzetközi szokásjogi gyökereit. Ennek megfelelően, a nemzetközi jogirodalom álláspontja egyértelmű annak tekintetében, hogy a 27. cikk (2) bekezdésének a funkcionális immunitást érintő kérdése a nemzetközi szokásjog deklaratív megnyilvánulásának tekinthető.⁷⁴

Láthatjuk, hogy míg az immunitás első válfajánál különösebb problémába nem ütközünk, addig ez nem mondható el a személyi

⁷¹ i.m. SCHABAS, 2010. 1404.o.

⁷² i.m. MALAWI, 2011. 18.o.

⁷³ i.m. AKANDE, 2004. 421.o.

⁷⁴ LIND, 2016.

immunitást élvező személyekről. Ahogy azt az ICJ a letartóztatási parancs ügyben kifejtette, a nemzetközi közjog nem ismer kivételt a *ratione personae* mentelmi jog alól a nemzeti hatóságok előtt.⁷⁵ Ezzel egy időben azonban kimondta, hogy a személyi immunitás jogosultságával rendelkező személy alanya lehet egy nemzetközi büntetőbíróság eljárásának, amely megnyitotta a kaput a nemzetközi büntetőjogi felelősség irányába. Ezt az álláspontot fejlesztette tovább az ICC TET döntése, amely elismerte a személyi immunitás nemzetközi szokásjogban kialakult kivételeit, amely a részes tagállamoknak az ICC-vel való együttműködésére egyaránt alkalmazandó, ezáltal a 98. cikkben szabályozott norma ütközés esete nem áll fenn.⁷⁶

KONKLÚZIÓ

A fent kifejtettek alapján látható, az ICC felállítása a nemzetközi büntetőjog egyik legnagyobb eredménye, ugyanakkor egy általános, minden államra kiterjedő joghatósággal rendelkező fórum szerepének betöltésére nem képes. Egyrészt nemzetközi szerződés alapján jött létre, amely annak természetéből adódóan kizárólag a részes államokra állapíthat meg kötelezettségeket, másrészt maga a Statútum is felismeri a harmadik államok speciális helyzetét, így önmagával ellentmondásba kerülve gátolja a joghatóságának gyakorlását. Ezen kollízió feloldására az ENSZ Biztonsági Tanácsa lenne képes, azonban ahogy az az Al-Bashir eset során is bebizonyosodott, a hatékony fellépés lehetősége politikai okokból adódóan még várat magára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABETZ, OTTO (1951): French Cour de Cassation, *Revue Critique de Droit International Privé* 1951/41

AFFIRMATION OF THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW RECOGNIZED BY THE CHARTER OF THE NURNBERG TRIBUNAL (1946), (11 December 1946) A/RES/1/95. Elérhető: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_95-I/ga_95-I_ph_e.pdf

⁷⁵ i.m. CONGO, 2002. 53-58.o.

⁷⁶ i.m. MALAWI, 2011. 37-44.o.

- AKANDE, DAPO (2009): The Legal Nature of Security Council Referrals to the ICC and its Impact on Al Bashir's Immunities, JICJ 2009/7. Elérhető: <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/7/2/333/902217?redirectedFrom=fulltext> DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqp034>
- ASSEMBLY OF THE AFRICAN UNION (2009), Thirteenth Ordinary Session (1-3 July 2009). Elérhető: https://au.int/sites/default/files/decisions/9560-assembly_en_1_3_july_2009_auc_thirteenth_ordinary_session_decisions_declarations_message_congratulations_motion_0.pdf
- CANETTI, ELIAS (2001): International and National Prosecution of Crimes Under International Law, Berliner
- CASSESE, ANTONIO (2008): International Criminal Law, Oxford University Press. DOI azonosító: https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2008.00116_4.x
- CASSESE, ANTONIO (2002): When May Senior State Officials Be Tried for International Crimes? Some Comments on the Congo v Belgium Case, EJIL 2002/13. Elérhető: <http://www.ejil.org/pdfs/13/4/1564.pdf>
- CHARTER OF THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL (1945), (8 August 1945) UNGA Res. A/CN.4/5
- CONVENTION AGAINST TORTURE AND OTHER CRUEL, INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT (1984), (10 December 1984) UNGA Res. 39/46. Elérhető: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx>
- DANILENKO, GENNADY M. (2000): The Statute of the International Criminal Court and Third States, Michigan Journal of International Law 2000/21. Elérhető: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol21/iss3/3/>
- DIFFERENCE RELATING TO IMMUNITY FROM LEGAL PROCESS OF A SPECIAL RAPPORTEUR OF THE COMMISSION OF HUMAN RIGHTS (1999), ICJ Advisory Opinion of 29 April 1999. Elérhető: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/100/100-19990429-ADV-01-00-EN.pdf>
- FRAY, MARC – KUNKEL, SÖNKE – UNGER, CORINNA R. (2014): International Organizations and Development, 1945-1990, Palgrave Macmillan
- GARDINER, RICHARD K. (2010): Treaty Interpretation, OUP

- JURISDICTIONAL IMMUNITIES OF THE STATE (2012), (Germany v Italy: Greece intervening) ICJ Judgment of 3 February 2012. Elérhető: <https://www.icj-cij.org/en/case/143>
- KALECK, WOLFGANG – RATNER, MICHAEL – SINGELNSTEIN, TOBIAS – WEISS, PETER (2007): International Prosecution of Human Rights Crimes, Springer. DOI azonosító: [10.1007/978-3-540-46278-1](https://doi.org/10.1007/978-3-540-46278-1)
- KITTICHAISAREE, KRIANGSAK (2001): International Criminal Law, OUP
- LATTMANN TAMÁS (2011): A nemzetközi büntetőbírói fórumokkal való együttműködés lehetősége vagy lehetetlensége a magyar jogi előírások alapján – különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróságra, Kül-Világ, 2011/8. Elérhető: https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=97107
- LAUCCI, CYRIL (2006): Digest Of Jurisprudence of the Special Court for Sierra Leone, Nijhoff
- LAUTERPACHT, ELIHU – GREENWOOD, C.J. – OPPENHEIMER, A. G. (1996): International Law Reports, CUP
- LIND, CAMILLA (2016): Article 27, Commentary Rome Statute: Part 3 (30 June 2016). Elérhető: <https://www.casematrixnetwork.org/cmnn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-3/>
- LIND, CAMILA (2016): Article 98, Commentary Rome Statute: Part 9 (30 June 2016). Elérhető: <https://www.casematrixnetwork.org/cmnn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-9/#c2175>
- PAPP NIKOLETT (2015): Államfők elleni eljárások a nemzetközi bíróságok előtt – az államfői immunitás múltja, jelene, jövője, In: KARLOVITZ János Tibor (szerk.), Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban, International Research Institute. Elérhető: <http://www.irisro.org/tarstud2015aprilis/15PappNikolett.pdf>
- PEDRETTI, RAMONA (2015): Immunity of Heads of State and State Officials for International Crimes, Nijhoff
- PROSECUTOR V. SLOBODAN MILOSEVIC (2001), (Decision on Preliminary Motions) IT-02-54 (8 november 2001). Elérhető: https://www.icty.org/en/case/slobodan_milosevic
- PROSECUTOR V. RADISLAV KRISTIC (2001), (Decision n Application for Subpoenas) IT-98-33 (8 november 2001). Elérhető: <https://www.icty.org/en/case/krstic>
- PROSECUTOR V TIHOMIR BLAŠKIĆ (1997), (Judgement) IT-95-14-A (18 July 1997). Elérhető: <https://www.icty.org/en/case/blaskic>

- REYDAMS, LUC – WOUTERS, JAN – RYNEGAERT, CEDRIC (szerk) (2012):
International Prosecutors, OUP
- ROACH, STEVEN C. (2013): How Political is the ICC? Pressing Challenges
and the Need for Diplomatic Efficacy, Global Governance 2013/19.
Elérhető:
[https://www.jstor.org/stable/24526391?seq=1#metadata_info_tab_con
tents](https://www.jstor.org/stable/24526391?seq=1#metadata_info_tab_contents)
- RULES OF PROCEDURE AND EVIDENCE (2013), International Criminal
Court. Elérhető: [https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-
texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf](https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf)
- SAROOSHI, DANESH (1999): The Statute of the International Criminal
Court, The International and Comparative Law Quarterly 1999/48;
[https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-
comparative-law-quarterly/article/statute-of-the-international-criminal-
court/49100DDDCF9CF4D2938F192DD6F25E94](https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/statute-of-the-international-criminal-court/49100DDDCF9CF4D2938F192DD6F25E94)
- SCHUERCH, RES (2017): The International Criminal Court at the Mercy of
Powerful States, Springer. DOI azonosító: [10.1007/978-94-6265-192-0](https://doi.org/10.1007/978-94-6265-192-0)
- SPINEDI, MARINA (2002): State responsibility v individual responsibility for
international crimes, tertium non datur?, EJIL 2002/13. Elérhető:
<http://www.ejil.org/article.php?article=1566&issue=32>
- SUMMERS, MARK A. (2006): Immunity or Impunity? The Potential Effect of
Prosecutions of State Officials for Core International Crimes in States
Like the United States That Are Not Parties to the Statute of the
International Criminal Court, Brooklyn Journal of International Law
2006/31. Elérhető:
[https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1273
&context=bjil](https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1273&context=bjil)
- THE PROSECUTOR V. OMAR HASSAN AHMAD AL BASHIR (2011),
(Corrigendum) ICC-02/05-01/09 (13 December 2011). Elérhető:
https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2011_21750.PDF
- TRIFFTERER, OTTO (2008): Commentary on the Rome Statute of the
International Criminal Court, Beck Hart
- UN PRESS RELEASE (1998), L/2889 (20 July 1998). Elérhető:
<https://www.un.org/press/en/1998/19980720.l2889.html>
- UNITED STATES OF AMERICA V MANUEL ANTONIO NORIEGA, How Does
Law Protect in Law. Elérhető: [https://casebook.icrc.org/case-
study/united-states-united-states-v-noriega](https://casebook.icrc.org/case-study/united-states-united-states-v-noriega).

VARGA RÉKA (2006): A Római Statútum Jelentősége a Nemzetközi Jogban és a Nemzetközi Büntetőjogban, *Iustum Aequum Salutare* 2006/2.

Elérhető: http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/200612sz/2006_1-2_2acta11.pdf

WIRTH, STEFFEN (2001): Immunities, Related Problems, and Article 98 of the Rome Statute, *Criminal Law Forum* 2001/12. Elérhető:

<https://link.springer.com/article/10.1023%2FA%3A1016191426741>

DOI azonosító: <https://doi.org/10.1023/A:1016191426741>

YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION (Volume II, 1950) A/CN.4/L.2.

ZAPPALA, SALVATORE (2001): Do Heads of state in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Gaddafi Case Before the French Cour de Cassation, *EJIL* 2001/12. Elérhető:

<http://www.ejil.org/article.php?article=1534&issue=36>

RÖVID ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉS A DISZKRIMINÁCIÓ TILALMÁNAK JOGÁRÓL EURÓPÁBAN

A brief general overview of the right to the prohibition of
discrimination in Europe

Dr. Zalahegyi Zoltán¹

Absztrakt: Európában az antidiszkriminációs szabályozás mind az uniós jogban, mind az Európa Tanács 47 tagja által aláírt Emberi Jogok Európai Egyezményében (továbbiakban: EJEE) megtalálható. Jóllehet ez a két rendszer nagymértékben kiegészíti és kölcsönösen erősíti egymást, mégis vannak bizonyos eltérések. Így főként abban a reményben írtam meg ezt a rövid összefoglaló publikációt, hogy az EJEE 12. Jegyzőkönyvének 1. Cikkben megfogalmazott általános antidiszkriminációs szabályok is az Európai Unió alapvető szabályaivá válnak, jóllehet ezt a Jegyzőkönyvet eddig csak az EJEE-nek 20 részes állama ratifikálta eddig. Hasonló kihívást jelent a gazdasági együttműködés alapján létrejött és jelenleg 28 tagországgal rendelkező EU antidiszkriminációs joga is, mivel eredetileg csak bizonyos tárgykörökre vonatkozóan jelent meg például a foglalkoztatás területén. Azóta az Amszterdami Szerződés taxatív felsorolt új elemekkel bővítette a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Végezetül a Lisszaboni Szerződés pedig az Alapjogi Charta kötelező jogi státuszúvá tételével próbálta orvosolni ezt a problémát.

Kulcsszavak: Emberi Jogok Európai Egyezményének 14. Cikk és 12. Jegyzőkönyve 1. Cikk, Emberi Jogok Európai Bírósága, Európai Unió, Amszterdami Szerződés, Lisszaboni Szerződés, Alapjogi Charta, Európai Unió Bíróságának 2/13. számú véleménye

Abstract: In Europe, anti-discrimination regulation can be found in the European Union (EU) law, and in the European Convention on Human

¹ A szerzőről: Dr. Zalahegyi Zoltán 2003-ban végzett az ELTE ÁJK jogászként ezt követően 2013-ban szakvizsgázott, majd 2017-től a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola hallgatója. Elérhetősége: zolizalahegyi@yahoo.co.uk

Rights (ECHR) signed by 47 member states of the Council of Europe. Although these two systems are largely complementary and mutually supportive, there are still certain differences. Thus, I elaborated this brief publication with the aim that the general anti-discrimination rules as expressed in ECHR Protocol 12, Article 1 would become fundamental rules of the European Union. Although, the Register is ratified by only 20 participating states of the ECHR. The EU Anti-Discrimination Law also poses a challenge for the European Union which is based on economic cooperation and presently comprises 28 member countries. Originally it applied to limited subjects, such as employment. Since then, the Treaty of Amsterdam added taxative new elements to the prohibition of discrimination. Finally, the Treaty of Lisbon sought remedy against this problem by making the Charter of Fundamental Rights binding.

Keywords: European Convention of Human Rights Article 14 and Protocol No. 12 Article 1, European Court of Human Rights, European Union, Treaty of Amsterdam, Treaty of Lisbon, The Charter of Fundamental Rights of the EU, Court of Justice of the European Union Case Opinion 2/13.

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány megírásának célja, hogy röviden és közérthetően bemutassa kontinensünk diszkriminációellenes szabályozását. Így először a fogalmat, illetve annak jogtörténeti fejlődését elemezem, majd kronológiai sorrendben azokat a nemzetközi szervezeteket és az általuk létrehozott egyezményeket, melyek kiemelten foglalkoznak ezzel a jogintézménnyel.

I. A DISZKRIMINÁCIÓ FOGALMA

Mindenekelőtt itt érdemes leszögezni, hogy a szó latin eredetű és „hátrányos különbségtétel, megkülönböztetés”² jelent, melynek az a “célja, hogy minden egyén számára lehetővé tegye az egyenlő, tisztességes esélyt a társadalomban meglévő lehetőségekhez való hozzáférésre.”³

² IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE: diszkrimináció.

³ KÉZIKÖNYV AZ EURÓPAI MEGKÜLÖNBÖZTETÉSMENTESSÉGI JOGRÓL, 2010.

Laki Ildikó szerint “a diszkrimináció terminusa egy társadalmi csoport és annak tagjai felé irányuló pozitív vagy negatív viselkedésre utal. Természetesen az emberek általában a negatív viselkedésre gondolnak – egy bizonyos csoport elleni diszkriminációra –, ám egy csoport elleni diszkrimináció egyenlő a mások melletti diszkriminációval.”⁴

Azonban a szakkifejezés jobb megértéséhez, érdemes segítségül hívni a Jogi Lexikont, mely szerint a „diszkrimináció általános fogalomként minden (nem csak jogi) egyenlőtlenség megnevezése, amely az emberek egy csoportjának a többségtől vagy az általánostól elérő hátrányosabb kezelését jelenti.”⁵

Összefoglalva a diszkrimináció az esélyegyenlőség biztosítása bármely természetes személy számára a harmonikus társadalmi együttélés céljából.

2.1. A diszkrimináció jogi fogalma és annak fejlődési szakaszai

A jog azonban ennél szélesebb és pontosabb kifejezését adja a diszkriminációnak, illetve az ebből keletkezett diszkrimináció tilalmának. A hátrányos bánásmódon Lamm Vanda meghatározása szerint „jogi értelmében azt értik, hogy valamely csoporthoz tartozónak – ugyanazokban a helyzetekben és feltételekkel – kevesebb (alanyi) joguk és/ vagy kötelezettségük van, mint az általános vagy a többséghez tartozóknak; diszkriminációnak tekinthető továbbá az előbbi feltételek hiányában is, önmagában a csoport tagjainak elkülönült kezelése.”⁶

Justyna Maliszewska-Nienartowicz azonban úgy látja, hogy a „hátrányos megkülönböztetést mint jogi fogalmat nehéz meghatározni, ám erről van közös egyetértés mely szerint egy olyan káros hátrányos bánásmódra utal e kifejezés, mely törvény által tiltott alapon áll.”⁷

Ezt követően a fogalom jobb megértése érdekében érdemes annak fejlődésének három fejlődési szakaszát is megvizsgálunk vagy más szavakkal a hátrányos megkülönböztetés kategóriáinak – azaz “védett tárgyainak” – kialakulási folyamatát röviden áttekintenünk az egyenlőség értelmezésén keresztül.

⁴ LAKI, 2012.

⁵ LAMM, 2009.

⁶ U.o.

⁷ MALISZESKA-NIENARTOWICZ, 2014.

Így történetileg elsőként a „XVIII. században az egyenlőség leginkább a bíró előtti egyenlőséget jelentette,”⁸ más szavakkal ezt az időszakot nevezi Opsahl a „törvény előtti egyenlőség” („*equality before the law*”) korszakának.”⁹ Más szavakkal a „polgári forradalmak egyenjogúságkövetelése valójában arra irányult, hogy mindenkire ugyanaz a jogrend érvényesüljön.”¹⁰

E jogfogalom második virágkora XIX. század elején volt. Ekkor az állam célja az volt, hogy biztosítsa „a piac szereplői közötti jogegyenlőséget, annak zavartalan működése érdekében. Éppen ezért ezen korszak célja „az egyenlő jogvédelem” („*equal protection of laws*”) biztosítása volt elsődlegesen.”¹¹

Végül az XIX. század végétől kerültek megfogalmazásra a második generációsnak nevezett gazdasági, szociális és kulturális jogok. Ezzel párhuzamosan, újabb és újabb megkülönböztetési alap vált elfogadhatatlanná (bőrszín, nemzetiség vagy etnikai származás, anyanyelv, fogyatékoság, szexuális orientáció). „Nem véletlenül nevezhető ez az időszak a diszkriminációtilalom kiteljesedésnek, vagy Opsahl megfogalmazásában a „diszkrimináció jogi tilalma” („*non-discrimination by way of law*”) korszakának.”¹² Sári János ezt úgy fogalmazta meg, hogy „az egyenjogúság fogalma ily módon – különösen a XIX. század utolsó harmadától kezdve – szociális tartalmat kapott.”¹³

Így összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a jogtörténelem folyamán egyenlő módon felállított feltételeket megvalósító személy fokozatosan egyre több közjogi és magánjogi által biztosított lehetőséggel élhetett.

2.2. A diszkrimináció jogi fogalmának csoportosítása

Egy másik eszköz, amely a fogalom tisztább megértéshez vezet, az hogy rendszertani szempontból csoportosítjuk, elemezzük a diszkrimináció lehetséges eseteit.

⁸ SZEMESI, 2009.

⁹ OPSAHL, 1996.

¹⁰ SÁRI – SOMODY, 2008. 47.o.

¹¹ SZEMESI, 2009. 14.o.

¹² U.o. 15.o.

¹³ SÁRI – SOMODY, 2008. 47.o.

Az egyik legkézenfekvőbb módszer, ha úgy tekintünk a diszkriminációra mint:

1. ha az azonos helyzetben lévő személyeket vagy személyek csoportjait különbözőképpen kezelik, vagy
2. különböző helyzetben lévő személyeket vagy személyek csoportjait azonos módon kezelnek.

A fentieket alátámasztja az Emberi Jogok Európai Bíróságának állandó joggyakorlata mely „szerint tiltott diszkriminációnak minősül, ha hasonló vagy összehasonlítható tényállásokat különbözőképpen, illetve különböző tényállásokat azonos módon kezelnek, illetve ítélnék meg hacsak ez objektív okokkal nem igazolható”, továbbá „hogy a csak az emberi tevékenységből eredő hátrányos megkülönböztetés minősül diszkriminációnak, azaz a természeti jelenségekből fakadó különbségtétel nem szolgálhat alapul a közösségi jogban foglalt tilalom felhíváshoz.”¹⁴

Azonban létezik egy másik csoportosítási módszer, amely alapján a megkülönböztetés típusa lehet:

1. Közvetlen megkülönböztetés: Egy személlyel vagy személyek csoportjával kedvezőtlenül járnak el ahhoz képest, ahogyan másokkal szemben hasonló esetben eljárnak vagy eljárának, és ennek oka az, hogy az adott személy bizonyos tulajdonsággal rendelkezik (például faj, bőrszín, stb.).
2. Közvetett megkülönböztetés: Egy semleges szabály, feltétel, vagy gyakorlat, mely egy sajátos jellemzővel (például etnikai származás, szín, nem) rendelkező csoportot jelentősen hátrányosabban érint más, hasonló helyzetben lévő személyekhez képest.

Végül itt fontos megemlítenem a fentiekben részletesen bemutatott negatív diszkrimináció mellett a pozitív diszkriminációt is mivel „mára az egyenjogúság fogalmának egyrészt bizonyos társadalmi csoportok előnyös megkülönböztetése, illetőleg annak elvárhatósága, másrészt pedig a hátrányos megkülönböztetés tilalma ad korszerű tartalmat.”¹⁵

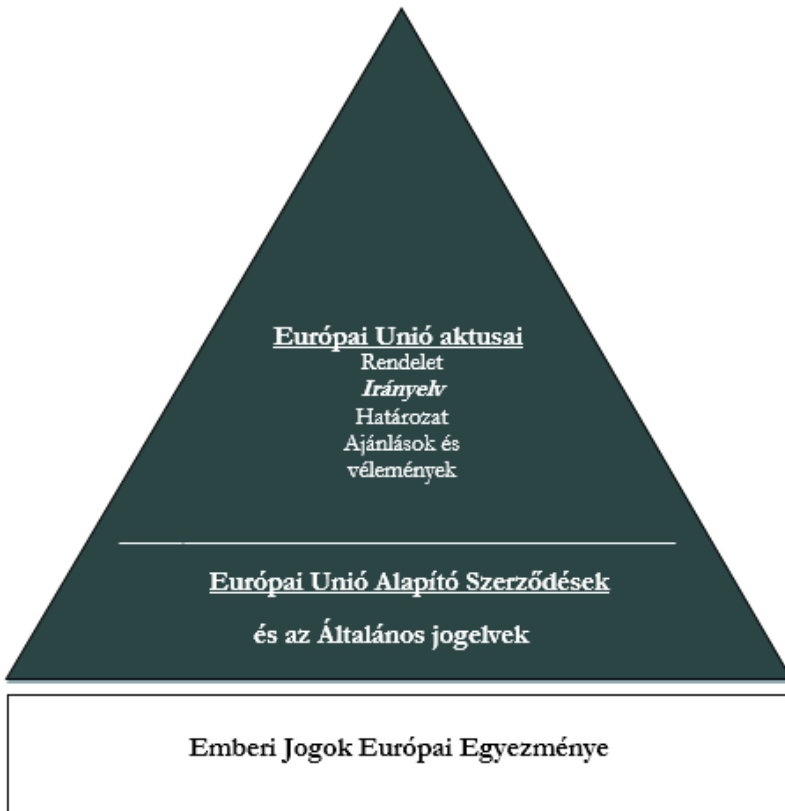
¹⁴ KIRÁLY, 1998.

¹⁵ SÁRI, 2001. 48.o.

III. A DISZKRIMINÁCIÓ TILALMÁNAK JOGA EURÓPÁBAN

Az etimológiai és jogelméleti elemzés után ezen a ponton térek rá dolgozatom szűkebben vett témájához, mely a diszkrimináció tilalmát kutatja az Európában.

Az európai antidiszkriminációs jognak két önálló – mégis sok hasonlóságot mutató – rendszere van, melyet az alábbi saját szerkesztésű ábrával kívánok illusztrálni:

1. számú ábra: Az antidiszkriminációs jog rendszertani bemutatása

Ez egyrészt az Emberi Jogok Európai Egyezményén, másrészt az uniós jogrenden alapul.

E két diszkriminációs védelmi mechanizmus részletes ismertetése előtt egyetemes jogtörténeti előzményként több okból is itt érdemes megemlíteni az emberi jogok első katalógusát tartalmazó ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.¹⁶ Egyrészt azért, mert e „Nyilatkozat 2. cikke tartalmazza a nemzetközi jog egyik alapelvét a diszkrimináció általános tilalmát.”¹⁷

Ugyanis az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 2. cikke szerint: „Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyoni, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.”

Így tehát elmondhatjuk, hogy a Nyilatkozatnak a későbbi anti-diszkriminációs szabályok megszületésében alapvetően elsődleges, mintaadó szerepe volt. Másrészt mert e dokumentumnak nemzetközi szerződés formája van és annak is szánták. Azonban közvetlenül a második világháború után is csak hosszas kompromisszumok nyomán született meg, többek között az első arab-izraeli háború kitörése miatt.

3.1. Emberi Jogok Európai Egyezménye

A fenti nemzetközi dokumentum szolgált mintául 1950-ben elfogadott az Emberi Jogok Európai Egyezményének, melyet az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) kormányközi szervezetként, többek között az emberi jogok biztosításának céljával hívott életre. A későbbiek során a dokumentumot még 16 kiegészítő jegyzőkönyvvel bővítették ki.

Ezek közül kiemelkedik az 1994-ben hatályba lépett 11. Jegyzőkönyv, amely az addig kezdettől fogva működő panaszokat elbíráló bizottságot megszüntette és helyette állandó, teljes munkaidőben működő bírói szervet hozott létre. Más szavakkal ezen Egyezmény végrehajtására, bírói fórumot is

¹⁶ Itt érdemes megemlíteni, hogy az EU minden tagállama szerződő fele az Egyesült Nemzetek alapvető emberi jogi szerződéseinek.

Így az 1966-ban hatályba lépett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (ICCPR), ill. a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (ICESCR), amelyek mindegyike kimondja a megkülönböztetés tilalmát, melynek alapjául az ENSZ Emberi jogok Egyezségokmánya szolgált. (Szerző megjegyzése)

¹⁷ KAPONYI, 2000.

létrehozta nevezetesen a strassbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bíróságát (a továbbiakban: EJEB) amelynek antidiszkriminációval kapcsolatos fogalmi szemléletmódja, a 2.2. pont alatt ismertetésre került. Végezetül azt érdemes itt még megjegyeznünk, hogy ennek az eredmények az volt a háttere, miszerint a 12 alapító ország hasonló keresztény alapokon nyugvó polgári demokrácia volt.

3.1.1. A diszkrimináció tilalmának fejlődése az Emberi Jogok Európai Egyezményében

Európában a diszkrimináció tilalmát eredetileg előíró rendelkezés az EJE-nek 14. cikke volt, mely a megkülönböztetés tilalmát így határozza meg: „A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”¹⁸ Kovács Krisztina ezt a jogszabályi rendelkezést úgy értékelte, „hogy az nem az egyenlőség elérését tűzi ki célul, hanem „csupán” megkülönböztetés-mentes bánásmódot biztosít az egyezménybeli jogok tekintetében.”¹⁹ Ezek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy ez a jog csak járulékos mivel csak egy másik, a szerződés által garantált jog gyakorlásával összefüggésben tiltott.

A következő előremutató lépés 2000-ben a egyezményéhez kapcsolódó 12.kiegészítő jegyzőkönyv elfogadásával történt meg. Ez a hátrányos megkülönböztetés általános tilalmát annak 1. cikkben az alábbiakban fogalmazza meg: „a törvényben meghatározott jogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez való tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.”²⁰ A 2. Cikk alapján pedig „a Hatóság senki ellen nem alkalmazhat megkülönböztetést semmilyen, például az 1. bekezdésben említett alapon.”²¹ Kovács Krisztina szerint ezen

¹⁸ EGYZEMÉNY AZ EMBERI JOGOK ÉS ALAPVETŐ SZABADSÁGOK VÉDELMEÉRŐL ÉS KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYVEI

¹⁹ Kovács, 2000.

²⁰ EGYZEMÉNY AZ EMBERI JOGOK ÉS ALAPVETŐ SZABADSÁGOK VÉDELMEÉRŐL ÉS KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYVEI

²¹ U.o.

újabb szabály alapján, most már a megkülönböztetés tilalma valóban önálló tilalommal bír, ezzel az “általános, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát a nemzeti jogrendszerekben biztosított valamennyi jogra kiterjesztő rendelkezéssel.”²²

Ráadásul ezt az anyagi jogi forradalmi előrelépést az egyezmény eljárásjoga is követte. Ugyanis a „2005. április 1. (a kiegészítő jegyzőkönyv hatályba lépése) óta lehetőség van elviekben arra is, hogy a kérelmező önállóan, kizárólag a diszkrimináció tilalmának megsértésére hivatkozással nyújtson be panaszt a strasbourgi bírósághoz.”²³

Azonban két probléma merült fel ezen jogszabályok gyakorlati alkalmazása kapcsán. Ezek közül az egyik az, hogy jóllehet jelenleg az EJEE-t létrehozó ET jelenlegi 47 tagja²⁴ közül ezt a 12 protokollt csak 20 ország ratifikálta²⁵. Másrészt, mindössze a *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* ügyben²⁶ született elmarasztaló ítélet az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában ezen cikkely alapján.

Végül ezen egyezmény méltatásaként és e rész lezárásaként itt érdemes megemlíteni, hogy nem véletlen az, hogy ezen nemzetközi szerző-

²² KOVÁCS, 2000.

²³ SZEMESI, 2010.

²⁴ Az Európa Tanácsnak kontinensünk nagyobb államai közül csak Fehéroroszország nem tagja (Szerző megjegyzése)

²⁵ Érdekesség hazánk ezt a szerződést nem ratifikálta, de aláírta, de ezen első lépésig Európa vezető tagállamai pl. Németország, Franciaország vagy Nagy-Britannia el sem jutott. Forrás: PROTOCOL NO. 12 TO THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS, 2019.

²⁶ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA: *Sejdić és Finci kontra Bosznia és Hercegovina* (27996/06 és 34836/06) Ez két a Bíróság által egyesített ügy volt, melynek felperesei Bosznia és Hercegovina két állampolgára, Dervo Sejdić és Jakob Finci voltak. A fent nevezett személyek azt kérték, hogy - a 1992–95-es boszniai háborút lezáró Dayton-megállapodás részeként létrehozott - Bosznia és Hercegovina 1995. évi alkotmánya hatalommegosztási olyan rendelkezéseket tartalmazott, amelyek úgy rendelkeztek, hogy a közjogi méltóságok Bosznia és Hercegovina háromoldalú elnökségében és a nemzeti Parlamentben csak az etnikailag meghatározó létszámban élő bosnyákok, a boszniai szerbek és a boszniai horvátok számára volt fenntartva. Azonban a kérelmezők, roma és zsidó származásuk miatt, vitatták ezeket a rendelkezéseket. A Bíróság ítéletében azt állapította meg, hogy a Bosznia és Hercegovina 1995. évi alkotmánya ezen formájában sérti a kérelmezőknek a parlamenti szabad választására való jogosultságát az EJEE 14. Cikkét, illetve hogy az elnökség megválasztására való jogosulatlanságuk megsérti a 12. jegyzőkönyv 1. Cikkét. Az Bíróság döntésnek pozitív utóhatásként 2011 októberében Bosznia és Hercegovina Parlamenti Közgyűlése alkotmányos reformot indított, amely magában foglalja a választási rendelkezések megváltoztatását is. (Szerző megjegyzése)

dés jelentette az – ábra alapján is – az európai integráció jogi alapját is, mely ezen dolgot mások nagy témaköréül szolgál.

3.2. Európai Unió

Az Európai Unió jogelődjét az 1957-ben hatályba lépett Európai Gazdasági Közösséget (a továbbiakban: EGK) létrehozó szerződés hozta létre, amely integrációnak jelenleg az összes tagállama egyben az EJEE részese is. Ezen tagállamok közötti integráció elősegítése és a négy alapvető uniós szabadságjog közül a munkaerő szabad mozgásának a biztosításának érdekében az Unió maga is több antidiszkriminációs szabályt hozott. Így – a korábban már említett – Uniós jogforrási hierarchiát követve vizsgáljuk meg, hogy az egyes jogforrási szinteken, miként jelenik meg a diszkrimináció tilalmának jogintézménye.

Ezen a jogforrási rendszer megkülönböztet elsődleges jogot melyben főként az alapító szerződések szerepelnek, illetve ezen a szinten kell a „széles értelemben vett jogforrások között meg kell továbbá említeni ... az Európai bíróság esetjogát, a jogelveket illetve az alapvető jogok érvényesülését.”²⁷ Másrészt az “Unió arra hatáskörrel rendelkező intézményei jogszabályokat alkothatnak, és más jogi aktusokat fogadhatnak el. Ezek az alapszerződéseken alapuló, azokból eredeztetett jogi aktusok (származtatott, másodlagos jogforrások, jogi aktusok).”²⁸ Ilyen másodlagos jogforrások vagy jogi aktusok²⁹: a rendelet, az irányelv, határozat, ajánlás és vélemény.

3.2.1. Alapító Szerződések (Elsődleges jog)

Az elsődleges jogforrásainak számító Európai Közösségek eredeti szerződésai nem tartalmaztak semmilyen kifejezett antidiszkriminációs szabályt. Azonban az egyenlőség elvének egyes részelemeivel, már az alapító szerződések joganyagában is találkozhatunk. Így az EGK-t létrehozó, úgynevezett Római Szerződés 7. cikkelyében, amely az állampolgárságon alapuló mindennemű megkülönböztetés tilalmát fogalmazta meg, illetve a 119. Cikk, amely ”kizárólag a nők és férfiak egyenlő bérhez való jogát

²⁷ VÁRNAI – PAPP, 2016.

²⁸ BLUTMAN, 2014.

²⁹ EU Működéséről-szóló szerződés 288. Cikke alapján (a Szerző megjegyzése)

garantálta. És azt is elsődlegesen a Közösség tagországai közötti gazdasági verseny egyenlő feltételeinek biztosítása céljából.³⁰

Történetileg a következő lépcsőfokot az 1999. május 1-én hatályba lépett Amszterdami Szerződés jelentette. Ennek a szerződésnek a 3. cikk (2) bekezdése ugyanis kimondja: a Közösség valamennyi tevékenységének folytatása során „törekszik egyenlőtlenések kiküszöbölésére, valamint a férfiak és nők közötti egyenlőség előmozdítására”. Másik lényeges módosításként az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elvét „egyenlő értékű munkáért egyenlő bér bért” elvére módosította.³¹ Vizi Balázs ezzel kapcsolatban azt emeli ki, hogy először az Amszterdami Szerződés teremtette meg a diszkrimináció elleni széles körű fellépés alapját az EKSZ 13. cikkével, miszerint „a Tanács a Bizottság javaslata alapján és a Parlamenttel folytatott konzultációt követően” egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékosságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére.”³² Hozzá kell tennünk, hogy utóbbi ez olyan taxatív felsorolás, amelyet nem lehet egyéb védett tulajdonságokkal bővíteni, mely cikkely ma már az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 19. cikkére módosult.

Az újabb fejlődési lépcsőt az jelentette, hogy az EU és tagállamai 2000-ben kihirdették az EU Alapjogi Chartáját, melynek státusza csak a Lisszaboni Szerződés 2009-es hatályba lépésével, lett jogilag kötelező érvényű. “Ennek következtében az EU intézményei kötelesek annak eleget tenni. A tagállamoknak szintén meg kell felelniük a Chartának, de csak az uniós jog végrehajtása tekintetében.”³³ Maga az Alapjogi Charta³⁴ tartalmazza az egyetemes emberi jogi szerződésekben és az EJT-ben lefektetett emberi jogokat. Külön említést érdemel ezen dokumentum 3. Egyenlőséggel foglalkozó címe, mert ez csak a diszkrimináció tilalmával foglalkozik. illetve ezen belül annak 21. cikke mondja ki a különféle okokon alapuló megkülönböztetés tilalmát. Hozzá kell tenni, hogy „itt nem csak a kisebbséghez tartozás, hanem az EUMSZ 19. cikkelyéhez képest hét más [védett] tulajdonság is megjelenik, amelyek alapján tiltott a hátrányos megkülönböztetés. De ez nem ad jogalkotási felhatalmazást az uniós

³⁰ SZEMESI, 2009.

³¹ SZEMESI, 2009. 23.o

³² VIZI, 2013. 38.o.

³³ KÉZIKÖNYV AZ EURÓPAI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS MENTESSÉGI JOGRÓL 2010.

³⁴ AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI CHARTÁJA

intézményeknek, tehát az elsődleges jog továbbra is a 19. Cikk listája az irányadó.”³⁵

Az általános jogelvek is az elsődleges jogforrások közé tartoznak, tehát az alapító szerződések szintjén elhelyezkedő íratlan szabályoknak tekintendők. Ezek az Európai Bíróság (továbbiakban: EuB) által kialakított általános jogelvek, ugyanúgy kifejezésre jutnak az EU tagállamok alkotmányában, az emberi jogi szerződésekben és az EJEE-ben megfogalmazott emberi jogi védelemi szabályokban. Fontos hozzátennünk, hogy az EB gondoskodik arról, hogy a közösségi jog megfeleljen ezeknek az elveknek.

Így a luxemburgi székhelyű Európai Bíróság a diszkrimináció tilalmát a tagállamok jogrendszerének közös általános jogelveként ismerte el. Továbbá a bíróság joggyakorlata azt is kimondja, hogy a helyzetek „összehasonlíthatósága nem jelenti azt, hogy azoknak tökéletesen azonosaknak kell lenniük, és azt sem, hogy valamennyi körülményt számításba kellene venni a vizsgálat során.”... „A különbségtétel indokolhatósága kapcsán a Bíróság az indoklás megfelelő jellegét tartja fontosnak, és azt, hogy objektív kritériumokon nyugodjék.”³⁶

3.2.2. Európai Unió jogi aktusai

Az uniós jogforrások következő szintjén is megjelennek a jogegyenlőség elvének egyes vetületei.

Ennek kapcsán külön ki kell emelnünk az Amszterdami Szerződés 13. cikke alapján készült irányelveket, melyeknek – az Európai Bíróság kidolgozott gyakorlatának értelmében – nem szabad semmiféle közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetést tenni:

1. Az egyik – az Európai Unió gazdasági jellegből következően – az úgynevezett Foglalkoztatási keretirányelv, amely a Tanács 2000/78/EK irányelve a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek kialakításáról szól.³⁷

2. A másik a Tanács 2000/43/EK irányelve a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szól,³⁸ melynek tárgyi hatályával kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy az „túlnyúlik a foglalkoztatási kérdéseken és kiterjed a

³⁵ VIZI, 2013. 42.o.

³⁶ KENDE, 1998. 285.o.

³⁷ OJ 2000 L 303/16. 79–85.

³⁸ OJ 2000 L 180/22. 23–27.

mindennapi élet legkülönbözőbb területeire. Így például a szociális védelem, a szociális biztonság, az egészségügyi ellátás, a szociális előnyök, az oktatás, valamint a köz rendelkezésére álló javakhoz való hozzájárulás, ideértve a lakhatás területét is.”³⁹

Ezt a két jogforrást és annak eredményét így méltatja Kazuska Melinda: „E két irányelv az antidiszkriminációs politika fejlődésének újabb, mai napig tartó szakaszát nyitották meg. A két irányelv mellé társult egy Antidiszkriminációs cselekvési program is, amelynek célja az volt, hogy fellépjen a faji vagy etnikai, vallási vagy meggyőződésbeli, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság szerinti közvetett és közvetlen megkülönböztetés ellen.”⁴⁰

Ezen alfejezet összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a diszkrimináció elleni küzdelemhez szükséges jogi alapok megvannak az Európai Unió joganyagában ráadásul az EURSZ hatályba lépése óta az uniónak alkalmazási kötelezettsége van, hogy a diszkriminációmentességre minden intézkedése során tekintettel legyen.

KONKLÚZIÓ

Ezen publikáció konklúziójaként érdemes egyrészt az európai diszkriminációs védelmi mechanizmusok jelenlegi és fejleményeit összegezni, másrészt a tudomány céljához méltóan azok jövőbeni hatékonyságát célzó lehetséges alternatívákat megfogalmazni.

Amit a legfontosabb megjegyzünk, hogy míg az „EJEE védi a benne részes 47 állam joghatósága alá tartozó személyek mindegyikét, addig az EU megkülönböztetés mentességről szóló irányelvei csak a 27⁴¹ uniós tagállam állampolgárainak kínálnak védelmet”⁴², ami az EU Alapjogi Chartája kötelező erejével próbálja részben pótolni.

Meglátásom szerint két logikus út kínálkozik ezen kettősség megszüntetéséhez:

1. Az egyik az EU további bővítése az EJEE összes tagja felé. Ehhez a szándék meg is van az EU és sok, az egyezményben részes állam részéről.

³⁹ KAZUSKA, 2011.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Az EU 28. csatlakozott tagállama Horvátország de ezen forrásként felhasznált publikáció 2011-készítése idején még nem volt tagja az EU –nak. Horvátország 2013. július 1. óta tagja az Uniónak. (Szerző megjegyzése)

⁴² KÉZIKÖNYV AZ EURÓPAI MEGKÜLÖNBÖZTETÉSMENTESSÉGI JOGRÓL, 2010.

Ezt a megállapítást támasztja alá Vizi Balázs azon megállapítása, hogy például „Szerbia [uniós]tagjelölti státuszának megadása arra is példát adott, hogy ... a kisebbségi jogok valószínűleg továbbra is nagy figyelmet kapnak.”⁴³

2. A másik lehetőség magának az Európai Uniónak a csatlakozása az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, mely, a tagságot és a célokat is figyelembe vevő szoros történelmi kapcsolat miatt már hosszú ideje ésszerűnek tűnik.

Azonban az EU-nak csak az EUSZ 6. cikke adott lehetőséget arra, hogy csatlakozzon az EJEE-hez. Ezt követően a csatlakozási tárgyalások 2010-ben kezdődtek meg, melyek végül a EU-nak az EJEE-hez való csatlakozási megállapodás tervezet (továbbiakban: CsMT) megalkotásához vezettek. Ennek nyomán az Európai Bizottság „2013-ban az Európai Unió működéséről szóló szerződés (‘EUMSZ’) 218. cikk (11) bekezdésének megfelelően az EUB véleményét kérte a megállapodás-tervezet uniós joggal való összeegyeztethetőségét illetően. Azonban a luxemburgi székhelyű EuB elutasította az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozást. Ugyanis az “EuB 2/13. számú véleményében azt mondta, hogy a CsMT ellentétes az EU joggal.”...mivel annak érvelése szerint „az EU egy újfajta jogrend, melynek természete az EU sajátja, annak önálló alkotmányos kereteivel és alapelveivel, egy különösen kifinomult intézményi struktúrával és a működését biztosító teljes jogszabályi kerettel.”⁴⁴

Mindazonáltal kontinensünk szinte minden állama csatlakozott EJEE-hez, bízom abban ezeket a kezdeti sikertelen kísérletek a későbbiekben mégis jó alapul szolgálnak egy diszkriminációmentes Európa megteremtésben, mely a publikációm – a címválasztását és így – megírásának célját is alátámasztja. Más szavakkal az biztosítaná a diszkriminációmentes Európa felépítését, ha EU tovább bővülne az EJEE összes tagja felé mivel a publikációm alaposan bemutatta, hogy a diszkrimináció elleni küzdelemhez szükséges jogi alapok megvannak az Európai Unió joganyagban.

⁴³ VIZI, 2013. 125.o.

⁴⁴ SZALBOT, 2015.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BLUTMAN LÁSZLÓ (2014): Az Európai Unió joga a gyakorlatban, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.,
Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_EUjog/ch04s04.html, (Letöltve: 2019.január 15.)
- AZ EURÓPAI UNIÓ ALAPJOGI CHARTÁJA, Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 326/391
Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=HU>, (Letöltve: 2019. szeptember 1.)
- AZ EURÓPAI UNIÓRÓL SZÓLÓ SZERZŐDÉS ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ MŰKÖDÉSÉRŐL SZÓLÓ SZERZŐDÉS EGYSÉGES SZERKEZETBE FOGLALT VÁLTOZATA, Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 326/1. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3AC2012%2F326%2F01> (Letöltve: 2019. január 5.)
- KÉZIKÖNYV AZ EURÓPAI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS MENTESSÉGI JOGRÓL (2010), Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, Az Európai Unió Kiadóhivatala.
Elérhető: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA_CASE_LAW_HANDBOOK_HU.pdf, (Letöltve: 2019. szeptember 1.). DOI azonosító: [10.2811/12986](https://doi.org/10.2811/12986)
- EGYEZMÉNY AZ EMBERI JOGOK ÉS ALAPVETŐ SZABADSÁGOK VÉDELMEÉRŐL ÉS KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYVEI, Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ.
Elérhető: http://www.europatanacs.hu/pdf/Emberi_jogok.pdf (Letöltve: 2019.jan.1.)
- IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE: diszkrimináció
Elérhető: <https://idegen-szavak.hu/keres/diszkrimin%C3%A1ci%C3%B3>, (Letöltve: 2019. január 1.)
- KAZUSKA MELINDA (2011): A diszkrimináció tilalma az Európai Unióban
Elérhető: https://matarka.hu/koz/ISSN_0866-6032/tomus_29_1_2011/ISSN_0866-6032_tomus_29_1_2011_209-227.pdf, (Letöltve 2019.január 15.)
- KIRÁLY MIKLÓS (1998): A diszkrimináció tilalma az Európai Bíróság joggyakorlatában, Budapest Akadémiai Kiadó, 146.o.
- LAMM VANDA (2009): Jogi lexikon, Budapest, 2009, Complex, 163. o.

- KENDE TAMÁS (1998): Európai közjog és politika, Budapest, Osiris, 285.o.
- KOVÁCS KRISZTINA (2000): A diszkriminációtilalom kiterjesztése az Emberi Jogok Európai Egyezményében, Fundamentum, 2000/4. szám.
Elérhető:https://epa.oszk.hu/02300/02334/00004/pdf/EPA02334_Fundamentum_2000_04_027-033.pdf, (Letöltve 2019. szeptember 1.)
- OJ 2000 L 180/22. 23–27.: A Tanács 2000/43/EK irányelve a személyek közötti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról (Faji egyenlőségről szóló irányelv)
- OJ 2000 L 303/16. 79–85: A Tanács 2000/78/EK irányelve a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról (Foglalkoztatási keretirányelv)
- OPSAHL, TORHEL (1996): Law and Equality, Oslo, Ad Notam Gyldenal, 171.o.
- VIZI BALÁZS (2013): Európai kaleidoszóp, L’ Hartman, Párizs, 38.o.
- SÁRI JÁNOS – SOMODY BERNADETTE (2008): Alapjogok (Alkotmánytan II.), Budapest, Osiris, 47-48.o.
- EURÓPAI BÍRÓSÁGA: Applications nos. 27996/06 and 34836/06 (2009): Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina ügy érdemi ítélet, melyben a nevezett orszgot kifejezetten a 12. Protokoll diszkriminációs szabályainak megsértése miatt marasztalták el.Elérhető: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=133395>, (Letöltve: 2019. szeptember 15.)
- SZEMESI SÁNDOR (2009): A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában, Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft, 14-15.o.
- MALISZESKA-NIENARTOWICZ, JUSTYNA (2014): Direct and Indirect Discrimination in European Union Law – How to Draw a Dividing Line?
Elérhető:https://www.iises.net/download/Soubory/soubory-puvodni/pp041-055_ijoss_2014v3n1.pdf, (Letöltve: 2019. november 12.)
- SZEMESI SÁNDOR (2010): A diszkrimináció tilalma az emberi jogok európai rendszerében és a magyar jogrendben, Kül-Világ VII. évfolyam 2010/4.
Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00039/00023/pdf/EPA00039_kulvilag_2010_04_szemesi.pdf, (Letöltve: 2019. szeptember 1.)
- SZALBOT BALÁZS (2015): Az Európai Unió Bírósága elutasította az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozást: Mit jelent ez a döntés?, Arsboni,

Elérhető: https://arsboni.hu/eu_accession_to_echr/, (Letöltve: 2019. szeptember 1.)

KAPONYI ERZSÉBET (2000): Az emberi jogok nemzetközi védelme Ph.D. értekezés Budapest,. Elérhető:

http://phd.lib.unicorvinus.hu/118/1/kaponyi_erszebet.pdf, (Letöltve: 2019. január 1.)

LAKI ILDIKÓ (2012): Napjaink diszkriminációs fogalmai és megjelenési formái

Elérhető: <https://polgariszemle.hu/archivum/115-2012-december-8-evfolyam-3-6-szam/tudomanyos-tukor/506-napjaink-diszkriminacios-fogalmai-es-megjelenesi-formai>, (Letöltve: 2019. November 12)

PROTOCOL NO. 12 TO THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS (2019), Chart of signatures and ratifications of Treaty 177, Council of Europe

Elérhető: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/177/signatures>. (Letöltve: 2019. szeptember 15.)

VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNICA (2016): Az Európai Unió joga, Budapest, Wolters Kluwer, 177.o.

TÖBBSZINTŰ KORMÁNYZÁS A FÜGGETLEN ÁLLAMOK KÖZÖSSÉGE EGYÜTTMŰKÖDÉSÉBEN

Governance in the Practice of Cooperation of the Commonwealth of Independent States

Szóke-Kis Bernadett¹

Absztrakt: Jelen tanulmány a többszintű kormányzás megjelenési formáját vizsgálja a posztszovjet Független Államok Közössége integrációs együttműködése kapcsán. Előzetes felvetés a témával kapcsolatban, hogy az eltérő politikai fejlődés következtében az Európai Unió működése során kialakított, több szinten működő kormányzási módszer a volt szovjet tag-államok integrációjában nem jelenik meg. A célkitűzés megvalósítása érdekében a tanulmányban közvetlenül, a lábjegyzetben megjelölt forrásokra támaszkodva, tanulmányok mellett az európai és a posztszovjet hivatalos statisztikai adatokat és nemzetközi egyezményeket együttesen vizsgálva kerül bemutatásra először röviden a többszintű kormányzás. A többszintű kormányzás, mint jelenség, kialakulása, célja és európai megvalósulásának leírása után a Független Államok Közösségének történeti és működésének bemutatása következik. A tanulmány az európai többszintű kormányzással szemben állított alapelvek posztszovjet megvalósulásának (vagy hiányának) leírásával zárul.

Kulcsszavak: Független Államok Közössége, többszintű kormányzás, posztszovjet, politikai együttműködés

Abstract: The aim of this study is to investigate the traits of governance in the cooperation of the member states of the Commonwealth of Independent States. The main resolution of the study is to prove, that the different political virtues of the post-soviet organization was a consequence

¹ A szerzőről: Szóke-Kis Bernadett a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézet harmadéves doktorandusz hallgatója. Kutatási területe Az állam szerepe a nemzetközi viszonyokban – azon belül a posztszovjet térség államtöredékeire koncentrál. Elérhetősége: bernadett.szokekis@irsi.u-szeged.hu

of different political development. To prove this presumption, the author calls for the tagged sources, such as academical papers, statistical data and international treaties. The study begins with the topic of European governance, it examines the brief history of the Commonwealth as well as concentrates deeply on the institutional functions of it. The findings at the end of the paper shall decide, whether there is any sign of governance to be found in the operation and cooperation of the post-soviet organization.

Keywords: Commonwealth of Independent States, governance, post-Soviet, political cooperation

BEVEZETÉS

A többszintű kormányzás kialakulásának előzményeként fogható fel a globalizációs folyamat térnyerése, ezzel a XX. századra olyan kihívások kialakulása, amire XIX. században tradicionálisan kiépülő nemzetállamok önállóan csak nehezen – vagy bizonyos esetekben egyáltalán nem – voltak képesek reagálni. Ez önmagában véve még nem jelenti a nemzetállamok erodálódását, vagy képességvesztését, de a nyitás és építés igényeként realizálódhatnak – a nemzetállamok feletti összefogás, együttműködés szükségességét irányozzák elő. Tekintve, hogy a jelenség globálisan nyer teret, az európai kontinensre és integrációra is érezteti hatását. A térségben a többszintű kormányzás térnyerésének közvetlen előzményeként tartható számon a globalizációs kihívások mellett a kommunizmus bukása, az új, független államok létrejötte és az ebben hordozott jövőbeli integrációs bővítés lehetősége is.²

Habár az Európai Unióról szóló szerződés 5. cikkének (3) bekezdése és a szubszidiaritás és az arányosság elveinek alkalmazásáról szóló (2. sz.) jegyzőkönyv a szubszidiaritás elve alapján kimondja, hogy a döntéseket az érintett réteghez legközelebb eső platformon szükséges meghozni,³ meg-

² GRÜBER, 2003.

³ A Szerződés 5. cikk (3) bekezdése kimondja: „A szubszidiaritás elvének megfelelően azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók.” A Szerződés teljes, magyar nyelvű szövege elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=HU>, Letöltés ideje: 2019.03.22

jelennek a regionális és térségi döntéshozatal mellett olyan kihívások, mint például a környezetvédelem, ami integrációs szintű cselekvést, ezáltal döntéshozatal igényel.⁴

Jelen tanulmány a többszintű kormányzás kialakulásában az uniós gyakorlatban két megközelítést mutat be. A többszintű kormányzás értelmezhető az államközpontúság és a szupranacionalizmus korszakának kiegészítőjeként – ennek értelmében az államközpontú gyakorlatot, ahol a tagállamok állásfoglalása határozza meg az integrációs szintű tevékenységet, és a szupranacionalizmust,⁵ aminek értelmében az államok feletti területen az uniós cselekvés a meghatározó, összefogja a többszintű kormányzás, ami (önmagát magyarázó kifejezésként) a kormányzás eltérő szintekre bontását eredményezi, a leginkább hatékonyan fellépni képes cselekvők szerepvállalásával.⁶ Emellett a többszintű kormányzás meghatározható a *polity-politics-policy* hármásának elemeként, ahol a *polity* a politikai intézményrendszert testesíti meg, a *politics* magát a politikai cselekvést jelenti, a *policy*, mint közpolitika pedig, Ágh Attila szavaival élve, „kormányzaton túllépő kormányzás” formájában fogható fel.⁷ Célja azonban szinte minden megközelítés szerint azonos: a problémákat, kihívásokat megfelelő szinten kezelni, a változó világ feladatai és intézményei rendszerezése a hatékonyság és előrehaladás jegyében.⁸

Az Európai Unió gyakorlatának egyik legfontosabb dokumentuma a témában a 2001-es fehér könyv az európai kormányzásról.⁹ A könyv nem csupán az integráció által felállított és alkalmazott fogalmat adja meg a kormányzásra (itt a szerző általi fordításban), miszerint az olyan szabályozások, folyamatok és intézményi magatartás összessége, ami az európai szintű hatalomgyakorlást befolyásolja,¹⁰ de kimondja a többszintű kormányzással szemben állított alapelveket is. Ezek a nyitottság, mint az intézmények átláthatósága és az uniós polgárok számára érthető nyelvezet/nyelv alkalmazása; a részvétel, kiemelten a kormányzati szintek minél

⁴ GRÚBER, 2003.

⁵ FEJES, 2013.

⁶ TRÓN

⁷ ÁGH, 2011.

⁸ SOMLYÓDINE PFEIF, 2015.

⁹ EUROPEAN GOVERNANCE – WHITE PAPER, 2001.

¹⁰ I. Why Reform European Governance címszava alatt. „Governance” means rules, processes and behaviour that affect the way in which powers are exercised at European level, particularly as regards openness, participation, accountability, effectiveness and coherence.”

tágabb bevonása a jogalkotási folyamatba; az elszámoltathatóság, mint átlátható és lekövethető végrehajtás; a hatékonyság az uniós politikák megalkotása és implementálása során; valamint a kohézió, kifejezetten az összefüggő és érthető integrációs politikák kidolgozása kapcsán.¹¹ A fehér könyv által megfogalmazott cél a többszintű kormányzás megvalósításával a kormányzás inkluzivitásának növelése, a hatalmi központok jobb kihasználtságának elősegítése mindig a megfelelő szinten.¹²

Az integráció mélyülése és egyes hatáskörök átengedése az integráció számára párhuzamosan az európai integráció tagállamai között is megosztva zajlik. Míg egyes tagállamok, mint Spanyolország, Olaszország, Franciaország vagy Lengyelország kifejezetten regionalizmus-párti állásfoglalással köszöntik a többszintű kormányzás kibontakozását,¹³ az európai egykor szovjet befolyás alatt álló kelet-európai államok számára ez egy lassabban haladó folyamatként realizálódik.¹⁴

Ennek oka egyidejűleg a Független Államok Közösségének bemutatására átvetető alapfeltevéssel tisztázható: a posztszovjet politikai fejlődés eltérőségéből fakadóan a posztszovjet (és ezek szerint az egykor szovjet befolyás alatt álló) államok jelenleg nem képesek a többszintű kormányzás elfogadására és alkalmazására.

I. A FÜGGETLEN ÁLLAMOK KÖZÖSSÉGE - AZ INTEGRÁCIÓ KIALAKULÁSA, MŰKÖDÉSE ÉS A TÖBBSZINTŰ KORMÁNYZÁS ELLEHETETLENÜLÉSE

A Független Államok Közösségének kialakulását megelőző gorbacsovi politikai és gazdasági nyitás, a glasznoszty és peresztrojka programok az 1980-as években már a lazább államszervezet felé történő elmozdulást irányozhatták volna elő – ettől eltérően azonban a következő millenniumra az egyre erősödő grúz¹⁵ és azeri nagorno-karabakhi¹⁶ függetlenségi törek-

¹¹ Uo. II. Principles of Good Governance címszó alatt.

¹² Uo. I. Why Reform European Governance címszava alatt.

¹³ VIGVÁRI, 2011.

¹⁴ SOMLYÓDINÉ, 2015.

¹⁵ Grúzia két térsége is törekszik függetlensége. Dél-Osztétia nevű észak-keleti régióját az 1980-as évek szeparatizmusát követően 1989-ben szovjet csapatok foglalták el, státusza máig tisztázatlan, habár 2008-ban kikiáltotta függetlenségét. További információ: <https://www.britannica.com/place/South-Ossetia>, Letöltés ideje: 2019.03.23

Abházia nevű térsége az északnyugati országrészen terül el, autonóm státusszal bír, de szintén az 1980-as évek megmozdulásait követően 1992-ben már a grúz erővel került

vések és nacionalizmussal szemben a központi szovjet hatalom katonai erővel és elnyomással reagált, továbbra is a központi hatalmat és irányítást erősítve. Az állásfoglalást, mint a centralizmus és a tagállamok feletti hierarchia kimutatását követően igencsak meglepő fordulatként érkezett a Szovjetunió felbomlása.¹⁷

A szovjet integráció végét okozhatta, hogy az utolsó szovjet államfő, Mihail Szergejevics Gorbacsov egész egyszerűen nem ismerte fel a nacionalizmus forrongását a térségben egészen az 1980-as évek végéig. 1990-ben a Szovjetunió megerősítése (vagy meg-, illetve átmentése érdekében) új integrációs szintű alkotmány létrehozását és ellenjegyzését helyezte előtérbe – hivatalosan a szovjet tagállamok önkéntesen csatlakozhattak volna a dokumentumhoz, a valóságban a mai Orosz Föderáció mellett 15 egykori szovjet tagállam számára ez kötelező volt.¹⁸

Az idézőjeles „önkéntesség” nyomon érhető többek között abban is, hogy míg 1993. január 22-én Minszkben a Független Államok Közössége alapító kartáját tíz állam jegyezte ellen¹⁹ – az 1991-es úgynevezett Belevésztkájai egyezményt, ami az új államszövetség kialakításáról döntött, közülük kettő, az Orosz Föderáció és Fehéroroszország hozta létre.²⁰

Az alapító karta által meghatározott célok közé soroljuk az 1. cikkben meghatározott kapcsolatfejlesztést, jószomszédi politika kialakítását, intern-etnikai együttműködés megvalósítását, valamint a megértés és közös érdek alapú munkát. A dokumentum 2. cikke kimondja a politikai, gazda-

összetűzésbe, 1999-ben kikiáltotta ugyan függetlenségét, de státusza, hasonlóan Dél-Oszétiához, máig vitatott. Forrás: <https://www.britannica.com/place/Abkhazia>, Letöltés ideje: 2019.03.23

¹⁶ Nagorno-Karabakh Azerbajdzsán területén található, lakossága örmény, a két nép között évezredek vallási alapú szembenállás többek között 1988-ban is fegyveres összecsapáshoz vezetett, ekkor az entitás függetlenségi törekvései miatt – önállóan kívánt az újonnan létrejövő államszövetség részévé válni. 1992-ben kikiáltotta önállóságát, státusza szintén nem elfogadott a nemzetközi jog alapján, a nemzetközi közösségben. Forrás: <https://www.britannica.com/place/Nagorno-Karabakh>, Letöltés ideje: 2019.03.23

¹⁷ ODOM –DUJARRIC, 1995.

¹⁸ LYNCH –THOMPSON, 1994.

¹⁹ CHARTER OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (WITH DECLARATION AND DECISIONS), 1993

Kiegészítendő jelleggel megjegyzendő, hogy ma 12 tagállama van az integrációnak, az eredeti tíz, az Orosz Föderáció, Fehéroroszország, Azerbajdzsán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán, Örményország, Kirgizisztán, Grúzia, Kazahsztán és Moldova kiegészül Türkmenisztánnal és Ukrajnával. lsd. COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS)

²⁰ COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS)

sági, ökológiai, humanitárius és egyéb együttműködési kategóriákat, amit a karta 4. cikke a következő területekben specifikál: humanitárius- és alapjogok, közös külpolitikai képviselő, közös gazdasági térség kialakítása, közlekedés, egészségügy, migráció, bűnügyi és katonai együttműködés.²¹

Habár az államszervezet alapításával párhuzamosan elfogadott Alma-Ata deklarációval a tagállamok kifejezik szándékukat a bel-és külpolitikai együttműködésre, az mégis leginkább sikertelennek bizonyul a legtöbb területen.²² Az integráció körülbelül 25 éves működése alatt különböző szinteken összesen megközelítőleg 85 hivatalos találkozó zajlott, amelyek során több mint 1700 dokumentumot fogadtak el – az együttműködés és a szándék hiányának legjobb mutatója, hogy ezeknek mindösszesen alig 17%-a került tagállami szinten implementálásra.²³

A tagállami inaktivitás és a kötöttségektől való tartózkodás következményként az együttműködés két területen valósult meg kimutathatóan: a katonai és a gazdasági szférában.

A katonai együttműködés eredeti célja a Független Államok Közösségének létrehozásakor az egykori szovjet sereg fenntartása. Ennek érdekében egyesített főparancsnokságot hoztak létre, de a csökkenő tagállami szerepvállalás miatt ez néhány éven belül felbomlott. A helyét az orosz és fehérorosz kezdeményezésre létrehozott Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete váltotta fel, aminek célja a békés vitarendezés elősegítése. Jelenleg hat állam a tagja, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Fehéroroszország, Örményország és Tádzsikisztán. Emellett széleskörű tagállami összefogás leginkább a bűnügyi együttműködésben mutatkozik meg, főként a terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem és az illegális bevándorlás elleni harcban.²⁴ Katonai jellegű együttműködésre jó példa a légvédelmi együttműködés, közös katonai gyakorlatok tartása, közös békefenntartó missziók kialakítása, illetve Gergics Gábor által rendkívül diplomatikusan megfogalmazott „szakszolgálatok” működtetése.²⁵

A gazdasági együttműködés szintén egészen az integráció alapításáig nyúlik vissza. A politikai együttműködés kialakításával párhuzamosan, 1992-ben létrehoztak egy vámuniót, továbbá egy közös pénzügyi rendszer alapjait

²¹ CHARTER OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (WITH DECLARATION AND DECISIONS), 1993.

²² COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS)

²³ GERGICS, 2008.

²⁴ RÁCZ, 2008.

²⁵ GERGICS, 2008.

építették ki, aminek a valutája a rubel lett. 1993-ban az együttműködés gazdasági unióvá nőtte ki magát, aminek az irányítására 1994-ben megalakul a Gazdasági Bizottság.²⁶ Az unió célja az áruk, a tőke, a személyek és a szolgáltatások szabad áramlásának elősegítése mellett a monetáris koordináció, valamint közös adó-, ár-, és vámpolitika kialakítása volt.²⁷

Habár az 1990-es évek vége visszaesést eredményezett a gazdasági kooperáció területén, egyrészt az orosz dominancia miatt, ami sértette a nemzetek egyre erősödő önállóság-tudatát, másrészt az 1998-ban bedőlő rubel sem segítette elő a szorosabb együttműködést.²⁸

A gazdasági együttműködés újabb hullámaként 2000-ben létrejött az Eurázsiai Gazdasági Közösség, ezt követően 2003-ban a Közös Gazdasági Tér. Az elmúlt évek agresszív orosz szerepvállalása a nemzetközi viszonyokban és az integrációban ismét visszavetette a gazdasági kapcsolatokat – a tagállamok fenntartásokkal viseltetnek az orosz tőkével szemben.²⁹ A gazdasági együttműködéssel szemben a tagállamok inkább saját gazdaságuk fejlesztésére kezdtek koncentrálni – például az olajkitermelés és értékesítés került középpontba.³⁰

A többszintű kormányzás kapcsán a legfontosabb együttműködési terület az integráción belül nyilvánvalóan a politikai jellegű lesz. Az eddigiek alapján előjáróban elmondható, hogy az integráció sokkal lazább szálakkal fogja össze tagállamait, mint például európai társa – így az előfeltételezés, miszerint a Független Államok Közössége működésében a többszintű kormányzás nem lesz tetten érhető, továbbra is fennáll. Ennek bizonyítására elsőként a posztszovjet integráció szervezeti felépítését érdemes vizsgálat alá vonni.

Az alapító karta 21-35. cikkei szabályozzák a Független Államok Közösségének szervezeti felépítését. Hasonlóan további integrációk szervezéséhez, itt is megtalálható a legfelsőbb konzultációs fórumként az Államfők Tanácsa, ami évente két alkalommal, illetve rendkívüli esetekben ülésezik. Szintén rendelkezik az integráció egy kormányfőket összefogó szervvel, ez a Kormányfők Tanácsa, ami rendes ülésrend szerint évente négy alkalommal ül össze, az Államfők Tanácsának döntéseinek végrehajtásáért felelnek. Az integráció tagállamainak külügyminiszterei alkotják a Külügyminiszterek

²⁶ LUDVIG, 2000.

²⁷ COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

²⁸ LUDVIG, 2000.

²⁹ LAMBERGER, 2004.

³⁰ TARJÁNYI, 2008.

Tanácsát, aminek feladata a közös külképviselet koordinálása a nemzeti álláspontok összefoglalásával.

Kiemelendő a Koordinációs és Konzultációs Bizottság, aminek feladata az együttműködés területeire tett javaslatok kidolgozása – de a szerv rendkívül passzív, hatásköre mindössze konferenciák szervezéséből és dokumentumok megrendeléséből áll.

A szervezeti felépítés vizsgálata során a többszintű kormányzás témakörében izgalmassá válik a 36. cikk által bemutatott Inter-parlamentáris Közgyűlés. A karta által meghatározott feladatai közé tartozik az interparlamentáris kommunikáció, a nemzeti parlamentek közös javaslatainak megfogalmazása. Delegációk alkotják, aminek elnökei a Közgyűlésen belül egy Tanácsot alkotnak. Habár ez lenne a FÁK vizsgálata során az első (és a továbbiakra előre utalva) az egyetlen olyan terület ahol a többszintű kormányzás megjelenhetne, a karta mindössze öt bekezdésén túlmenően többet nem ír a szervről.

A Közgyűlés honlapján³¹ ugyancsak hiába jutunk több információ birtokába, az európai minőségű többszintű kormányzáshoz hasonló vonásokat sem találni – nem csak a teljes integrációban – ebben a szervében sem. A hivatalosan megfogalmazott feladatai közé tartozik: események szervezése, évkönyvek kiadása, választások megfigyelése, partnerségek kialakítás kutatóhelyekkel és nemzetközi szervezetekkel.

Az inter-parlamentáris programok az integráció számára leginkább büntény-ellenes, terrorizmus és embercsempészettel szembeni fellépés, információs biztonság, illegális migráció és gazdasági fejlesztés témakörökben zajlanak a már felsorolt tevékenységek elvégzésével. Az együttműködés tehát a politikai szintéren is mindösszesen a védelmi és gazdasági térségre koncentrál.

A tanulmány elején megnevezett alapelvek közül az egyetlen, ami a teljes posztszovjet integráció gyakorlatában megtalálható, az Inter-parlamentáris Közgyűlés elszámoltathatósági programja – aminek értelmében hivatalos weboldalán táblázatosan bemutatják a szerv működési egységeit.

³¹ INTERPARLIAMENTARY ASSEMBLY OF MEMBER NATIONS OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

KONKLÚZIÓ

Összefoglalva elmondható, hogy az implementálás hiánya, a szektorális jellegű együttműködés, a hatáskörök nem csak megosztásának, de általános leírásának hiánya, a tagállami érdekek szem előtt tartása az integráció fejlesztésével szemben egyértelműen arra utal, hogy a Független Államok Közössége nem nemzetek feletti jelleggel működik.³²

Ennek oka egészen az integráció létrejöttének körülményeiben keresendő. Miután Gorbacsov elnöki minőségében megbukott, így az őt követő Borisz Jelcin kezébe került az integráció kialakításának véglegesítése. A Közösség kialakításának két fő oka maradt: egyrészt Jelcin hatalmának stabilizálása, másrészt a bipoláris világ bukásakor a szembenálló hatalom, az Amerikai Egyesült Államok meggyőzése a hatalmi központ szerepének tovább éléséről, de már az általuk elfogadott demokratikus módon.³³

Emellett, a tagállamok csatlakozásának önkéntelensége már a kezdetekkor előirányozta az inaktivitásukat az integráció kialakítása és működése során. A Szovjetunió felbomlását követően a volt tagállamoknak ideiglenesen szükségük volt egy ernyőszervezetre, ami az addigi szigorú központi hatalom helyét átveszi addig, amíg a frissen szerzett függetlenségük megszilárdul és visszanyerik stabil önállóságukat. A Független Államok Közössége a mocorgó nacionalizmus és egyre erősödő függetlenségi akarat³⁴ mellett nem volt képes valódi hatásköröket megszerezni a tagállamoktól.

Az integrációnak nincs valósi hatásköre a tagállamok szintje felett, nincs se végrehajtási, se kikényszerítő ereje, a többszintű kormányzás egyetlen gyenge, kiforratlan szervében kerülhetne kialakításra, de annak szerepe csupán reprezentatív, valódi ereje nincs. A meghatározott alapelvek a teljes integráció célkitűzése, szervezeti felépítése és mindennapi működése során nem lelhető fel – akkor sem, ha azt címszavakkal feltüntetjük, a gyakorlatban nem valósul meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁGH ATTILA (2011): A közpolitika változó paradigmái: az érdekcsoportokról a többszintű kormányzásig, Politikatudományi

³² LUDVIG, 2000.

³³ LYNCH-THOMPSON, 1994.

³⁴ ODOM-DUJARRIC, 1995.

Szemle, XX/1, 31-33.o.

https://epa.oszk.hu/02500/02565/00065/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2011_1_031-050.pdf, (Letöltve: 2019.03.22.)

EUROPEAN GOVERNANCE – WHITE PAPER (2001), Official Journal 287, 12/10/2001. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52001DC0428&fbclid=IwAR0KiQPus48nYhvfOgVZvUCV9eWHSOAslxUiLrC9uhbdWOLkz0wSHbLtbw4>, (Letöltve: 2019.03.22.)

CHARTER OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (WITH DECLARATION AND DECISIONS) (1993), Registered by Executive Secretariat of the Commonwealth of Independent States, acting on behalf of the Parties, on 3 August 1994.

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf>, (Letöltés ideje: 2019.03.23.)

FEJES ZSUZSANNA (2013): Határok nélkül? Akadémiai Kiadó, Budapest, 29-42.o.

GERGICS GÁBOR (2008): Az orosz dominanciájú integrációk fejlődése, Nemzet és Biztonság, 2008/10, 16.o.

http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/gergics_gabor-az_orosz_dominancijaju_integraciok_fejldese.pdf, (Letöltve: 2019.03.23.)

GRÚBER KÁROLY (2003): Globalizáció, nemzetállam, régió: többszintű kormányzás Európában – mítosz vagy valóság? Külügyi Szemle, 2003/2, 19-22.o.

http://kki.hu/assets/upload/KULUGY_KulugyiSzemle_2003_2greber.pdf, (Letöltve: 2019.03.22.)

INTERPARLIAMENTARY ASSEMBLY OF MEMBER NATIONS OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES, <https://iacis.ru/eng/>, (Letöltve: 2019.03.23.)

LAMBERGER GALINA (2004): A Független Államok Közössége – Újjáéledő Keleti Piacok 2., Magyar Gyáripar 44. évfolyam 8. szám, 8.o.

<https://www.mgyosz.hu/gyaripar/2004oktober/gazddiplom.pdf>, (Letöltve: 2019.03.23.)

LUDVIG ZSUZSANNA (2000): FÁK: Integráció kontra dezintegráció a gazdasági kapcsolatok tükrében, in: FÓTI Gábor (szerk): MTA Világ gazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok, 2000/30., 8-9.o.

- LYNCH, ALLEN C - THOMPSON, KENNETH W. (1994): Soviet and Post-Soviet Russia in a World of Change, University Press of America, Boston, 187-192.o.
- COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS). Elérhető:
<https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/commonwealth-independent-states-cis/?fbclid=IwAR2MIGCWyPGmIebzGOM4rGiFRh-5RKFcniijN72ubq9Ec0kl47SKRTpBxRA>, (Letöltve: 2019.03.23.)
- COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES. Elérhető:
<http://www.cisstat.com/eng/cis.htm?fbclid=IwAR0OrgBtiQffogILBBqH0A7SQ1f9Wydo0TIFs40wDITX67pn2iNR097WVBE>
- RÁCZ ANDRÁS (2008): Katonai együttműködés Fehéroroszország és Oroszország között, Külügyi Szemle, 2008/2, 4-5.o.,
http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2008_02_Katonai_egyettmekedees_Feh.pdf, (Letöltve: 2019.03.23.)
- SOMLYÓDINÉ PFEIF EDIT (2015): Az állami térszemlélet, a többszintű kormányzás és a várospolitika egyes összefüggéseiről, MRTT XIII. Vándorgyűlés, Eger, 2015 november 19-20., 6. dia,
http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2015/02/somlyodyne_pfeil_edit.pdf, Letöltve: (2019.03.22.)
- TARJÁNYI KRISZTINA (2008): Gazdasági és társadalmi fejlődés az energiaszektor árnyékában – a feltörekvő Kazahsztán, MTA Világgazdasági Kutatóintézet Kelet-Európai Tanulmányok 2008/3, 212.o., http://www.vki.hu/kke_3.pdf, (Letöltve: 2019.03.23.)
- TRÓN ZSUZSANNA: A többszintű kormányzás koncepciójának megjelenése a strukturális alapok 1988-as reformjától az EU alkotmányáig, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék által kiadott anyaga, p.1, elérhető:
<http://rs1.szif.hu/~pmark/publikacio/Netware/tronzs.doc>, (Letöltve: 2019.03.22.)
- VIGVÁRI ANDRÁS (2011): A többszintű kormányzás kérdései szubnacionális nézőpontból - néhány elméleti és közpolitikai szempont, EU Working Papers, 14/3, 14.o.
http://epa.niif.hu/00000/00026/00051/pdf/EPA00026_euwp_2011_3_009-018.pdf, (Letöltve: 2019.03.22.)
- ODOM, E. WILLIAM – DUJARRIC, ROBERT (1995): Commonwealth or Empire? Russia, Central Asia and the Transcaucasus, Hudson Institute, Indianapolis, 8-112.o.

AZ ALBÁNIAI MUSZLIMOK TÖRTÉNETE ÉS AZ ISZLÁM HÁZASSÁGI JOGHOZ VALÓ VISZONYUK A NEMZETI IDENTITÁSUK TÜKRÉBEN

The History of Muslims in Albania and their Relationship to
Islamic Marriage Law in the Light of their National Identity

Baranyi Emese Zsuzsanna¹

Absztrakt: Az európai iszlám vizsgálatok különleges színfoltot jelentenek a Balkán muszlim többségű országai, ahol már évszázadokkal ezelőtt meghonosodott a vallás. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy az albániai muszlimok az ország történeleme során betöltött szerepe milyen hatással lehetett a nemzeti identitásukra, a vallási életükre és az iszlám házassági joghoz való viszonyukra. A Nyugat-Európában élő muszlim népesség kapcsán egyre többet hallhatunk az iszlám családjogi szabályok alkalmazásának lehetőségeiről egy multikulturális társadalom keretein belül. A nyugat-európai muszlim közösségekkel szemben Albániában eddig nem jelentkezett arra igény, hogy az iszlám családjog alkalmazására külön rendszert állítsanak fel. Ennélfogva az iszlám házassági jogot meglehetősen tágran értelmezik. Ennek oka valószínűleg elsősorban az ország kommunista múltjából következik. Albániában a tradicionális vallási felekezetek, vagyis a muszlimok, a római katolikusok és az ortodox keresztények között jellemzően magas fokú tolerancia tapasztalható. Az 1990-es évek végére megvalósuló albán *laïcité*, vagyis a szekularizált államberendezkedés az állam és az egyházak közötti kölcsönös együttműködésen, az összes vallási közösség egyenlőségének tiszteletben tartásán és a közjó fenntartásán alapszik. Az albániai muszlimok kerülnek az állami joggal való konfrontálódást, ennek ellenére az utóbbi bő évtizedben az albán politikai elit egy része

¹ A szerzőről: Baranyi Emese Zsuzsanna a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet PhD hallgatója. Elérhetősége: emesezsu.baranyi@gmail.com. A szerző további publikációi az alábbi hivatkozáson érhetők el:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10066396>

iszlám-ellenes retorikát kezdett alkalmazni, amely identitásdilemmához vezetett az albániai muszlimok körében.

Kulcsszavak: albániai muszlimok, iszlám házassági jog, vallási tolerancia, nemzeti identitás

Abstract: The Muslim-majority countries of the Balkans, where the Islamic religion was established centuries ago due to the spread of the Ottoman Empire, represent a special topic within the research of European Islam. In my study, I investigate how the role of Muslims throughout Albania's history has affected their national identity, religious life and relationship to Islamic marriage law. The possibilities of applying Islamic family law within a multicultural society is a frequent subject of public discourse regarding the Muslim population in Western Europe. Unlike in Muslim communities in Western Europe, though, there has been no demand in Albania for a special application of Islamic family law. Albanian Muslims interpret Islamic marital law in a not very strict sense. The reasons for this probably stem from the country's communist past. It is also an important cultural factor that there is a high degree of tolerance among traditional Albanian religious groups, i.e. Muslims, Roman Catholics and Orthodox Christians. Albanian secularism, realized by the end of the '90s, is based on mutual cooperation between the state and churches, respect for the equality of all religious communities, and the maintenance of the public good. Muslims in Albania avoid confrontation with state law; nevertheless, some members of the Albanian political elite have begun to adopt an anti-Islamic rhetoric over the last decade, leading to an identity dilemma among Muslims in Albania.

Keywords: Muslims in Albania, Islamic marital law, religious tolerance, identity

BEVEZETÉS

Az európai iszlám vizsgálatok érdekes színfoltot jelentenek a Balkán muszlim népességű országai, elsősorban Albánia, Koszovó és Bosznia-Hercegovina, ahol az Oszmán Birodalom térhódítása miatt már évszázadokkal ezelőtt meghonosodott a vallás. Bár a köztudatban a Balkán elsősorban a délszláv népek által lakott területet jelenti, az albánok kivételt jelentenek az etnikumukat és a nyelvüket is tekintve. A tudomány jelenlegi

állása szerint az albánok nagy valószínűséggel az ókori illírek leszármazottai, nyelvük pedig igazi kuriózum: az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, viszont annak teljesen külön ágát képviseli, mivel nem rendelkezik közelebbi rokonnyelvvvel. Az albánoknak két népcsoportja létezik, amelyek külön nyelvjárást beszélnek, északon a *geget*, délen pedig a *toszkeot*. A mai albán irodalmi nyelv a *toszkeon* alapul, de sok elemet átvettek *gegből* is.² A vallási hovatartozás szempontjából is különböznek a szomszédos államoktól, mivel az albán népesség négy fő vallási felekezethez tartozik. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás eredményei alapján az albánok 56,7 %-a vallja magát muszlimnak, 10 %-a római katolikusnak, 6,8 %-a ortodoxnak, 2,1 %-a pedig a *bektasi szúfi* rend követőjének.³ A vallási és etnikai hovatartozást tekintve az északi *gegek* inkább szunnita muszlimok vagy katolikusok, a déli *toszkek* pedig jellemzően a *bektasi* irányzat és az ortodoxia hívei. A mai albán állam a *laïcité* francia modellt követi: nincsen egy meghatározott hivatalos államvallás, ugyanakkor tiszteletben tartják a vallások egyenlőségét és intézményi függetlenségét.⁴

Tanulmányomban az albániai iszlámot fogom görcső alá venni, először a történeti háttér áttekintésével, majd a muszlim közösség aktuális helyzetének bemutatásával. Végül pedig arra szeretnék választ kapni, hogyan és mennyire szigorúan alkalmazzák az albániai muszlimok a *saria* házassági jogi szabályait. Az albániai iszlám vizsgálatok azért tartom kifejezetten fontosnak az albániai muszlimok történetének feldolgozását, mert véleményem szerint az ország történelme során betöltött szerepük nagymértékben meghatározta egyrészt a nemzeti identitásuk alakulását, másrészt pedig a vallási, azon belül is az iszlám házassági joghoz való viszonyukat. Egyelőre még nem volt lehetőségem Albániában kvalitatív kutatásokat végezni, ezért a jelen tanulmányomat elsődleges és másodlagos források feldolgozásával és elemzésével írtam meg.

I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A különböző hódítások ellenére az albán törzseknek az évszázadok folyamán sikerült megőrizniük törzsi közösségeiket, ugyanakkor állandó rivalizálás jellemezte őket. A széthúzásnak az egyik elsődleges oka a vallási megosztottságuk volt – a római katolikus és a görögkeleti albán fejedelm-

² KEMENSZKY, 2010. 448-449.o.

³ CIA WORD FACTBOOK, 2019.

⁴ ELBASANI, 2010. 4.o.

ségek gyakran harcoltak egymás ellen. Az egység hiánya egyszerűvé tette az Oszmán Birodalom számára a Balkán meghódítását a XV. századra. Az oszmánok Albániát beolvasztották a birodalom közigazgatásába: két szandzsákra és tíz vilajetre osztották, melyeket török főurak irányítottak.⁵ Ezzel egyidejűleg elkezdődött az albánok iszlamizálása is. Az albán függetlenséget pár évre kiharcoló nemzeti hős, Szkander bég 1468-ban bekövetkező halálát követően ténylegesen kezdetét vette a teljes oszmán hódoltság kora.

Az Oszmán Birodalomban a társadalom egyrészt a vallási hovatartozás, másrészt a társadalmi osztályok szerint oszlott meg. Az alávetett népek áttért muszlim tagjai adókedvezményekben részesültek, sőt az iszlámra áttért családokat nem kötelezték a XVII. századtól bevett úgynevezett *değişirmé* (gyerekadó) sem. Ez azt jelentette, hogy török hivatalnokok néhány évente körbejárták az alávetett területeket, és egy-egy fiúgyermeket elszakítottak családjuktól, hogy Anatóliába vigyék őket és az iszlám tanításai szerint a Birodalomhoz hű janicsárokat képezzenek belőlük. Bár az Oszmán Birodalomban a hivatalnokok érdem szerint léphettek előre, a legtöbb posztot csak az iszlám hívei tölthették be.⁶ Ezek az intézkedések, illetve az erőszakos iszlamizálás vezettek ahhoz, hogy az albánok mintegy kétharmada áttért a szunnita iszlám hitre.⁷

Az oszmán időkben erősödtek meg Albániában a *szúfi* rendek⁸, azok közül is különösen a *bektasi* irányzat, amelynek ma Tírana a központja.⁹ A *bektasi* rend hivatalosan az iszlám szunnita ágához tartozik, azonban tanait tekintve közelebb áll a síta iszlámhoz. Merített a kereszténység hitelveiből, de indiai és iráni misztikus mozgalmak is hatást gyakoroltak rá. A *bektasi* irányzat előírásai nagymértékben eltérnek a hagyományos iszlám tanításoktól és vallásgyakorlattól. A teljesség igénye nélkül néhány példával ismertetem a fontosabb különbségeket. A *bektasi* hívők a ramadán helyett Ali fiainak tiszteletére böjtölnek, továbbá csak napkeltekor és napnyugtakor imádkoznak a napi ötszöri ima kötelezettségével szemben. Fő vallási vezetőik, a *babák*

⁵ RÉTI, 1991. 18-21.o.

⁶ KEMENSZKY, 2010. 453.o.

⁷ HEKA, 2013. 46.o.

⁸ Szúfizmus: az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere.

⁹ A bektasi rend központja 1925-ben került Tiranába, bár még ma is vitatott az albán és a török követők között, hogy hol van a rend valódi központja: Tiranában vagy a rend alapítójának a szülőhelyén, az anatóliai Haddzsi Bektasban (Hacıbektasban), amelyet a nevére kereszteltek át.

tartják az istentiszteleteiket, ahol a nők és a férfiak vegyesen foglalnak helyet. A nőknek nem teszik kötelezővé a kendő viselését, illetve a nők és férfiak minden szempontból egyenlők és ugyanazok a jogok illetik meg őket. A fentiekén kívül még az alkohol fogyasztását sem tiltják. Elismerik a tizenkét prófétát, Mózeszt, Máriát és Jézust, illetve több szentet. Valószínűleg az indiai hatás miatt a lélekvándorlásban is hisznek.¹⁰ Érdekesség, hogy Gül Baba is a *bektasi* rend tagja volt, akinek végső nyughelye a budai Rózsadombon található.

A Balkán népeire és különösen az albánokra jellemző az, hogy a nyugat- vagy még a kelet-európaiakhoz képest is később ébredtek nemzeti öntudatra. Ennek összetett és többértű okai voltak. Az albánok többsége az azonos vallás miatt részben közösséget vállalt a megszálló törökökkel, illetve ragaszkodott a muszlimoknak járó privilégiumokhoz. A vallási megosztottság, a törzsi ellentétek, a paraszti lakosság elmaradottsága és a hegyekben való elszigeteltsége is mind hozzájárultak, hogy a XIX. század első felében a kisebb autonómiát követelő felkeléseiket leverték, és csak 1878-ban alakult meg az albán bégeket, kereskedőket és értelmiségieket tömörítő nemzeti ellenállást összefogó Prizreni Liga, amelynek eredeti célja még akkor sem a függetlenedés volt, hanem a széthulló Oszmán Birodalomban nekik járó kiváltságok megőrzése. Csak az utolsó programjuk fogalmazta meg az Oszmán Birodalomtól való elszakadást. Bár a Liga a kezdetben sikeresnek bizonyult, 1881 végére az oszmánok mégis leverték a lázadásait és felszámolták a Prizreni Ligát. Ennek ellenére az albánok nem mondtak le nemzeti törekvéseikről, több felkelésben részt vettek és a XX. század első éveiben elkezdtek politikai köröket szervezni, illetve fejleszteni az albán irodalmi nyelvet. Végül 1912-ben alakult meg a független albán állam, viszont az albánoknak majdnem a fele a határokon kívülre szorult. Az albánok nemzeti mozgalma abból a szempontból kuriózumnak tekinthető, hogy mind az iszlám, mind a katolikus és az ortodox vallásúak csatlakoztak hozzá, vagyis a nemzet és a vallás nem olvadt egybe, mint más Balkán országok esetében. A mai albán társadalomra is igaz, hogy a vallási megosztottság ellenére a nemzeti összetartozás és az egymás iránt tanúsított tolerancia jellemezi.¹¹

Az albán államiság létrejöttékor nem jelöltek ki hivatalos államvallást, hanem létrehoztak három nemzeti egyházszervezetet. Az albán Muszlim Közösség (*Xhemijeti Islamiye*) 1923-ban nyilvánította ki függetlenségét az

¹⁰ KEMENSZKY, 2010. 465-468.o.

¹¹ HEKA, 2010. 144-146.o.

Oszmán Kalifátustól, mivel az albánok minden kapcsolatot meg szerettek volna szüntetni a hanyatló Oszmán Birodalommal, illetve céljuk volt, hogy saját nemzeti vallási közösségeket hozzanak létre.¹² Eleinte a *bektasi* rend is a Muszlim Közösség tagja volt, viszont a későbbiekben teljesen autonóm csoporttá vált saját vezetéssel és alapszabállyal.¹³ Az Ortodox Keresztény Egyház szintén függetlenítette magát az isztambuli pátriárkától. Az Albán Katolikus Egyház viszont megtartotta szoros viszonyát a pápával. Az albánok vallási hovatartozását tekintve ekkor a szunniták tették ki a népesség 55%-át, a *bektasi* rend követői a 15%-át, az ortodoxok a 20%-át, a katolikusok pedig a 10%-át. A négy fő vallás mellett a török időkben több szúfi rend is meghonosodott az országban, de közel sem terjedtek el olyan széles körben, mint a *bektasi* irányzat.¹⁴

A két világháború között egy tekintélyes albán földesúr, Ahmet Zogu ragadta magához a hatalmat először belügyminiszterként, majd a köztársaság elnökeként, 1928-ban pedig királlyá koronáztatta magát. Ezután került sor az új szekularizált polgárjogi kódex hatályba lépésére, amely szerint a pénteki szabadnapot eltörölték, a többnejűséget betiltották, és megváltoztatták a házassági és öröklési jogot. Az új szabályok feszültségeket keltettek különösen a vidéki konzervatív muszlimok körében. Az államhoz hű Albán Muszlim Közösség viszont elfogadta a reformokat. A szekularizált Albániában a muszlim klérusnak már nem volt beleszólása a közéletbe. A kádik számára ez komolyan érzékelhető változásokat hozott, mivel az Ottomán megszállás hosszú évszázadai alatt bírókként, jegyzökként és vallási hivatalnokokként jártak el, akik a házasságkötéseket, a születéseket, az elhalálozásokat és a közvitákat kezelték. A kormány nagymértékben csökkentette az iszlám szerepét az országban, ugyanakkor támogatta a Muszlim Közösséget abban, hogy az iszlám egyetlen hivatalos vallási képviselője és irányítója legyen Albániában.¹⁵

Annak ellenére, hogy I. Zogu király muszlim volt, a katolikus Apponyi Geraldine magyar grófnőt vette feleségül 1938-ban, akinek nem kellett áttérnie férje vallására, de házasságukat az iszlám szerint kötötték. A házasságkötéskor az imám szerepét az utolsó budai főmufti, Durics Hilmi Huszein töltötte be, aki szoros barátságban állt a királlyal.¹⁶

¹² CLAYER, 2008. 129.o.

¹³ ELBASANI, 2010. 6.o.

¹⁴ KEMENSZKY, 2010. 470-471.o.

¹⁵ JAZEXHI, 2017. 51-52.o.

¹⁶ LIPPAY, 1938. 1.o.

1939-ben az olaszok kapitulációra szerették volna kényszeríteni az uralkodót, aki elmenekült az országból. Ezt követően az olaszok megszállták Albániát, majd 1941-ben hozzá csatolták a környező albán lakta területeket, Koszovót, Nyugat-Macedóniát és Montenegró déli sávját, létrehozva Nagy-Albániát, a tengelyhatalmak egyik bábállamát. Ekkor egy állam fennhatósága alá került az összes albánok lakta terület. A Muszlim Közösség vezetői, akik eddig Zogu királyhoz voltak hűségesek, szövetséget kötöttek a tengelyhatalmakkal: a fasisztákra és Mussolinira az afrikai muszlimok megmentőjeként tekintettek, míg a briteket az iszlám és a muszlimok ellenségeinek tartották. Azokat az imámokat, akik nem értettek egyet a Muszlim Közösség fasisztabarát politikájával, bebörtönözték és eltávolították a Közösség szervezetéből.¹⁷

A második világháború alatt a kommunista partizán ellenállóknak – akik már 1941-ben létrehozták az Albán Kommunista Pártot¹⁸ – végül sikerült felszabadítaniuk az országot 1944-ben, viszont az önálló államnak már nem volt része se Macedónia albánok lakta nyugati része, se Koszovó. Két évvel később kikiáltották a népköztársaságot, majd Enver Hodzsa pártfőtitkár vezetésével elkezdték kiépíteni a szocializmust és a Balkán legelnyomóbb diktatúráját.¹⁹

A szocialista blokk kommunista államait az erős vallásellenesség jellemezte a marxista dialektikus materializmuson alapuló ateizmus alapján. A vallási üldöztetés már rögtön a hatalomátvételt követően megkezdődött.²⁰ A Muszlim Közösség vezetőjét elbocsátották, és Enver Hodzsa támogatójával helyettesítették. Egy kivétellel betiltották a muszlim lapokat, a közösséget teljesen elszigetelték a muszlim világgal való kapcsolattartástól és szigorúan ellenőrizték az összes tevékenységüket az újonnan létrehozott Egyházi Ügyek Bizottsága által. Az imámok és muftik tevékenységét ellehetlenítették, a hívőket pedig úgy megfélemlítették, hogy nem mertek mecsetbe járni. A pénteki szertartásokra, amelyeket párhivatalnokok cenzúráztak, az imámoknak külön engedélyt kellett kérniük a kommunista hivataloktól. Mindemellett az Albán Munkáspárt minden fronton propagandaháborút indított a vallások ellen. Az embereknek meg kellett változtatniuk iszlám nevüket. A muszlim vallási vezetőket reakcióként és burzsoákként bélyegezték meg, sokukat bebörtönözték, sőt kivégezték. A

¹⁷ JAZEXHI, 2017. 52-53.o.

¹⁸ RÉTI, 1991. 40.o.

¹⁹ DIENES, 2004. 26-27.o.

²⁰ KEMENSZKY, 2010. 478.o.

kormány 1964-ben bezáratta az utolsó *madrasah*-t (iszlám iskolát) Tiranában, majd összegyűjtötte az összes arab írásjelekkel íródott könyvet, hogy kartonként újrahasznosítsák őket. Az Albán Munkáspárt az utolsó csapást 1966-ban mérte a vallásokra, amikor egy tömegekhez intézett nyílt levélben elítélte a vallásokat és arra szólította fel az embereket, hogy támadják meg a vallási intézményeket. Ekkor már csak hat mecset működött az országban. A Muszlim Közösség vezetője 1967 februárjában arra utasította az imámokat, hogy ne viseljék tovább a vallási öltözetüket és adják át az imádkozó helyeket és *türbék*-et (szent sírokat) a népnek. A mecsetek csak pén-tekenként és hivatalos ünnepeken lehettek nyitva, nem lehetett semmilyen vallásos eseményt szervezni, végül az *adban* (imára hívás) már péntekenként sem volt engedélyezett. 1967 áprilisában a Népgyűlés elnöksége elrendelte, hogy a vallási intézmények összes tulajdonát adják át a Kommunista Párt szövetkezeteinek és bizottságainak. Az 1967-es „kulturális forradalom” kínai mintára ment végbe. Az 1976-os alkotmány 37. cikke alapján Albánia a világ első hivatalosan is ateista állama lett: „Az állam nem ismer el semmilyen vallást, és támogatja az ateista propagandát annak érdekében, hogy az emberekben kialakítsa a tudományos materialista világ szemléletét.”²¹ Az 1977-es büntető törvénykönyv szerint a vallásos irodalom birtoklását és az istentisztelet bármely formáját háromtól tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntették, vagyis gyakorlatilag teljesen betiltották a vallási tevékenységet. Az Albán Muszlim Közösség megszűnt létezni, a muszlim kulturális és rituális hagyományok gyakorlatilag elvesztek az 1990-ig tartó, több, mint húsz éves üldöztetés folytán. Persze néhány túlélő imám titokban továbbra is tartott istentiszteletet az otthonaikban zárt csoportoknak.²² Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az albánok által hangoztatott vallási tolerancia részben abból is fakad, hogy a kommunista rezsím alatt az összes vallási közösséget ugyanúgy elnyomták, így egyfajta szolidaritás alakult ki egymás irányába.

A kommunista rezsím bukásával 1990 decemberében visszaállították a vallásszabadságot. A hívők már novemberben ezrek részvételével katolikus misét tartottak Shkodrában, majd pár héttel később, november 16-án 60.000 muszlim gyűlt össze a szintén shkodrai Lead mecsetben (*Xhamia e Plumbit* – magyar nyelven Ólom-mecset), ahol deklarálták az Albánia Muszlim Közösségének (a továbbiakban: AMK) újbóli felállítását. Az összes vallási szervezet, köztük az AMK is többértű nehézségekbe ütközött az anyagi és

²¹ ANDERSEN, 2005. (ford. Baranyi Emese Zsuzsanna)

²² JAZEXHI, 2017. 54-56.o.

szellemi struktúrájuk újjáépítése során. Az AMK-nak nem volt semmilyen tulajdona, infrastruktúrája, költségvetése és valójában hívei sem, mivel a több évtizedes üldöztetés és elnyomás következtében az albánok új generációja már nem tartotta magát muszlimnak, annak ellenére, hogy apáik még azok voltak. Bár a mecsetek kapui 1991-ben kinyíltak, az emberek többsége nem tudta, hogy kicsoda Allah és Mohamed. Tehát az AMK-nak gyakorlatilag a semmiből kellett újból létrehoznia a vallási vezetéshez nélkülözhetetlen feltételeket: szüksége volt mecsetekre, iszlám iskolákra (*madrasah*okra) és legfőképpen hívőkre. Ezeket a feltételeket csak külföldi támogatásra támaszkodva tudta megteremteni.²³ A rendszerváltozást követően számtalan külföldi (pl. török, európai, arab, amerikai) nonprofit szervezet jelent meg az országban, de az AMK közvetlenül is kapott támogatást az arab országokon (például Szaúd-Arábia, Kuvait, Egyiptom, Egyesült Arab Emírátságok, Líbia, Jemen, Algéria) kívül Törökországtól, Irántól, Pakisztántól és Malajziától is. Imámokat és tanárokat képeztek ki, hogy hirdessék az iszlámot Albánia-szerte. A szaúdiak az albán nyelvre lefordított Koránt terjesztették az országban, muszlim szervezetek kórházakat, egészségügyi központokat és vízellátást építettek ki. Hogy biztosítsák a jövő számára a vallási vezetőket, fiatal albánoknak ösztöndíjakat ítélték meg, hogy arab egyetemeken tanulhassanak. Emellett egyre több *madrasza* alakult szintén külföldi forrásokból, amelyek egy része ma sem tartozik az AMK felügyelete alá, hanem például a török Gulen Mozgalomhoz kapcsolható alapítványok működtetik őket.²⁴ Kiemelendő, hogy a rendszerváltozás óta Albániában rengeteg új mecset épült, szintén külföldi finanszírozásból: kezdetben jellemzően az arab államok voltak a donorok, a 2000-es évektől pedig inkább Törökország. Ma már több, mint 500 mecset található az országban, amelyek jelentősen meghatározzák az albán tájképet a távrolól is szembe tünő minaretjeiknek köszönhetően.²⁵

A szocialista rezsim összeomlása után a *bektasi* rend is elkezdte újjászervezni magát, 1991-ben megnyitották a fő *tekké*jüket (a *szúfi* istentisztelet helye) Tiranában. A *bektasiak* viszont nehezebb helyzetben voltak, mint a szunnita közösség, mivel nem számíthattak a muszlim világ támogatására. Segítséget Törökországból, a koszovói és a macedón *bektasi* közösségtől, az amerikai egyesült államokbeli és ausztráliai albán diaszpórától, illetve Irántól kaptak. Jellemző, hogy a szunnita muszlim

²³ Uo. 56-57.

²⁴ ELBASANI, 2010. 6-7.o.

²⁵ BICKERT, 2018. 102-103.o.

közösség kérdőre vonja a *bektasi* rend önállóságát, és a szunnita irányzaton belüli dervisrendnek tartják. Az 1993-ban megrendezett Bektasi Világkongresszuson viszont a *bektasiak* kinyilvánították, hogy a szunnitától teljesen független rendként értelmezik magukat.²⁶ A *bektasiak* nagy hangsúlyt fektetnek az oktatás és a kultúra fejlesztésére. Az albánok úgy tekintenek a *bektasi* rendre, mint az iszlám demokratikus, liberális, toleráns, befogadó és hazai irányzatára.²⁷

A fiatal albán demokráciában egészen az 1990-es évek végéig nem volt rendezve a vallások és az állam kapcsolata: az *ad hoc* megoldások és *modus vivendi* volt a jellemző. Az iszlám térnyerését támogató arab szervezetek kontroll nélkül tevékenykedtek az országban, végső célként kitűzve egy albán iszlám állam létrejöttét. 1998-ra világossá vált, hogy az állam *laissez-faire* politikája nem megfelelő a vallási tevékenységek állami felügyeletére. Az 1997-ben megválasztott Szocialista Párt nekilátott az iszlám segélyszervezetek szisztematikus ellenőrzéséhez, illetve az amerikai FBI-jal (*Federal Bureau of Investigation*) és európai terroristaellenes hivatalokkal együttműködve biztonsági intézkedéseket foganatosított, amelyek a legaktívabb arab alapítványok bezárásához és az alkalmazottjaik kiutasításához vezettek. Ez a folyamat a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások után is folytatódott az amerikaiak terrorizmus elleni háborújának támogatásaként. Szükségessé vált egy olyan keretrendszer kialakítása, amely formálisan lefekteti a vallási közösségek jogait és az őket érintő korlátozásokat, illetve viszonyukat az állammal. Az 1998-as albán alkotmány részletesen kidolgozta az állam és vallási szervezetek közötti együttműködés feltételeit. Kiemelte a vallásszabadság elvét, az állam semlegességét és az állam és az egyházak közötti kölcsönös kooperáció fontosságát a közjó érdekében. Az államnak nincsen hivatalos vallása, ugyanakkor tiszteletben tartja az összes vallási közösség egyenlőségét. Az állam felügyelő szerepét úgy biztosítják, hogy a vallási szervezeteket nyilvántartásba veszik. A vallási szervezeteket az új alkotmány jogi személyiséggel ruházta fel. Az alkotmány rendelkezéseit kiegészítve a 2001-es nonprofit szervezetekről szóló törvény meghatározta, hogy a vallási szervezeteknek a Tiranai Bíróságon kell regisztrálniuk magukat, amely során automatikusan ellenőrzik, hogy az adott szervezet megfelel-e minden szempontból az állami jogszabályoknak.

²⁶ KEMENSZKY, 2010. 482.o.

²⁷ ELBASANI, 2010. 8.o.

A bevezetésben már említett Kulturális Bizottságot 1999-ben hozták létre, amelyet egy semleges köztisztviselő az államot képviselve vezet. Az új rendszerben az ún. tradicionális vallásokat – a szunnita iszlámot, a *bektasi* rendet, a római katolicizmust és az ortodox kereszténységet – képviselő szervezetek különleges privilégiumokat kaptak, amelyek megkönnyítik az állam számára a velük való együttműködést és a vallási tevékenységek felügyeletét. A kitüntetett tradicionális felekezeteket egyetlen központi szervezet képviselheti, amely jogosult az állammal való kapcsolatuk részleteit szabályozó kétoldalú megállapodások megtárgyalására. Az albániai muszlimokat a már sokat tárgyalt Albánia Muszlim Közössége fogja össze, amely az egyetlen hivatalos hatóságként felelős a muszlimok adományainak kezeléséért, az infrastruktúra fenntartásáért, a vallási oktatás megszervezéséért és a muszlim hívők képviseletéért a nyilvánosság előtt. Az 1990-es években a gomba módjára szaporodó, külföldi finanszírozású iszlám szervezetek mellett az AMK nem tudta érvényesíteni koordinációs központi szerepét mint ernyőszervezet, de az 1998-as szabályozásoknak köszönhetően megerősödött a központi helyzete és szerepe. Közvetlenül csak az AMK tud az állammal tárgyalásokat folytatni, képviselteti magát a Kulturális Bizottságban, szabad hozzáférése van az állami médiához és pénzügyi támogatást kap az államtól. Az AMK az albán kultúra és hagyományok védelmezőjének tartja magát, és egy nemzeti, hagyományosan albán, liberális, befogadó iszlámot képvisel. Ezt azért is fontos kihangsúlyozniuk, mert az albán közéletben és politikában jellemző, hogy az európai integrációs folyamatok sikertelenségéért az oszmán múltat és az ország iszlám vallású államként való megbélyegzését okolják, ezért gyakran előfordul az albán politikusok és közszereplők retorikájában az iszlámtól való elhatárolódás.²⁸

II. AZ ISZLÁM HÁZASSÁGI JOGI SZABÁLYOK ALKALMAZÁSA AZ ALBÁNIAI MUSZLIMOK KÖRÉBEN

Eddigi kutatómunkám alapján arra a megállapításra jutottam, miszerint az albánokra korábban sem volt jellemző az, hogy szigorúan ragaszkodjanak a vallási előírásokhoz. Az albánok nagy része például korábban sem követte az alkoholfogyasztásra vonatkozó tilalmat, nem minden esetben gyakorolta a napi imát (*namaz*), illetve a rituális bűnt, a

²⁸ ELBASANI – PUTO 2017. 10-20.o.

ramadant pedig alig tartotta. Természetesen minden háztartásban megtalálható a Korán, segítik a szegényeket, az iszlám szokások szerint temetik el a halottjaikat és elzarándokolnak Mekkába vagy a szentek sírjaihoz.²⁹ Összességében igyekeznek a vallási tanításoknak megfelelően élni a mindennapokban és a vallási szertartások során törekednek az iszlám hagyományok követésére.

A Nyugat-Európában élő muszlim népesség kapcsán egyre többet hallhatunk az iszlám családjogi szabályok alkalmazásának lehetőségeiről egy multikulturális társadalom keretein belül. Erre a legelőrehaladottabb példa az Egyesült Királyságban működő iszlám jogi döntőbírói rendszer. A Muszlim Választottbírói Székhely (Muslim Arbitration Tribunal, a továbbiakban: MAT) 2007-ben hozták létre, hogy működőképes alternatívát nyújtson a muszlim közösség tagjainak, akik a vitákat a szent iszlám törvény szerint kívánják rendezni. Az 1996. évi Választottbírói Törvény hatálya alatt működő MAT egy hatékony és egyedülálló alternatív vitarendezési szervezet, amely az angol jogrendszer keretein belül alkalmazza az iszlám jogot.³⁰ Ezek a *saría* bíróságok jellemzően csak családjogi esetekben ítélik, többnyire válást bonyolítanak le az iszlám jog szerint. A nyugat-európai muszlim közösségekkel szemben Albániában eddig nem volt arra igény, hogy az iszlám jogalkalmazásra külön rendszert állítsanak fel.³¹ Ennek okai valószínűleg a posztkommunista múltból következnek, illetve az Európai Unióhoz való csatlakozási törekvésekkel is összefüggésben vannak.

Manapság csak kevés albán muszlim köt házasságot az iszlám szerint.³² Ugyanakkor megfigyelhető az a jelenség, hogy az iszlám szerinti házasságra, a *nikabra*, csak mint eljegyzésre tekintenek, vagyis a párok a *nikab*val egyidőben nem kötnek polgári házasságot. A *nikab* alkalmával a felek egy szerződést írnak alá, így vallási szempontból házastársakká válnak, vagyis azt követően felügyelet nélkül lehetnek egymás társaságában. A szekularizált államokban, mint Albánia, ahol hivatalosan csak a polgári házasságkötést fogadják el, gondot jelenthet, ha a párok csak az iszlám szerint kötnek házasságot. Ezért az albán imámokat aggasztja ez a tendencia, és híveik körében hangsúlyozzák, hogy a *nikab* a házasságkötéssel egyenlő, és a lefolytatását követően a felek házastársakká válnak. Sok imám megköveteli, hogy a *nikab* lefolytatása előtt a pár mutassa be a házassági

²⁹ DOJA, 2006. 88.o.

³⁰ MUSLIM ARBITRATION TRIBUNAL, 2019.

³¹ BOUGAREL, 2005. 15.o.

³² JAZEXHI, 2012. 10.o.

anyakönyvi kivonatát, amelyet az önkormányzati hivatal bocsátott ki a polgári házasságkötéskor, így megakadályozva az anomáliát, miszerint az iszlám szerint házastársaknak tekinthetők, de az állami jog szerint nem. Ennek a szemléletnek az egyik oka, hogy az iszlám jog elfogadja a nem muszlim szervezetek által kibocsátott házassági szerződéseket is. Például ha egy pár katolikus templomban esküdött, majd később áttértek az iszlámra, nem kell újból házasságot kötniük az iszlám jog szerint. Ennek értelmében a polgári házasságkötést is érvényesnek tekinti az iszlám jog. A rendszerváltás után ezért nem kellett a muszlim híveknek újból házasságot kötniük.

A másik ok, amiért az imámok támogatják a polgári házasságkötést a *nikah* mellett, az esetleges váláskor előforduló problémás kérdések rendezése. A *nikah* egy vallási rituálé, amely kapcsán az albán imámoknak semmilyen eszközük nincs a válás következményeinek kikényszerítésére. Bár egy polgári peres eljárás eredménye eltérhet az iszlám törvényben megfogalmazottaktól, mégis van kényszerítő ereje. Az imámok fő aggodalma a nők számára biztosított jogvédelem hiánya olyan esetekben, amikor a válni kívánó nőnek a bíróság nem tud jogi és pénzügyi védelmet nyújtani a polgári házasságkötés elmaradása miatt. Olyan rendszer hiányában, amelyben az iszlám jog a házasság felbontásából eredő kötelezettségeket kikényszeríthetné, a szekularizált állam törvényei biztosítékokat és kötelezettségeket írnak elő a válás esetén, még akkor is, ha ezek a jogi kötelezettségek nem egyeznek meg az iszlám házassági jogban foglaltakkal. Előfordul azonban, hogy az imámokat közvetítőnek kéri fel (kivétel nélkül nők) házassági viták rendezésére. Ezeket a mediációs eljárásokat nem fogadják el a bíróságok és nincsen jogi erejük, a döntéseik csupán tanácsadásként értelmezhetők, amelyet a pár vagy megfogad, vagy elutasít. Az imámok azonban felhívják a figyelmüket arra, hogy bár az iszlám engedélyezi a válást, Allah szemében a válás a legrosszabb a megengedett dolgok között, és ha a felek látnak rá módot, akkor meg kell próbálniuk megmenteni a házasságukat.³³

Érdekes kitérni az iszlám házassági jogban kiemelkedő szerepet betöltött *mahr* jogintézményére. Az érvényes iszlám házassági szerződés egyik elengedhetetlen eleme a *mahr* mértékének meghatározása. A *mahr* nélkül kötött házasságok automatikusan érvényüket veszítik. A *mahr*t a vőlegény vagy a vőlegény apja, illetve családja adja a menyasszonynak a házasságkötés alkalmából kötelező jelleggel, és célja, hogy a nőnek pénzügyi

³³ SINANI, 2013. 116-117.o.

függetlenséget biztosítson elsősorban a férje halála vagy válás esetére, mivel a *sarfa* nem ismeri a házassági vagyonszövetség fogalmát.³⁴ A *mabr* a mennyasszony gyakran két részletben kapja meg. A házassági szerződés megkötésekor kapja meg az első részt, amely a feleség kizárólagos tulajdona már a házasság alatt, és arra költheti, amire csak kívánja. A késleltetett *mabr* összegéről általában szintén megegyeznek a házassági szerződésben, azt viszont a feleség egy, a szerződésben meghatározott későbbi időpontban kapja meg. A késleltetett *mabr* jellemzően nagyobb összegű, mint az azonnali *mabr*, mivel ez szolgálja a nő megélhetését a férje halálakor vagy a válás után.³⁵ A muszlim világban a váláskor általában a késleltetett *mabr* kapcsolatban alakulnak ki viták a felek között, különösen, ha nagyobb összegről vagy vagyonról van szó. Ezzel szemben az albán muszlimok körében kis jelentősége van a *mabr*nak. A *mabr* teljesen kikopott az albán társadalmi gyakorlatból 1967 után a kommunista rezsim vallásokkal szemben tanúsított elnyomó politikájának az eredményeképpen, de az 1990-es években újra bevezették. Az imámok új generációja – akik a Közel-Keleten tanultak iszlám egyetemeken – támogatták és terjesztették a *mabr* gondolatát, ugyanakkor arra kérték a híveket, hogy kerüljék a nagy összegű *mabr* kikötését, amellyel elanyagiasítanák a házasság intézményét. Mohamed prófétát idézve hangoztatták, hogy akár egy gyűri is megfelelő *mabr* lehet. A mai albán muszlimok között elterjedt, hogy a gyűrűk cseréjének amúgy is bevett szokásával teljesítik a *mabr* kötelezettségét. Ez a gyakorlat egy kompromisszumnak is tekinthető az új fiatal generációs muszlimok és a kommunizmusban nevelkedett szüleik között. A *mabr* teljesítésének másik elterjedt formája az albánok között, hogy a vőlegény ígéretet tesz a menyasszonynak, hogy állja a mekkai zarándoklatának (*haddzs*) költségeit. Az albán imámok a *mabr* teljesítésének ezt a formáját késleltetett *mabr*nak tekintik. Ennek ellenére példátlan, hogy egy válófélben levő nő a férjén követelné a *haddzs* költségeit mint késleltetett *mabr*.³⁶

Az imámok a házassággal kapcsolatos vitás ügyekben az állami joghoz való alkalmazkodást ajánlják. Általánosságban megállapítható, hogy a hívó muszlimok a jogalkalmazás tekintetében el szeretnék kerülni a szekularizált állammal való konfrontálódást.³⁷ Az állammal való szembenállás csak a politikai részvétellel kapcsolatban mutatkozik. Az albán imámok nagy része

³⁴ HEKA, 2012., 299-305.o.

³⁵ SPENCER, 2011. 8.o.

³⁶ SINANI, 2013. 118.o.

³⁷ Uo. 118-119.o.

az 1990-es években szaúd-arábiai egyetemeken tanult, ahol nem támogatják az imámok politikai aktivitását. Csak elenyésző azoknak az albán imámoknak a száma, akik nem vesznek részt a választásokon, mivel nem szeretnének támogatni egy olyan államot, amely nem Allah törvényein alapszik. Az albán muszlimok összességében viszont támogatják a vallásoknak széles szabadságokat biztosító szekularizált államberendezkedést. Két témakörben tüntettek eddig: a muszlim diáklányok kendőviselésére irányuló tilalom és Teréz anya³⁸ túlzott népszerűsítése ellen. Ezekon kívül még a mecsetépítések körül alakult ki a muszlim közösség és az állam között vita.³⁹

A téma kapcsán érdemesnek tartok egy bekezdést szentelni a katolikus albánok sajátos, a mai napig (bár bizonyos téren csak marginálisan) használatos, szintén nem az állami jogrendszert képező szokásjogra (*Kanuni i Leke Dukagjinit*). Az észak-albániai hegyekben, Nyugat-Macedóniában, Koszovóban és Kelet-Montenegróban az albánok az oszmán megszállás alatt⁴⁰ is alkalmazhatták saját törzsi szabályrendszerüket,⁴¹ amely az évszázadok során szájhagyomány útján terjedt, és csak a XX. század elején jegyezte le egy ferences szerzetes és néprajzkutató, Shtjefën Konstantin Gjeçovi-Kryeziu.⁴² Az eredetét tekintve valószínűleg ókori illír törzsi gyökerekhez vezethető vissza. A *Kanun*ban szerepel többek között a vérbosszú intézménye is, amelyet az utóbbi időben is követnek az albánok. Csak a férfiakat érinti, a nők sértetlenek.⁴³ Becslések szerint ma is több ezer ember, köztük sok gyerek, él teljes elszigeteltségben a vérbosszútól rettegvé.⁴⁴ Ebből adódik, hogy az északi hegyekben élő katolikus közösségekben jellemzően a nők dolgoznak és tartják el a családjukat. Természetesen a vérbosszú intézményén kívül a *Kanun* számos más rendelkezést is tartalmaz: egy átfogó, a társadalmi berendezkedés minden szintjét szabályozó kódexről van szó. A *Kanun*t az albánok nemzeti örökségükként tartják számon, ami túlvészelt az ottomán megszállást és

³⁸ Kalkuttai Szent Teréz albán származású római katolikus apáca, aki a Nobel-békedíj (1979) mellett számos kitüntetést kapott az indiai Kolkata szegénynegyedeiben végzett áldozatos munkájáért.

³⁹ Uo. 119-120.o.

⁴⁰ Létrehoztak egy irodát is, amely a *Kanun* törvényeit próbálta egyeztetni az oszmánok szabályaival úgy, hogy azok ne sértsék az albánokat. (DIENES: *i. m.* 15.)

⁴¹ HEKA, 2010. 143.o.

⁴² SINANI, 2013. 112.o.

⁴³ DIENES, 2004. 14-18.o.

⁴⁴ EURONEWS, 2016.

lehetetlenné tette, hogy az északi területeken bevezessék a *sariat*. A mai Albániában az állami jogrendbe nincsenek beépítve se a *saría*, se a *Kanun* rendelkezési, mindkettő szabályrendszer alkalmazása esetleges az adott vallási közösségben.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban végigkísértem az iszlám térnyerését az albán történelem során. Az ötszáz éves oszmán hódoltság alatt az albánok nagy része, vagyis több, mint háromnegyede áttért az iszlámra. Ennek elsődleges oka az volt, hogy az Ottomán Birodalomban a muszlimok privilégiumokban részesültek: adókedvezményeket kaptak, magasabb hivatalnoki posztokat tölthettek be, földhöz jutottak. A hagyományos szunnita iszlám mellett több *szúfi* rend is elterjedt Albániában, a *bektasi* irányzat nyerte meg a legtöbb hívőt és honosodott meg, olyannyira, hogy a központjuk ma Tiranában található és az irányzatot az albánok saját nemzeti vallásukként tartják számon. Az északi hegyekben elő katolikus albánoknak az elszigeteltségükből adandóan sikerült megőrizniük hagyományaikat és saját törzsi szokásjogukat, a *Kanunt*, amelyet a mai napig alkalmaznak. A független Albániát 1912-ben kiáltották ki, ekkor a fő vallási felekezetek – az iszlám (55%), a bektasi (15%) és az ortodox (20%) – a római katolikusok (10%) kivételével saját nemzeti vallási közösségeket alakítottak ki. 1923-ban alakult meg az Albánia Muszlim Közössége, amely jelenleg is összefogja az albániai muszlimokat. A második világháborút követően a kommunista állam elnyomta, majd az 1967-es „kulturális forradalmat” követően be is tiltotta a vallásokat, végül az 1976-os alkotmányban foglaltak szerint Albánia lett a világ első ateista országa. 1990-ben megbukott a kommunista rezsim, de a 23 évnyi teljes vallástilalom következtében szinte a semmiből kellett újraépíteni az albánok vallásosságát és vallási szervezeteit. Külföldi donorok, elsősorban arab államok segítettek az Albánia Muszlim Közösségét: mecseteket építettek, *madrászák*kat nyitottak, arab egyetemekre ösztöndíjakat ítélték a fiatal albánoknak és hittérítőket foglalkoztattak az országban. Az állam és a vallási közösségek közötti viszonyt az 1990-es évek végén rendezték, amikor francia példára megvalósult az albán *laïcité*, vagyis egy szekularizált államberendezkedés, ahol nincsen egy meghatározott államvallás, de az állam egyformán tiszteletben tartja az összes vallást. A négy fő vallási közösséggel szoros együttműködésen alapuló, a közjót támogató struktúrát építettek ki.

A tanulmányom második fejezetében az albán muszlimok viszonyát vizsgáltam az iszlám házassági jogi előírásokhoz. Az albánok a szocializmus előtt sem követték szigorúan a vallási szabályokat, hiszen a megszálló birodalom vallását vették át a privilégiumok miatt vagy kényszer hatására. A szocializmus alatt a vallási érzület több évtizedes elnyomása ezt a hozzáállást csak erősítette. Az iszlám házassági jogot manapság az albán muszlimok lazán értelmezik: a *nikah*t (iszlám jog szerinti házasság) inkább csak eljegyzésként tartják számon, a férj által kötelező jelleggel a feleségének biztosítandó nászadományt, a *mahr*t, pedig az amúgy is szokásos gyűrü átadásával elintéztnek tekintik. Nem mutatták ki a szándékukat arra, hogy az állami jogrendszerrel párhuzamosan az iszlám jogot alkalmazó döntőbíróságokat hozzanak létre. Általában kerülnek az állami joggal való konfrontálódást, és alkalmazkodnak ahhoz. Ennek ellenére az utóbbi bő évtizedben támadásoknak vannak kitéve. Az albán politikusok egy része gyakran az ország iszlámként való megítélését és ottomán múltját az Európai Unióhoz való integrációs folyamatok akadályaként emlegeti. Az albán politikai elit iszlám-ellenes retorikája identitásdilemmához vezetett az albániai muszlimok körében, akik azt szeretnék elérni, hogy a saját országukban ne úgy tekintsenek rájuk, mintha idegenek lennének, illetve el szeretnék kerülni a társadalmi marginalizálódást és kivívni az iszlámnak a nemzetben belül az azt megillető helyet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDERSEN, BJOERN (2005): The Constitution Of The People's Socialist Republic Of Albania of 1967. Elérhető:

<http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>

(Letöltve: 2019. április 12.)

BICKERT, MATTHIAS (2018): Re-sanctification of Space in Albania - The case of Sunni Islam. In Balkan and Baltic States in United Europe - Histories, Religions and Cultures II, 95-120. Elérhető:

https://www.academia.edu/38224424/Re-sanctification_of_Space_in_Albania_-_The_case_of_Sunni_Islam

(Letöltve: 2019. március 11.)

BOUGAREL, XAVIER (2005): The Role of Balkan Muslims in Building a European Islam. In EPC Issue Paper No. 43, 2005. Elérhető:

https://www.researchgate.net/publication/32230189_The_Role_of_Bal

[kan Muslims in Building a European Islam](#) (Letöltve: 2019. október 25.)

CIA WORD FACTBOOK: Albania (2019). Elérhető:

<https://www.cia.gov/LIBRARY/publications/the-world-factbook/geos/al.html> (Letöltve: 2019. április 9.)

CLAYER, NATHALIE (2008): Behind the veil. The reform of Islam in Inter-war Albania or the search for a 'modern' and 'European' Islam. In

CLAYER, NATHALIE – GERMAIN, ERIC szerk.: Islam in Inter-War Europe, 2008, London, Hurst Publishers Ltd, 128-155. Elérhető:

[https://www.academia.edu/14608381/Behind_the_veil._The_reform_of_Islam_in_Inter-](https://www.academia.edu/14608381/Behind_the_veil._The_reform_of_Islam_in_Inter-war_Albania_or_the_search_for_a_modern_and_European_Islam)

[war_Albania_or_the_search_for_a_modern_and_European_Islam](#)

(Letöltve: 2019. március 11.)

DIENES TIBOR (2004): Albánia, Budapest, Hibernia Nova Kiadó.

DOJA, ALBERT (2006): A Political History of Bektashism in Albania. In

Totalitarian Movements and Political Religions, Vol. 7, No. 1, 2006, 83–

107. Elérhető: [https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-](https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00425475/document)

[00425475/document](https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00425475/document) (Letöltve: 2019. április 12.) DOI azonosító:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14690760500477919>

ELBASANI, AROLDA – PUTO, ARTAN (2017): Albanian-Style Laïcité: A

Model for a Multi-Religious European Home? In Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Vol. 19(1). Elérhető:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2898902

(Letöltve: 2019. március 11.) DOI azonosító:

<DOI/10.1080/19448953.2016.1201994>

ELBASANI, AROLDA: Religion and Democratization in Post-Communist

Albania: Is it Possible to Be Islamic, Democratic and European at the

Same Time? (2010). In American Political Science Association 2011

Annual Meeting Papers. Elérhető:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1902010

(Letöltve: 2019. március 11.)

EURONEWS (2016): Az ország, ahol még él a vérbosszú intézménye, 2016.

október 21. Elérhető: [https://hu.euronews.com/2016/10/21/az-orszag-](https://hu.euronews.com/2016/10/21/az-orszag-ahol-meg-el-a-verboszu-intezmenye)

[ahol-meg-el-a-verboszu-intezmenye](#) (Letöltve: 2019. április 13.)

HEKA LÁSZLÓ (2010): Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a Balkán

térségben, II. rész Társadalmi, etnikai, vallási és politikai viszonyok a

Balkán térségben, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.

- HEKA LÁSZLÓ (2013): A Balkán országainak intézmény- és jogrendszere, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- HEKA LÁSZLÓ (2012): Vallási jogrendszerek, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- JAZEXHI, OLSI (2017): Albania. In RAČIUS, EGDŪNAS - ZHELIĀŽKOVA, ANTONINA szerk.: Islamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires: Legacy, Challenges and Change, BRILL, 2017, 45-67. Elérhető:
https://www.academia.edu/36121842/A_short_history_of_the_institute_of_Islam_in_Albania (Letöltve: 2019. március 11.) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.1163/9789004352681>
- JAZEXHI, OLSI (2012): Albania. In Yearbook of Muslims in Europe, Volume 4, Brill, 2012. 1-15. DOI azonosító:
https://doi.org/10.1163/9789004234499_002
- KEMENSZKY ÁGNES (2010): Az európai muszlim közösségek színtere: a balkáni muszlimok. In ROSTOVÁNYI ZSOLT szerk.: Az iszlám Európában, Az európai muszlim közösségek differenciáltsága. Budapest, Aula Kiadó. 447-485.
- LIPPAY GYULA szerk. (1938): A budai főmufti adja össze mohamedán rítus szerint Zogu királyt és Apponyi Geraldine grófnőt, Budai Napló 36. évfolyam, 4. szám, Budapest. Elérhető:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK_HelyiLapok_BudaiNapló_1938/?pg=32&layout=s&query=Zogu (Letöltve: 2019. április 10.)
- MUSLIM ARBITRATION TRIBUNAL (2019). Elérhető:
<http://www.matribunal.com/history.php> (Letöltve: 2019. április 12.)
- RÉTI GYÖRGY (1991): Albánia, Győr, Panoráma.
- SINANI, BESNIK (2013): Albania and Kosovo, The Return of Islam in South-East Europe: Debating Islam and Islamic Practices of Family Law in Albania and Kosovo. In BERGER, MAURITIUS S. szerk.: Applying Shari'a in the West, Facts, Fears and Future of Islamic Rules on Family Relations in the West, 2013, Leiden University Press, 111-123. Elérhető:
<http://www.oapen.org/search?identifier=617551> (Letöltve: 2019. április 3.). DOI azonosító: [10.26530/OAPEN_617551](https://doi.org/10.26530/OAPEN_617551)
- SPENCER, KATHERINE (2011): Mahr as Contract: Internal Pluralism and External Perspectives. In Oñati Socio-Legal Series, 2011/Vol. 1, No. 2. Elérhető:
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1898527 (Letöltve: 2018. november 17.)

A DÉL-KOREAI SOFT POWER: HALLYU

The South Korean soft power: hallyu

Fekete Anett¹

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy megvizsgáljam a dél-koreai hullám (hallyu) hatását az ország puha hatalmával összefüggésben. A hallyu különböző részei, például a zene és a sorozatok nemzetközileg egyre nagyobb sikereket érnek el. Azonban ezzel nem csak az ország GDP-jéhez, hanem mint kiderült, nagy mértékben Dél-Korea puha hatalmának növekedéséhez is hozzájárult. Az elemzésem a Joseph S. Nye által meghatározott három alapvető puha hatalmi erőforrásokra épül, melyeket külön-külön elemeztem mind Kína, mind Dél-Korea esetében. Ezek az erőforrások a kultúra, a politikai értékek, ideológiák és a külpolitika. Az elemzésből egyrészt jól látszik, hogy Dél-Koreánál nagyon meghatározó a hallyu hatása, mind a kultúra terjesztése, mind a külpolitika területén. Másrészt pedig a jelen globális trendek miatt, mely az emberi jogokat védő és demokratikus berendezkedésű államokat részesíti előnyben, Kína hátrányban van. Ennek eredményeképpen jelenleg Dél-Koreának nagyobbak a puha hatalmi erőforrásai.

Kulcsszavak: Dél-Korea, hallyu, puha hatalom, Kína, dél-koreai hullám, külpolitika, hatalom, nemzetközi gazdálkodás

Abstract: The aim of this dissertation is to examine the effect of the South Korean Wave (*hallyu*) for the country's soft power. The different parts of the *hallyu* (e.g. music, series) have an increasing success on international scale as well. However, it turned out that this has not only contributed to the country's GDP but also to South Korea's soft power. My analysis has three basic pillars, which were defined by Joseph S. Nye, along which I compared South Korea and China. The pillars are the countries' cultures, ideologies and foreign policies. From the analysis we can see that the *hallyu* has a decisive influence on the culture and the foreign policy in South

¹ A szerzőről: Fekete Anett a Budapesti Corvinus Egyetem Vezetés és szervezés mester-szakos hallgatója. Elérhetősége: feketeanett96@gmail.com

Korea. On the other hand, China has a disadvantage, because the global trends prefer democracies. By analysing the three categories, it is turned out that currently South Korea's soft power is stronger than China's one.

Keywords: South Korea, soft power, China, South Korean Wave, foreign policy, power, international business

BEVEZETÉS

Tanulmányom célja, hogy megvizsgáljam a *hallyu* (vagy más néven koreai hullám) hatását a dél-koreai puha hatalomra és az ezzel együtt járó nemzetközi súly növekedésére. Az utóbbi időben egyre többször lehet hallani Dél-Koreáról, azon belül is a szórakoztatóipar úttöréséről a nyugati kultúra felé, ezért egyre több kutatót érdekel, hogy mi is áll e jelenség mögött. Miután hozzám is elért ennek az új hullámnak a hatása, leginkább arra lettem kíváncsi, hogy ennek mekkora szerepe van az ország nemzetközi pozíciójára nézve.

Először azonban a „soft power”, magyarul puha hatalom fogalomkörét érdemes megvizsgálni. Maga a jelenség bár nem újkeletű, de a köztudatba csak az 1990-es években Joseph S. Nye amerikai politológus munkássága révén került be. A puha hatalom lényege, hogy ellentétben a kemény hatalommal (*hard power*), nem erőszak útján érik el az országok azt, amit akarnak, hanem rá tudják venni a többi országot, hogy cselekedjenek úgy, ahogy ők szeretnék. A puha hatalom különböző forrásokon keresztül az adott ország nemzetközi reputációját befolyásolja. Annál erősebb egy állam puha hatalma, minél jobban elfogadott annak kultúrája és ideológiája, melyet a külpolitika segítségével lehet tovább terjeszteni.

Az elmélet megvizsgálása után megállapítható, hogy egyre fontosabb egy ország életében annak puha hatalmi pozíciója. Kutatásom során Dél-Korea és Kína hatalmi erőforrásait hasonlítottam össze, hiszen mindkét ország az elmúlt évtizedekben kezdett el jelentős mértékben fejlődni e tekintetben. A két ország történelmi és területi közelsége miatt azonban érdekes, hogy bizonyos esetekben mennyivel eltérő irányba indultak el a fejlődés területén (például politikai berendezkedést illetően). A makroökonómiai környezetük összehasonlítása után a puha hatalmi források tekintetében kezdtem el elemezni Kínát és Dél-Koreát. Ehhez, mivel maga a téma nehezen számszerűsíthető, mind korábbi tanulmányokat, mind Nye által meghatározott mérőszámokat egyaránt megvizsgáltam.

Kutatásom során arra keresem a választ, hogy Dél-Korea a *hallyunak* köszönhetően több puha erőforrással rendelkezik-e. Ezen belül kérdés, hogy Dél-Koreának mind a három kategóriában (kultúra, ideológia és külpolitika) előnye van-e Kínához viszonyítva.

I. ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

1.1. Puha hatalom (*soft power*)

A „*soft power*”, magyarra lefordítva puha hatalom fogalmát az 1990-es években alkotta meg egy amerikai politológus, Joseph S. Nye. Ez később széleskörben elterjedt fogalommá vált, elsősorban a nemzetközi politika területén, bár saját bevallása szerint főleg a hatalom és nemzetközi stratégiák elemzésének eszközének szánta.² A következőkben a puha hatalom fogalmát, illetve jellemzőit mutatom be.

Először érdemes tisztázni, hogy mit értünk hatalom alatt: a hatalom „valamely akarat véghezviteléhez, terv, szándék megvalósításához szükséges erő, képesség, lehetőség, illetve a velük való élés”.³ Ugyanakkor Nye 2004-es könyvében úgy fogalmazott, hogy a hatalom politikai és diplomáciai megközelítés szerint a népesség, a terület, a természeti erőforrások, a gazdasági méret, a katonai erők és a politikai stabilitás birtoklása.⁴ Eredetileg az, hogy melyik államnak mekkora ereje és hatalma volt, azt a háborúk során lehetett eldönteni, ez a nézet viszont napjainkra már egyre kevésbe igaz, hiszen a technológia fejlettség vagy a gazdasági növekedés sokkal nagyobb hangsúlyt kap az országok közötti „erőfitogtatásokban”. Ennek egyik oka Nye szerint az, hogy bár például a hadsereg még mindig egy erőteljes megvalósulása a hatalomnak, azonban ennek fenntartása egyre költségesebb az államok számára. Tehát a hatalom már nem csak a fizikai erőforrásoktól – mint például a hadsereg nagysága, nyersanyag mennyisége – függ, hanem egyéb, „megfoghatatlan” forrásai is vannak: kommunikáció, szervezeti és intézményi felépítés, valamint a függetlenség befolyásolásának képessége (függetlenség lehet biztonsági, kereskedelmi vagy pénzügyi).⁵

A gazdaság, a technológia folyamatos és nagyléptékű fejlődése, az Internet, az információáramlás és ezzel együtt a világpolitika fejlődése a

² NYE, 2017.

³ BRÁCZ-ORSZÁGH, 2016.

⁴ NYE, 2004.

⁵ NYE, 2004.

nagy, tradicionális hatalommal rendelkező országok számára is jelentős változást hozott. Egyre több információ áll a rendelkezésünkre, amely kiveszi az irányítást bizonyos kormányok kezéből és egyre inkább az egymással való együttműködés kerül előtérbe, a politikai színtereken is, hiszen sok problémát, mint például a környezetvédelemmel kapcsolatos ügyeket, csak így lehet megoldani. Azonban ezekben az együttműködésekben is kérdés lehet az, hogy ki az, akinek a véleménye jobban érvényesül. Ki az, aki rá tudja venni másokat arra, hogy az ő véleménye szerint cselekedjenek. Ezt Nye puha hatalomnak („*soft power*”) nevezi. A puha hatalom röviden tehát az, amikor egy ország rá tud venni más országokat arra, hogy cselekedjenek úgy, ahogy az adott ország szeretné, míg a kemény hatalommal utasítja őket arra, hogy tegyék azt, amit ő akar.⁶ A puha hatalmat másnéven együttműködési hatalomnak nevezi, amely abban leledzik, hogy egy állam ötletei vagy politikai nézetei mennyire vonzóak mások számára és ezáltal mennyire tudja alakítani a többi állam nézeteit.⁷ A puha és a kemény hatalmak azonban nem zárják ki egymást, sőt egymást erősíthetik. Li és Hong szerint, a puha hatalom kialakulásához és megerősödéséhez szükséges egy bizonyos fokú kemény hatalom megléte, ugyanakkor a puha hatalom képes növelni a kemény hatalmat a kultúra, értékek és politika segítségével. Joseph S. Nye a puha hatalom forrásaiként a kultúrát, az ideológiát és a nemzetközi szervezeteket jelölte meg, míg a kemény hatalom elősorban gazdasági és katonai forrásokból ered.⁸

1.1.1. Kultúra

Az évtizedek során a kultúra, mint jelenség sok kutatót foglalkoztatott, és különféle fogalmakat és modelleket alkottak például Hall jéghegy-modellje vagy Hofstede hagyma modellje. Malota a különféle kultúra felfogásokat ötvözve a következő definíciót adta a kultúrára: „a kultúra egy adott társadalmi csoport közösen kialakított látható és láthatatlan rendszere, mely – hiedelmeken, normákon, értékeken, szimbólumokon, szabályokon, viselkedésformákon, standardokon, szokásokon keresztül – útmutatást, orientációt, életmódot és problémamegoldási sémákat nyújt tagjai számára”.⁹ Ebből is látszik, hogy a kultúra nagyon sok elemből áll, sok minden

⁶ NYE, 2004.

⁷ NYE, 2004.

⁸ NYE, 2004.

⁹ MALOTA, 2013.

befolyásolhatja. Joseph Nye 2011-es könyvében a kultúrát univerzális, nemzeti és csoportokra jellemző kultúrává bontotta. Ha egy ország rendelkezik univerzális értékekkel és a többi nemzet által elfogadott politikával, az már egy jelentős puha hatalmi forrás lehet, bár általában a szűkebb rétegekre jellemző értékek és a populista kultúra az, ami jobban hozzájárul egy ország puha hatalmának kialakításához.¹⁰ Gondoljunk akár az amerikai filmek vagy zeneipar térnyerésére a hideg háború alatt, amikor például rock and rollt vagy jazzt játszani a kommunista országokban egyet jelentett az amerikai értékekkel való szimpátiával.¹¹ A kultúra terjedésének egy másik nagyon fontos eleme a nyelv. Mivel az angol az egész világon elterjedt és a különböző nyelveket beszélők között sokszor ez jeleneti a hidat, ezért ennek segítségével sokkal könnyebb átadni az angolszász kultúra elemeit is. A kultúrából eredő puha hatalom mérése az exportált filmekből, TV műsorokból, a zenei és könyv eladásokból és a külföldi tanulók arányából lehetséges.¹²

1.1.2. Politikai értékek, ideológiák

A politikai értékek és ideológiák csakis akkor jelentenek forrást a puha hatalomhoz, ha azokat mások elfogadják, illetve követésre méltónak tartják¹³. Egyik ilyen nagy hullám a kommunista ideológia terjedése volt, amely az egyik alapköve lett a Szovjetunió felemelkedésének. Manapság az USA és Európa által terjesztett demokratikus értékek és a szabadság eszméje a mérvadó.¹⁴ Egy jól meggondolt, és a nemzet érdekeivel is harmóniában lévő politikai érték, azon kívül, hogy az adott kormány belső hatalmát is erősíti, segít a külső diplomáciai célok elérésében. Persze ehhez konzisztensnek és általánosan elfogadottnak kell lennie.¹⁵ Ahhoz, hogy minél több országba eljusson ez az ideológia, illetve, hogy ezáltal befolyásolni tudja a nemzetközi politikát, arra is szükség van, hogy minél több nemzetközi szervezet tagja legyen.¹⁶

¹⁰ LIN-HONGTAO, 2017.

¹¹ HASHIMOTO, 2018.

¹² LIN-HONGTAO, 2017.

¹³ NYE, 2006.

¹⁴ NYE, 2004.

¹⁵ LIN-HONGTAO, 2017.

¹⁶ LIN-HONGTAO, 2017.

1.1.3. Külpolitika

Egy ország külpolitikája akkor járul hozzá annak puha hatalmának növekedéséhez, ha az törvényszerű és erkölcsi jogosultsággal bír.¹⁷ Joseph S. Nye leszögezi, hogy azok az államok nem lehetnek sikeresek, amelyeknek egyoldalú, arrogáns és csak a lokális környezetre fókuszáló külpolitikájuk van. Ha egy ország növelni akarja a külpolitikájának puha hatalomra gyakorolt hatását, akkor elsősorban a más országoknak adott segélyek és egyéb segítség mértékét, illetve az állam külső biztonságát kell növelni.¹⁸ Ezek a diplomáciai tevékenységek azonban fontos, hogy tükrözzék a politikai értékeket, illetve morálisan helyesek legyenek és ennek megfelelően rövid vagy hosszútávú kapcsolatok kiépítésében segítsenek, melynek következtében az adott ország népszerűsége, befolyásoló képessége, sőt gazdasági környezete is fejlődni fog.¹⁹ Annak megítélésére, hogy a nemzet által gyakorolt külpolitika ténylegesen pozitív vagy negatív hatással bír, a bevándorlók mennyisége egy jó mérőszám lehet.²⁰

Joseph Nye emellett úgy gondolta, hogy az internet és a technológiai változások miatt az emberi jogok védelme és az NGO-k szerepe növekszik, és az információ is a hatalom egyik forrása lett. Ezek a hatalmi források (például az információ) viszont nem egységesen és egy helyen (esetleg országhatáron belül) találhatóak, hanem sokkal szétszórtabban. De nem csak az információ, hanem az emberek is egyre szabadabban tudnak mozogni az országhatárok között, ami a kultúrák terjedésében is segít. Az egyes országok reputációja is sokkal fontosabbá válik és az állam egyik fő feladata a hitelesség megteremtése és fenntartása lesz. Ez a hitelesség, viszont a puha hatalmon is nyugszik és úgy lehet a legkönnyebben elérni, ha vagy [1] az ország domináns kultúrája közel van a globális trendekhez vagy [2] minél több kommunikációs csatornán keresztül terjeszti a nézeteit és befolyását az állam vagy ha [3] a hazai és nemzetközi teljesítménye következtében „kiérdemli” a bizalmat. Ezeket a technikákat alkalmazta és jelenleg is alkalmazza egyre több ország kisebb-nagyobb sikerrel.²¹

¹⁷ NYE, 2004.

¹⁸ LIN-HONGTAO, 2017.

¹⁹ LIN-HONGTAO, 2017.

²⁰ LIN-HONGTAO, 2017.

²¹ NYE, 2004.

1.2. Koreai hullám bemutatása

1.2.1. A hallyu eredete

A 2000-es évek óta a *hallyunak*, mint jelenségnek az egész világon nagyon erőteljes hatása van, amely kiemeli a koreai kultúrát és a benne rejlő potenciált. A Dél-Korea által létrehozott popkultúra termékek magukban hordozzák a TV-drámákat, filmeket, K-popot, sőt napjainkra már a koreai élelmiszer kultúrára és az életmódra is kiterjed.²²

A koreai háborút követően egy erőteljes növekedés vette kezdetét a dél-koreai gazdaságban. A történelme ugyanakkor sok helyen tartalmaz környező országok által megszállt időszakokat, mely során sok kulturális jellemzőt vettek át más népektől, például a konfucianizmus, buddhizmus vagy egyéb kínai szokások. Ez későbbiekben a popkultúrában is megjelenik.²³

A *hallyu* vagy más néven „koreai hullám” kifejezést a kínai sajtó alakította ki a koreai popkultúra népszerűségére utalva Kínában. Maga a „hullám” a koreai televíziós drámák, úgynevezett k-drámák, Kínába való kivitelével kezdődött a kilencvenes évek végén.²⁴ A folyamat az 1990-es évek második felében kezdődött, mikor a kínai köztvé ékezdte sugározni a „*What is Love*” (Mi a szerelem) című koreai dráma sorozatot, mely átütő sikert ért el. Az 1990-es évek közepétől azonban a zeneipar is egyre jobban elkezdett terjedni, elsősorban a környező, ázsiai országokban.

A kínai és japán csatornák és rádiók elkezdtek sugározni a koreai drámákat, melyek a koreai háború után segítettek az országok közötti feszültség csökkentésében, sőt egyesek szerint egy év alatt többet javult a helyzet, mintha azt a diplomaták egy évtized alatt próbálták volna megoldani. Kína után Japánba is betört a „Korea örület”. A koreai filmek és drámák segítettek a japánoknak megváltoztatni a véleményüket a koreai emberekről, és sokkal udvariasabb, nagyvonalúbb és kifinomultabb kép kezdett bennük kirajzolódni róluk. Ezek a drámák számítottak a koreai kultúra első exportálásának.²⁵

A 2000-es évektől elkezdett megváltozni a helyzet, egyre jobban a zeneipar került előtérbe. Ahogy az egész országra, erre az iparágra is nagy

²² KIM-BAE, 2017.

²³ THE KOREAN WAVE, 2011.

²⁴ THE KOREAN WAVE, 2011.

²⁵ THE KOREAN WAVE, 2011.

hatással volt a különféle országok (elsősorban Amerika és Japán) zenei stílusára, melyből – és a saját zenekultúrájukból – megszületett a ma K-popként ismert szórakoztatóipari műfaj.²⁶ Az itt híressé vált bandák tagjai igazi bálványokká váltak az emberek fejében, melyhez hozzájárultak az általuk előadott magas színvonalú koncertek is.

A közelmúltban a koreai popkultúra elkezdett terjedni a Közel-Keleten, Afrikában, Európában és Amerikában a globális közönség felé.²⁷ Sőt, a koreai kultúra egyre mélyebben és szélesebb körben veszi át a korábbi japán vagy amerikai popkultúra helyét, egyelőre elsősorban Ázsiában.²⁸

A koreai popkultúra terjedésével maga a kultúra is elkezdett a külföldiek számára érdekes lenni. Egyre többen érkeztek azzal a céllal az országba, hogy a filmekben látott történelmi helyeket meglátogassák vagy az ételeket megkóstolják. Ezáltal maga a turizmus is fellendült az országban, amiben kimutathatóan nagy szerepe van a *hallyunak* mint jelenségnek.²⁹

1.2.2. A hallyu szakaszai

Ahogy fentebb is olvasható, a *hallyu* kezdetben csak a távol-keleti országokban volt jelen, azonban mára már a világ minden táján ismerik. A különböző szakaszokat és csoportosításokat az 1. számú táblázat tartalmazza.

	Hallyu 1.0	Hallyu 2.0	Hallyu 3.0
Időszak	1995-2005.	2006 - jelen	Belátható időn belül
Érintett országok	Ázsia (Kína Japán, Tajvan)	Ázsia, Észak-Amerika és Európa	Az egész világ
Cél	Média kontent (K-dráma és filmek) (Termék-orientált)	K-pop idolok (K-sztár orientáltság)	Műfaj alapján történő diverzifikáció (Sztár és Kreátor márka orientáció)

²⁶ THE KOREAN WAVE, 2011.

²⁷ THE KOREAN WAVE, 2011.

²⁸ VISSER, 2002.

²⁹ LIM-GIOUVRIS, 2017.

Kiemelkedő anyagok	„What is love? (1992)”, „Winter Sonata (2002)”, HOT (banda), Boa (énekes)	Girls' Generation, Kara, Shinee, Big Bang, Black Pink, EXO, BTS, Gagnam Style	
Disztribúció eszközei	Külföldi koreai társadalmi rétegek	Online eszközök (pl. YouTube)	SNS (Social Network Sites)
Média	Videó, CD, Közvetítések	Internet, helyi fellépések	Cross-media
Időtartam	Hónapok vagy akár évek	Éveken keresztül	Évtizedeken keresztül
Írány	Turisztikai központúság	Tengeren túli kiterjesztés és fellépések	Minden ország

1. számú táblázat: A *hallyu* fejlődésének szakaszai.³⁰

Az első szakasz a már korábban kifejtett 1.0 *Hallyu* időszaka volt, amikor is az 1990-es években elsősorban a koreai drámákkal betörték a környező ázsiai piacokra. Azonban 2005-től egyre jobban a zeneipar kezdte vezérelni ezt a fellendülést, amit *Hallyu* 2.0-nak (K-pop zene) vagy másnéven *neo-hallyu*-nak is neveznek. A web 2.0-nak is nagy szerepe volt a kialakulásában, ugyanis a social networking oldalak és az okostelefon (mobil) segítségével a *Hallyu* 2.0 (K-pop örület) az egész világon ismertté vált. Napjaink trendjeit vizsgálva viszont az látszik, hogy a "*Hallyu* 3.0" (K-kultúra) egyre népszerűbb lesz az Interneten, vagyis az írásjelektől, az ételeken át az öltözködésig egyre nagyobb ismertséget szerez magának a koreai kultúra. Ezt a koreai Kulturális és Sportügyi Minisztérium is intenzíven támogatja. A jövőre vetítve megvan az esély egy *Hallyu* 4.0-nak, amely a K-stílusról szól, vagyis a koreai identitás elterjesztéséről. Hiszen már a mai rajongók is egyre inkább a koreai sztárokhoz kötődő életstílust (étkezés, ruházat, szépségápolás stb.) akarják lemásolni, melyhez ezen sztárok (vagy ahogy Dél-Koreában hívják: idolkok) személyiségéhez kapcsolódik.³¹

A *hallyu*, vagy más néven koreai hullám tehát egyre nagyobb szerepet tölt be a koreai gazdaság megítélésben. Azok után, amin az ország átment a

³⁰ BOKRAI, 015. 158.o.³¹ BOK-RAE, 2015.

történelme során (megszállások, gyarmatosítás, háborúk) nagyon is erős benyomást kelt, hogy mára már a világ 29. legversenyképesebb országa.³² A fejlődés azonban még valószínűleg nem állt le, egyre több és több ország szerez tudomást Dél-Koreáról, melynek elég erős hatásai lesznek a turizmusra, az exportra, a nemzetközi kapcsolatokra és a gazdaság további fejlődésére egyaránt.

II. MÓDSZERTAN LEÍRÁSA

Tanulmányom során Joseph Nye által meghatározott puha hatalmi forrásokat fogom vizsgálni Kínára és Dél-Koreára nézve. Kutatásom célja, hogy meghatározzam, mekkora szerepe van a *hallyunak* a dél-koreai puha hatalom és az ezzel együtt járó nemzetközi súly növekedésében.

A puha hatalom elmélete azt állítja, hogy vannak különféle források, amiket, ha fejlesztenek az országok, figyelmet és energiát fordítanak rá, akkor azok segítségével növelhetik a puha hatalmukat, ezáltal a nemzetközi kapcsolatokban és gazdaságban elfoglalt helyüket is. Illetve, mivel a puha és a kemény hatalom nem független egymástól, ezért megéri abba invesztálni, amelyiket olcsóbb megvalósítani. Mivel a kemény hatalmi források, például a katonai erők fenntartása egyre költségesebb, és az ország hírnevének sem tesz jót, ezért egyre több ország fordul a kultúrából, ideológiából és külpolitikából származó hatalom felé. Az viszont, hogy ezt milyen hatékonysággal csinálják, az eltérő.

A kutatás során a puha hatalmi erőforrásokat, vagyis a kultúrát (és annak mások általi szimpátiáját), a politikai értékeket és a külpolitikát (és hogy az mennyire legitim és erkölcsileg elfogadható) egyesével megvizsgálom, mind Kínára, mind Dél-Koreára nézve. Ehhez egyrészt korábbi tanulmányokat használok fel, másrészt a koreai és a kínai statisztikai hivatal adatait, illetve egyéb állami szervezetek forrásait. Az adatforrásoknál egyes elemeket változatlanul átemeltem, míg másokat több adatforrásból, például különböző évekből származó évkönyv alapján szerkesztettem össze és vetítettem le egy főre vagy arányosítottam a népességhez viszonyítva. Mind a három puha hatalom forrásnál Lin és Hongtao 2017-es tanulmányában leírt, Joseph S. Nye munkásságában is megjelenő kvantitatív kritériumokat is megvizsgálom. A célom, hogy szemléltessem a Kína és Dél-Korea közötti hasonlóságokat és különbségeket, illetve a *hallyu* hatását is próbálom ezen

³² KOREA IN THE WORLD, 2018.

keresztül mérni. Kutatásomnak nem célja egy konkrét stratégia megalkotása a puha hatalomra nézve.

A módszer korlátja abban rejlik, hogy vannak bizonyos tényezők, amelyek nagyon szubjektívek, például a kultúra szimpatikussága. Ezeket a nehezen számszerűsíthető tényezőket előző kutatások alapján próbálom kiküszöbölni. Másrészt az objektív, vagyis számszerűen leírható részeknél az országok nagysága közötti különbség is egy probléma, ezért több mutatót is az adott évi aktuális népességszámra vetítve vizsgáltam.

III. A PUHA HATALMI FORRÁSOK ELEMZÉSE

3.1. Kultúra

Ahogy az elmélet bemutatásánál is írtam, a kultúra a puha hatalom egyik alapköve. Azok a nemzetek, akik szélesebb körben elfogadott kultúrával rendelkeznek, könnyebben válnak vezető szereplővé a világgazdasági szintéren is. Mérésére az exportált filmek és TV műsorok számát, a zenei és könyv eladásokat és a külföldi tanulók arányát használom fel.

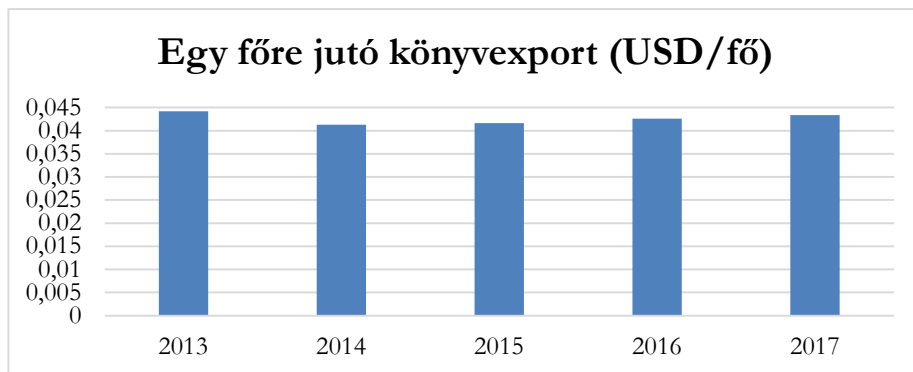
3.1.1. Kína kultúrája

A kínai kultúra közel 4 ezer évre visszavezethető történelmi háttérrel rendelkezik, mely során az ország többféle kulturális változáson is keresztülment, de mégis mindegyik egy közös tőről fakad.³³ A Han dinasztia óta van egy ideológia, amely nagymértékben meghatározza a kínai gondolkodást, amely később a legtöbb ázsiai országban is elterjedté vált és egyfajta közös ázsiai tudat részét képezi: a konfucianizmus³⁴. Azonban a kultúra elterjedését nagymértékben nehezíti a regionális heterogenitás, illetve az, hogy a nyugati kultúrkörökbe már nagyon mélyen bele van ivódva a demokrácia, szólásszabadság és az emberi jogok nagymértékű tiszteletben tartása.³⁵

³³ ZHANG, 2017.

³⁴ ZHAO, 2015.

³⁵ JORDÁN, 2010.

1. számú ábra: Egy főre jutó könyvexport USA dollárban.³⁶

A könyvnyomtatás és eladás, mint a kultúra terjedésének és elfogadottságának egyik mutatója, Kínánál eléggé korlátozott. Ennek fő oka a nyelvi korlátok, vagyis az, hogy Kínán kívül viszonylag alacsony az olvasottsága a kínaiul írt könyveknek.³⁷ Ennek egyik mutatója, hogy míg külföldről 4000 könyvet importáltak, addig csak 24 darabot exportáltak.³⁸ Ezen a kínai állam az úgynevezett Kínai Konfucius Központok alapításával próbált meg javítani, amelyek a kínai nyelv tanulására ösztönzik az embereket.³⁹ A kínai kormány ennek a célja, hogy a mandarin nyelv – elsősorban Ázsiában – egy *lingua franca*-vá váljon és az üzleti életben is ez legyen az elsődleges tárgyalási nyelv.⁴⁰ Az 1. ábrán viszont azt láthatjuk, hogy az elmúlt években nem történt nagy változás az egy főre jutó könyvexport terén. A 2014-es visszaesést egy minimális, de növekvő trend követi, ami viszont jó jel a nyelv elterjesztésének szempontjából is.

Kína az elmúlt időben próbálja a filmek, könyvek és videók import-exportját is javítani, vagyis minél több kínai média exportot gyártani, melynek segítségével tudja a saját kultúráját népszerűsíteni. Ennek a lépésnek az egyik oka a koreai hullám okozta nagy média beáramlás az országba. A kínai nyelvtanulást ösztönző Konfucius Központok terjedésével azonban kezd kialakulni egy Dél-Korea – Kína kapcsolat, melyben a koreai hullám és az úgynevezett kínai szél találkozik. Ennek keretében közel 70

³⁶ : Saját szerkesztés a Kínai Statisztikai Hivatal évkönyvei alapján (National Bureau Statistics of China, 2019)

³⁷ ZHANG, 2017.

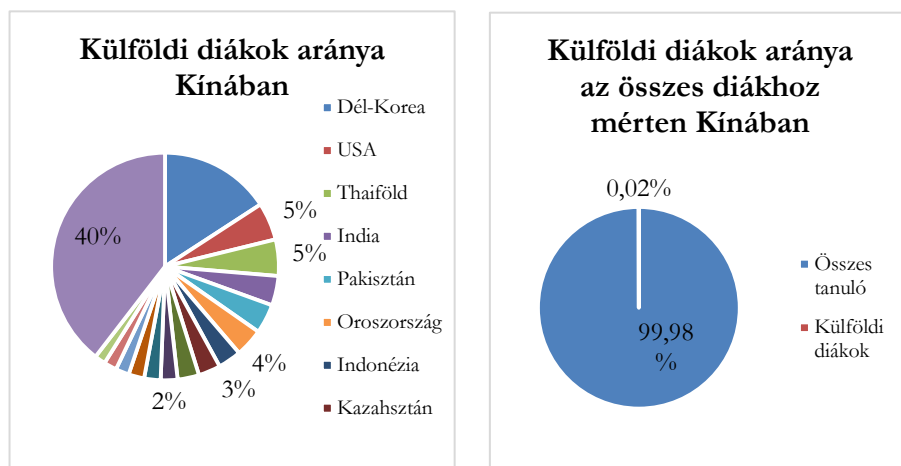
³⁸ MINGJIANG, 2008.

³⁹ ZHAO, 2015.

⁴⁰ JORDÁN, 2010.

ezer diák tanulhat Kínában és 50 ezer Dél-Koreában.⁴¹ Másrészt Kína a nemzetközi szinten is eddig hátul szerepelt a médiatartalom gyártásában a nyugati trendekhez képest.⁴² A kulturális kereskedelmi deficit napvilágra kerülése után azonban a filmiparban is elkezdődtek a fejlesztések és Kína egyre több és több filmet gyárt és exportál.⁴³ Ez a siker viszont a televíziós iparra nem igaz, ugyanis a koreai tv drámák 2003 után egyre jobban ellepték a kínai piacot.⁴⁴

Kínában a külföldi diákok közötti megoszlását a 2. számú ábraegyüttes mutatják. Ezekből jól látszik, hogy a külföldről érkező diákok aránya még az 1%-ot sem éri el az összes kínai diákhoz képest (pontosan csak 0,02%), bár abszolút értékben nézve ez több, mint 445 ezer főt jelent.⁴⁵ A külföldi diákok száma azonban folyamatosan növekszik, 2017-ről 2018-ra például 7%-kal⁴⁶. A külföldi diákok között jelentős a Dél-Koreából érkezettek aránya, melynek oka a korábbi diplomáciai megegyezések.

2. számú ábraegyüttes: A külföldi diákok megoszlása Kínában.⁴⁷

⁴¹ ZHAO, 2015.

⁴² MINGJIANG, 2008.

⁴³ KEAN, 2010.

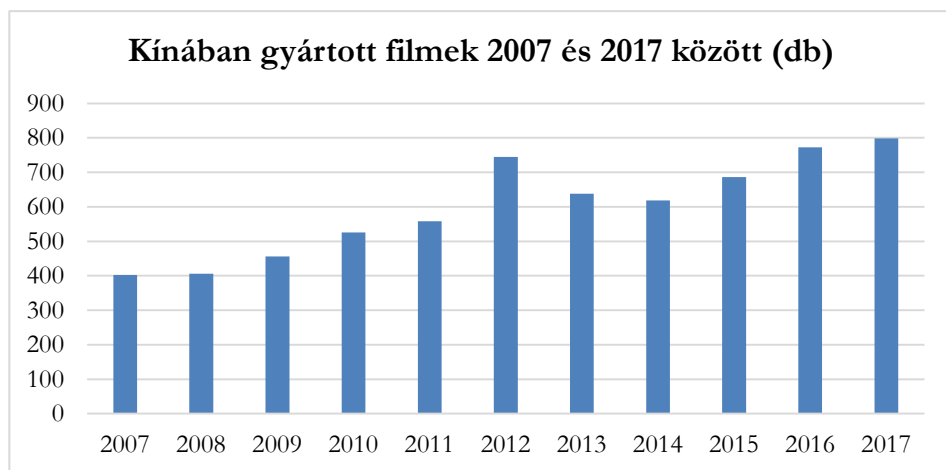
⁴⁴ KEAN, 2010.

⁴⁵ MINISTRY OF EDUCATION (CHINA) (2016)

⁴⁶ MINISTRY. OF EDUCATION, 2019.

⁴⁷ Ministry of Education (China) (2016) és saját szerkesztés a Ministry of Education (China) (2019) és a Kínai Statisztikai Hivatal évkönyveiből (2019).

A filmgyártást tekintve, egy növekvő tendenciát figyelhetünk meg, amely Kína elkötelezettségét is mutatja a nagyobb mennyiségű filmek gyártására és exportálására.

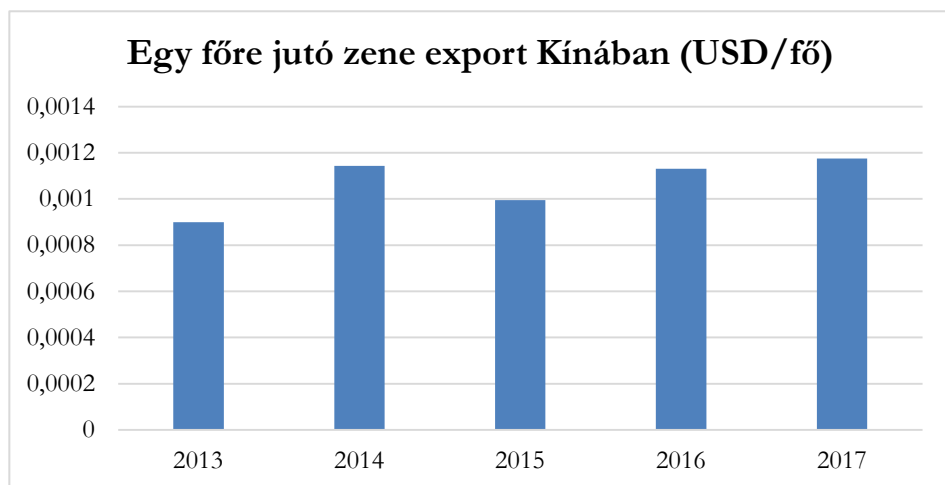

2. számú ábra: A Kínában gyártott filmek darabszáma 2007. és 2017. között.⁴⁸

Azonban, mivel a kutatásom egyik célja az összehasonlíthatóság, ezért az egy főre jutó filmek arányát is megvizsgáltam, mely szerint 2017-ben kevesebb, mint 0,006 darab film jutott egy főre.

A kínai zeneipari exporton is hasonló tendenciát figyelhetünk meg, mint a könyveknél. Egy kisebb visszaesést követően az elmúlt években növekedett a külföldre értékesített zenék egy főre jutó nagysága (3. számú ábra). Az export fő célországai Ázsiában találhatóak, de Latin-Amerikába és Afrikába is egyre több TV műsort exportálnak.

⁴⁸ Xinhua News Agency (2018)

3. számú ábra: Egy főre jutó zenexport Kínában USA dollár/fő.⁴⁹

Ahogy a TV műsorok, film és könyvgyártásnál is látszik, az elmúlt években növekvő tendencia figyelhető meg Kína média exportjában. A külföldről érkező diákok aránya viszont nem túl jó, ennek oka lehet a nyelvi korlát és a nagy kulturális különbség. Összességében tehát látszik, hogy Kína egyre jobban figyel a média reputációjára, azonban még hosszú fejlődés áll előtte.

3.1.1. Korea kultúrája

Korea történelme során több hódoltságot átélt (például mongol vagy japán), illetve a XX. századtól az amerikai befolyás is erőteljes volt. Dél-Koreában, Kínához hasonlóan, a konfucianizmus volt a legmeghatározóbb nézet, amely a kultúrát is jelentősen befolyásolta. A koreai írásjelek viszont nagyon logikusak és könnyen tanulhatók, mivel a XV. században azzal a céllal hozták létre, hogy mindenki, akár vidéki írástudatlan emberek is könnyen elsajátíthassák. A könnyebb tanulhatóság viszont hozzájárul a kultúra terjedéséhez is.⁵⁰

⁴⁹ Saját szerkesztés a Kínai Statisztikai Hivatal 2014-2018-as évkönyvei alapján

⁵⁰ CSOMA, 2013.

A koreai kultúra népszerűsítésének legjelentősebb eszközei a *hallyu*, vagyis a koreai hullám. Ennek legfőbb elemei a televíziós drámák, a zene és a filmek, de nagy szerepe van a táncnak, divatnak, videójátékoknak és a koreai tradicionális ételeknek is. A *hallyu* mindezekkel abban segít, hogy a dél-koreai kultúrát minél szélesebb körben megismerjék az emberek és egy pozitív kép alakuljon ki bennük az országról. Ennek a képnek a kialakításában a hírességeknek nagy szerepe van, egyesek egyfajta szimbólummá válnak.⁵¹

Ha az adatokat nézzük, akkor azt figyelhetjük meg, hogy Dél-Koreában a 2010-es évektől kezdve egyre nagyobb mértékű a zeneipari export és ezáltal az egy főre jutó export (dollarban) nézve is egyre növekszik (4. és 5. számú ábra).

4. számú ábra: Zeneipari export Dél-Koreában (millió USD).⁵²

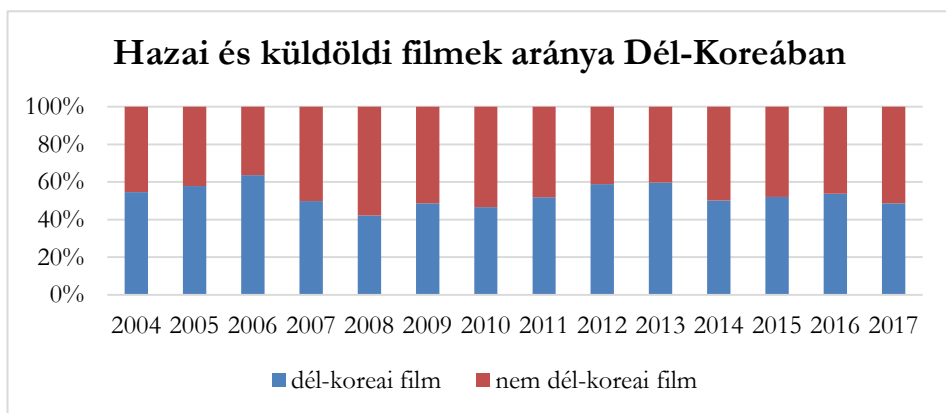
5. számú ábra: Egy főre jutó zeneipari export Dél-Koreában (USD/fő).⁵³

⁵¹ LEE, 2009.

⁵² Statistics Korea (2018)

⁵³ Saját szerkesztés a Koreai Statisztikai Hivatal adatbázisából (Statistics Korea, 2018)

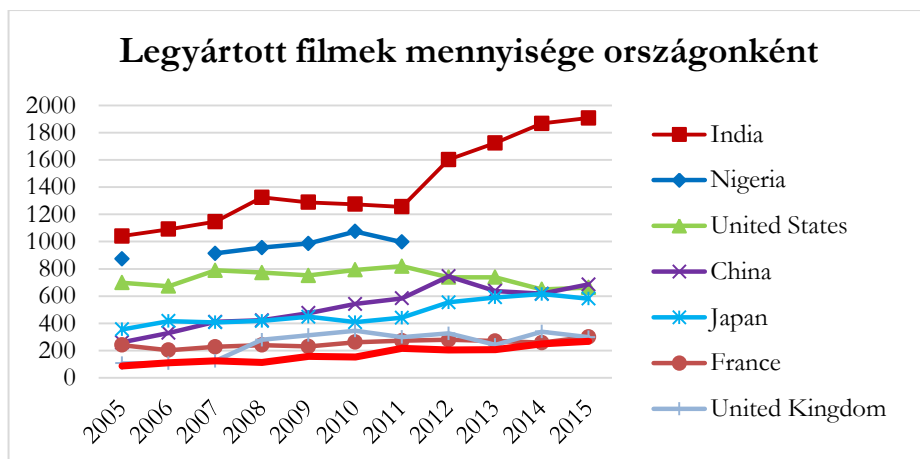
A filmiparnál érdekes megfigyelni a dél-koreai és a külföldi filmek arányát. Míg például Magyarországon a mozikban vetített filmek maximum 10-15%-át adják az itthon gyártott filmek⁵⁴, addig Koreában ez az arány 50% feletti (6. számú ábra). Emellett az elmúlt években egyre több filmet gyártanak Dél-Koreában, amelyet a 7. számú ábra mutat. Igaz, elsőre úgy tűnik, hogy viszonylag kevés, olyan 300 db filmet gyártanak le egy évben, azonban, ha a piac méretét is figyelembe vesszük, akkor már más a helyzet. Hiszen például Amerika, amelynek piaca sokkal nagyobb, mint Koreáé, csak kétszer több filmet gyárt le egy évben.

6. számú ábra: Hazai és külföldi filmek aránya Dél-Koreában.⁵⁵

⁵⁴ KSH, 2006.

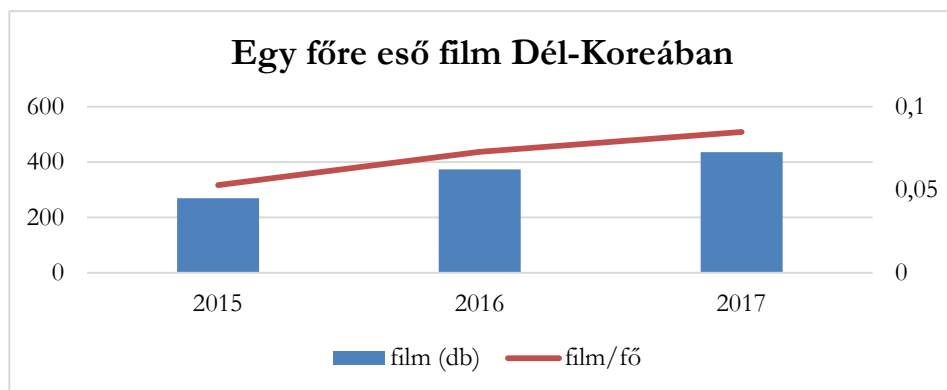
⁵⁵ KOFIC (2019)

7. számú ábra: Legyártott filmek mennyisége országonként.⁵⁶

Forrás: Miroudot (2019) 56. oldal

A 8. számú ábrán a 2015 és 2017 között legyártott filmek mennyiségét, illetve annak egy főre jutó nagyságát láthatjuk. Míg 2015-ben 269 filmet gyártottak, addig 2017-re ez a szám 436-ra növekedett, vagyis több, mint 1,5-szeresére 2 év alatt. A növekvő tendencia az egy főre jutó arányokon is látszik, amely jóval magasabb, mint a kínai (0,08, illetve. 0,006 film/fő).

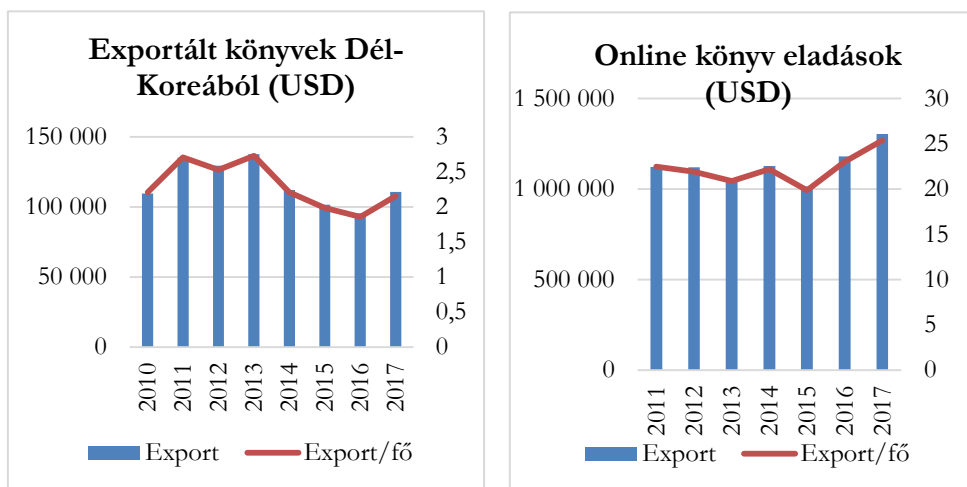

8. számú ábra: Egy főre eső legyártott film mennyisége Dél-Koreában.⁵⁷

⁵⁶ Miroudot (2019) 56.o.

⁵⁷ Saját szerkesztés a Koreai Statistikai Hivatal (KOSIS, 2019a) és a Korean Film Council (2019) adatai alapján.

A könyvek, magazinok és újságok exportjánál érdekesség, hogy az előzőekben felvázolt trendekkel ellentétben, itt inkább egy csökkenő tendenciát mutat. Azonban ez csak a nyomtatott könyveket és újságokat tartalmazza. Az e-book és online magazinok értékesítése viszont növekszik, amely magyarázhatja a tradicionális, nyomtatott változatok értékesítésének csökkenését.

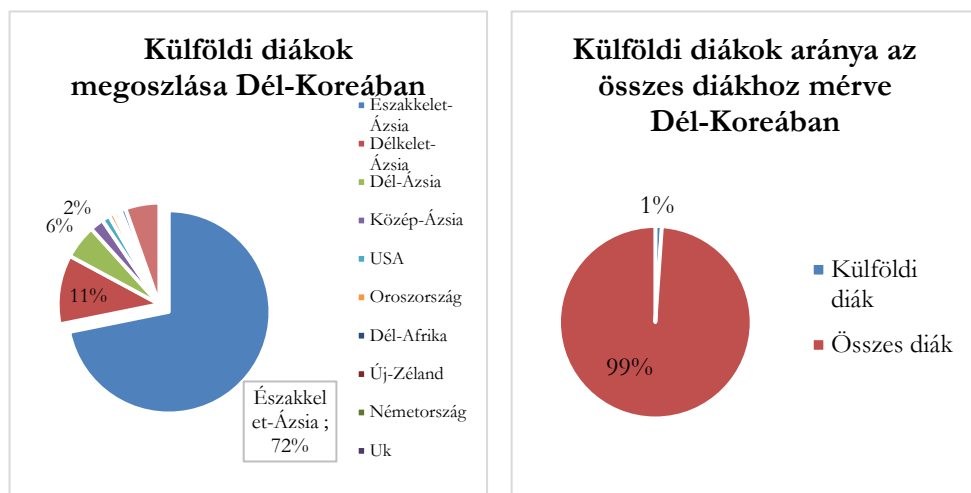

9. számú ábraegyüttes: A Dél-Koreából exportált könyvek értéke (USD), valamint az online könyveladások értéke Dél-Koreában (USD).⁵⁸

A külföldi diákok aránya jobb, mint Kínánál (1% körüli), de a diákok arányából jól látszik, hogy a legtöbbet Északkelet-Ázsiából, azon belül is Kínából érkeznek (10. ábraegyüttes). Érdekes, hogy csak viszonylag kis százaléka a külföldi diákoknak származik Amerikából. A nemzetközi tanulók aránya azonban az elmúlt években növekedett, 2008 óta 1,5-szeresére nőtt a Koreában tanuló külföldi diákok száma⁵⁹.

⁵⁸ Trade Map (2019) és Statistics Korea (2019)

⁵⁹ KOSIS, 2019C.

10. számú ábra: A külföldi diákok megoszlása Dél-Koreában.⁶⁰

A 2. számú táblázatból látszik, hogy Dél-Korea jóval több médiatartalmat exportál, mint amennyit importál. Az évek során folyamatos növekedés volt tapasztalható, mind az export, mind az import oldalon (15. ábra). Ez is mutatja az ország elköteleződését a *hallyu* mellett, illetve annak folyamatos támogatását. A koreai kultúra további népszerűsítése érdekében kiválasztotta az ország top 10 szimbólumát, amelyeket fokozott mértékben reklámoznak PR tevékenységeik során⁶¹.

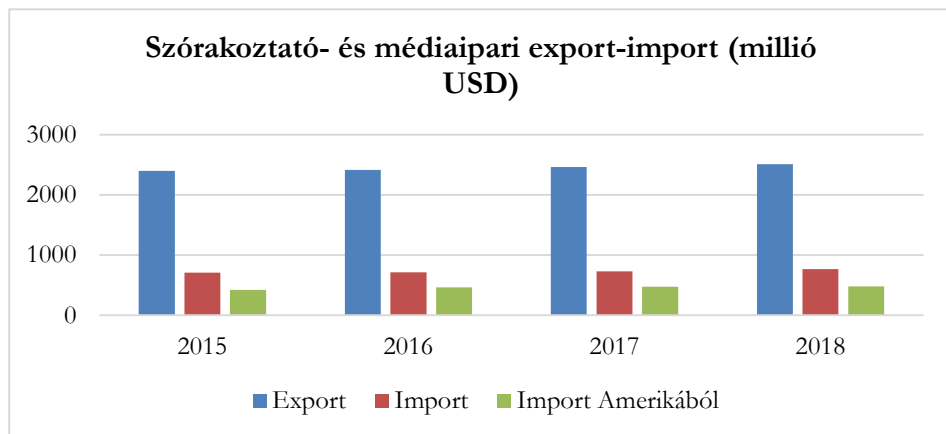
	2015	2016	2017	2018
Helyi termelés	4,791.29	4,801.12	4,897.14	4,995.08
Export	2,399.42	2,412.41	2,460.66	2,509.87
Import	708.75	715.41	729.71	766.19
Import Amerikából	421.55	465.67	474.98	479.72

2. számú táblázat: Szórakoztató- és médiaipar export-import millió USA dollárban.⁶²

⁶⁰ KOSIS (2019c)

⁶¹ KANG, 2015.

⁶² export.gov (2018)

11. számú ábra: Szórakoztató- és médiaipari export-import (millió USD).⁶³

Összességében láthatjuk, hogy a *hallyu* különféle elemei (film, zene, tv) nagy hatással vannak a kultúra terjesztésére. Kis ország létére Dél-Korea viszonylag sok filmet gyárt és zenét exportál, mely az egy főre eső adatokon is meglátszik. Ezek segítségével tudja a kultúráját is terjeszteni, s vonzóvá tenni az országot.

3.2. Politikai értékek, ideológiák

A politikai értékek és ideológiák lényege, hogy nemzetközileg és országon belül is elfogadott, konzisztens és minél jobban elterjedt legyen. Ahhoz, hogy minél több országba eljusson az ideológia, arra van szükség, hogy minél több nemzetközi szervezetnek a tagja legyen az adott ország.

3.2.1. Kína

A kínai politikát és értékeket nagymértékben befolyásolta a konfucianizmus, de emellett jelenleg a kommunizmus a meghatározó eszme. Jordán Gyula inkább a kapitalizmushoz hasonlította a politikai berendezkedést, amely sok kínai jellemzővel van átalakítva. Bárhogy is nevezzük, létezik egyfajta ideológiai szakadék Kína és a többi kapitalista értékeket

⁶³ export.gov (2018)

követő ország között. Ezt több diplomáciai lépéssel próbálják áthidalni, például a média segítségével, amellyel az emberek véleményét igyekeznek formálni Kínáról.⁶⁴

A médián kívül van egy fontos faktor, ami befolyásolja a külvilág Kínáról alkotott képét. Ez az ország gyors gazdasági növekedése, melyben sok ország a követendő példát látja.⁶⁵ Kína ezenkívül egyre több nemzetközi szervezetben vesz részt aktív tagként, ilyen például a Dél-Ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN), a G-20, a WTO és az UNESCO. Összesen 65 szervezetnek a tagja és még 10-ben megfigyelőként van jelen.⁶⁶ Ami viszont az ország egyik legnagyobb hátránya, az a demokrácia hiánya és a gazdasági kiegyensúlyozatlanság.⁶⁷ Több kutatás is bizonyította, hogy leginkább a kínai autokrata vezetéssel és az emberi jogok védelmének alacsony mértékével nem értenek egyet az emberek.⁶⁸

A kínai politikában van egy erőteljes negatív propaganda azokkal az országokkal szemben, akik nem vallanak hasonló értékeket, mint ők, ilyen például Amerika vagy Japán. Ez az erőteljes antiamerikanizmus és negatív propaganda viszont elsősorban az ország belföldi politikájának része, annak a legitimitásának növelése a célja. Ehhez egyrészt egy erőteljes kínai öntudatot építenek, illetve más országokat vagy egyéneket, mint ellenség tüntetnek fel.⁶⁹

3.2.2. Korea

A koreai politika egyik legnagyobb sikere, ami mind külföldi mind belföldi körökben szimpátiát vált ki az emberekből, az a sikeres modernizáció és demokratizáció. Sok fejlődő ország számára ez a modell nagyon imponáló és emiatt még koreai tanácsadókat is felkérnek arra, hogy segítsenek a saját országuk fejlesztésében. Ami kissé megnehezíti Dél-Korea helyzetét, az az Észak-Koreával való viszonya. Azonban Dél-Korea próbál minél jobb megoldást találni a helyzetre és a nemzetközileg is elfogadott normák és értékek szerint eljárni.⁷⁰

⁶⁴ ZHAO, 2015.

⁶⁵ JORDÁN, 2010.

⁶⁶ THE WORLD FACTBOOK, 2019A.

⁶⁷ CHO-JEONG, 2008.

⁶⁸ HOLYK, 2011.

⁶⁹ CALLAHAN, 2015.

⁷⁰ LEE, 2009.

Az állam emellett a koreai hullámot támogatja, még hozzá úgy, hogy törvényeket és szervezeteket hoz létre a kulturális szektorban. Ezzel nem csak a külföldi megjelenését a *hallyunak*, de a belföldi megítélését akarta növelni. Az állam az éves büdzsé több mint 1%-át költötte erre a szektorra, már a 2000-es évek elején is.⁷¹

Dél-Korea emellett több nemzetközi szervezetnek is a tagja, a fontosabbakkal együtt (WTO, G20, UNESCO, ASEAN) összesen 69 szervezetben tag és még további 7-ben megfigyelő státuszban van jelen⁷². A politikai rendszerüket közvélemény kutatások alapján hasonlóan elfogadhatónak tartják, mint a japán vagy az amerikai rendszert, azonban a délkelet-ázsiai régiókban a kínai rendszernek nagyobb sikere van.⁷³

Összességében tehát a Dél-Korea politika közelebb áll a nemzetközi trendekhez (például a demokrácia és az emberi jogok szintje), emiatt könnyebben elfogadják őt, mint központi hatalmat.

3.3. Külpolitika

A külpolitika akkor számít a puha hatalom forrásának, ha az törvényes és erkölcsileg is elfogadott. A növelésében segít például a más országoknak adott segélyek mértékének növelése is. Bevándorlók mennyisége egy jó mérőszám lehet a külpolitikai sikerességnek.

3.3.1. Kína

Nyilvános diplomáciai kampányt 2003 óta folytat az ország, amely dél-koreai és japán színészeket céloz meg, hogy együttműködés által pozitív benyomást tegyen a környező országokra. Kína az elmúlt években egyre több figyelmet fordított a körülötte levő országokkal való jó kapcsolat kialakítására és a „jó szomszéd politika” segítségével egyre jobban véleményvezérré válik a régióban. A diplomáciáját a kapcsolati diplomáciai modell írja le, amelynek lényege, hogy a nemzetközi szervezetek, NGO-k és a közmédia is nagy szerepet játszanak a diplomáciai kapcsolatok építésében.⁷⁴

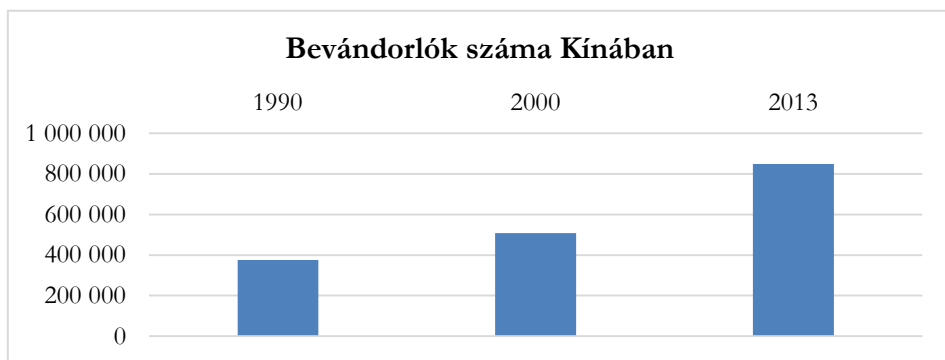
⁷¹ KANG, 2015.

⁷² THE WORLD FACTBOOK, 2019B.

⁷³ HOLYK, 2011.

⁷⁴ ZHAO, 2015.

A kínai külpolitika egyik legmeghatározóbb elemei az elmúlt évek során a 2003-as békés növekedés elmélete és a 2004-es Pekingi Konszenzus volt. A Pekingi Konszenzust egy Joshua Cooper Ramo nevű szenior tanácsadó és egyetemi professzor fejlesztette ki, mint egyfajta alternatívát a Washingtoni Konszenzusra, mely 3 tételből áll: [1] Kína fejlődése az innováción alapul, [2] a kínai fejlődésben a fenntarthatóság és az igazságosság fontos prioritás és [3] hogy Kína az önrendelkezésre törekszik a külpolitikában. Ezzel elsősorban a kínai fejlődési modell népszerűsítése, illetve az amerikai értékek kritizálása volt a cél. Ramo állításait azóta több kritika is érte, például, hogy az innovációt a külföldi működtőkének köszönheti és a kormány erre csak az utóbbi években kezdett figyelmet fordítani⁷⁵. Azonban Kína bizonyos fejlődési tapasztalatai, amelyek le vannak írva a Pekingi Konszenzusban is, fontos inputokat jelentenek más ázsiai, afrikai és latin-amerikai fejlődő országok számára. A békés növekedés politika viszont sokkal inkább a tényleges külpolitikára fókuszál, és célja, hogy Kína segítségével Ázsiában egy USA centrikus külgazdaság helyett egy szomszédság központú diplomácia alakuljon ki.⁷⁶

12. számú ábra: Bevándorlók száma Kínában.⁷⁷

Kína ezen kívül sok országba befektet, illetve segélyeket is nyújt. Az egyik legnagyobb reputációja Afrikában van. Ennek oka, hogy Kína már évtizedek óta nyújt segítséget afrikai országok számára nem csak segélyek, de egyéb hosszútávú befektetések útján is⁷⁸. Ezt több ország is kritizálja,

⁷⁵ JORDÁN, 2010.

⁷⁶ CHO-JEONG, 2008.

⁷⁷ UNICEF (n.a)

⁷⁸ HUNTER, 2009.

hiszen ezzel Kína diktátorokat is támogat, s ez a nézet nem tesz jót a nemzetközi megítélésének sem.⁷⁹

A külpolitikai sikeresség egyik mérőszáma a bevándorlók aránya. Az UNICEF által kiadott közlemény szerint a nettó migráció, vagyis a bevándorlók és a kivándorlók különbsége negatív, vagyis több ember költözik külföldre, mint amennyien bevándorolnak.⁸⁰ Az bevándorlás az évek során növekvő tendenciát mutat, azonban arányuk az egész ország népességéhez mérten elenyésző.

3.3.2. Korea

A *hallyu* jelensége a diplomácia területére is jótékony hatással van, például a történelmi ellentét ellenére a koreai televíziós drámák és popkultúra közelebb hozta a két nemzetet.⁸¹

A koreai külpolitika célja a nemzetközi piac szélesítése az ország exportja számára, beleértve a külföldi működőtőke beáramlását és a turisták számának növelését.⁸² Ezenkívül Dél-Korea meghatározott kultúrán alapuló diplomáciai célokat is, amelyek a következők: bilaterális kapcsolatok erősítése, kétoldalú kulturális csereprogramok, konferenciák tartása, egy Ázsiai Kulturális Együttműködési szervezet megalapítása és a *hallyu* további támogatása.⁸³

Dél-Korea csak az elmúlt időszakban kezdte alkalmazni a központi hatalmi státuszához illő külpolitikai stratégiát. Ennek megnyilvánulásai például a „Globális Korea” szlogen, az egyre több nemzetközi esemény rendezése, a zöld fejlődés felé történő orientáció és a regionális ügyekben való egyre aktívabb részvétel. Ezen felül Dél-Korea, aki egykor még maga szorult segélyekre, mára egyre nagyobb részben küld adományokat és missziókat egy-egy elmaradottabb területre.⁸⁴

A nettó bevándorlók értéke 2006 óta pozitív, vagyis több ember érkezik az országba, mint amennyi elhagyja azt. (13. ábra) A bevándorlók aránya az összes népességhez mérten pedig jobb, mint Kína esetében.

⁷⁹ GILL-HUANG, 2006.

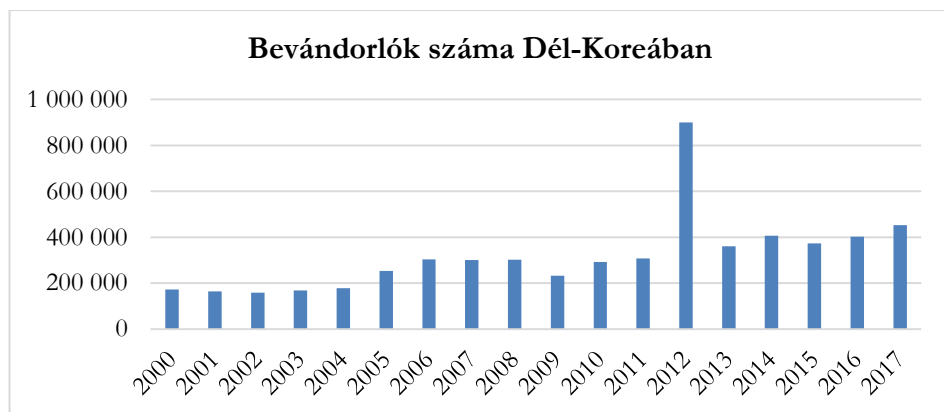
⁸⁰ UNICEF, N.A.

⁸¹ THE KOREAN WAVE, 2011.

⁸² LEE, 2009.

⁸³ KANG, 2015.

⁸⁴ LEE, 2012.

13. számú ábra: Bevándorlók száma Dél-Koreában.⁸⁵

KONKLÚZIÓ

A kutatásom célja az volt, hogy megvizsgáljam a dél-koreai puha hatalmi forrásokat összehasonlítva a Kína számára rendelkezésre álló forrásokkal, illetve, hogy bemutassam a *hallyu* hatását a dél-koreai puha hatalmi forrásokra nézve. Ehhez korábbi tanulmányokat és Nye által javasolt mutatószámokat vizsgáltam az egyes erőforrásoknál.

Az elemzésből az erőteljesen kitűnik, hogy Dél-Koreánál mindegyik puha hatalmi forrás kategóriánál (kultúra, ideológiák, külpolitika) bizonyos mértékben megjelenik a *hallyu* hatása. A legerőteljesebben a kultúránál tűnik fel, hiszen a koreai hullám alapvető részei, vagyis a film, zene és televíziós műsorszórás, a kultúra kifejezésének forrásai. A politikai értékeknél inkább egy támogatott területként jelenik meg, míg a külpolitikánál egy csatornát biztosít a többi ország felé. Tehát azt egyértelműen meg lehet állapítani, hogy a *hallyu* egy fontos erőforrás a dél-koreai állam számára, ha a puha hatalomról van szó.

A kultúra, mint puha erőforrás első látásra Kínánál lenne a nagyobb, annak történelmi nagysága, a régióban betöltött szerepe, illetve az egyik fő eszméje, a konfucianizmus elterjedésének következtében. Azonban ennek népszerűsítését például filmek segítségével, csak az elmúlt időszakban kezdte el. Ezzel szemben Dél-Koreában a nyelv könnyen tanulhatósága és a

⁸⁵ STATISTICS KOREA 2017.

hallyu is hozzájárul a kultúra könnyebb elterjesztéséhez. Ezt a különféle mutatók, például a zeneipari export vagy a külföldi diákok aránya is mutatja.

A politikai nézetek és ideológiák terén is hasonló a helyzet: a koreai berendezkedés közelebb áll a főáramban lévő ideológiákhoz, mint a kínai. Azonban mind a két ország egy intenzív fejlődési időszakon van túl, amelyre példaként tekintenek a különféle országokban is, sőt vannak, akik inkább a kínai típusú politikával szimpatizálnak (például Délkelet-Ázsiában). A Nye által is meghatározott mutató, vagyis, hogy hány nemzetközi szervezetben vannak jelen, nagyjából ugyanannyi volt a két országnál, a különbség az összetételben volt észlelhető. Míg Kína nagyságánál fogva több G-20-hoz hasonló szervezet tagja, addig Dél-Korea több Európához kapcsolódó szervezetben van jelen.

A külpolitikát tekintve Kína az elmúlt időszakban nagyon sokat fejlődött és próbál egy „jó szomszédi politikát” fenntartani, míg Korea egy, a központi hatalmi státuszához illő stratégiát követ, melynek része a *hallyu* is, hiszen ennek segítségével tudtak egy jobb kapcsolatot kialakítani például Japánnal is. Ezen kívül mindkét ország nyújt segélyeket más országoknak, Kína viszont különös figyelmet szentel Afrikának. A bevándorlók számán az látszik, hogy bár abszolút értékben Kínában több a bevándorló, azonban Korea nagyságához képest arányaiban több külföldi telepedik le náluk.

A Nye (2004) által meghatározott három, a hiteles állam képének kialakításához szükséges stratégiai irányokban, vagyis hogy az ország kultúrája közel áll a nemzetközi irányzathoz, sok médiacsatornán keresztül próbálja terjeszteni elveit, illetve hogy az évek során kiérdemelte-e a bizalmat, Dél-Korea jobban teljesít. A kultúrájuk történelmi okok miatt jobban az főáramhoz tendál, a *hallyu* keresztül sok média megjelenéssel rendelkezik, illetve az elmúlt évek diplomáciai lépései is segítettek a nemzetközi elismerés elnyerésében. Kína, bár egyre több médiában van jelen, de kultúrája távol helyezkedik el a globális irányzathoz képest és még sok kétes érzés van az embereknek, főleg az ország politikája és jogrendszere miatt. Azonban, ha Kína a következő időszakban is folytatja a puha hatalom növelésére irányuló politikáját, akkor még meghatározóbb szerepet tölthet be a világgazdaságban.

Kutatásom korlátja egyrészt a hatalmi források nehezen mérhetősége, másrészt az országok nagysága miatti abszolút számok közötti különbség. Így, ahol lehetett, arányszámokat használtam, például az egy főre levetített könyvexport mértékét. További korlátot jelentett az egyes adatok vagy megtisztított adatok hiánya, illetve a nyelvi korlátok bizonyos esetekben.

Éppen ezért a jövőbeli kutatási lehetőségek között szerepelhet egy nagyobb adattgyűjtés utáni további elemzés is. A *hallyu* magában is egy nagyon újszerű és viszonylag fiatal téma, amire érdemes lehet a következő években még jobban odafigyelni és vizsgálni a gazdasági növekedésre vagy a társadalomra való további hatásait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOK-RAE, K. (2015): Past, Present and Future of Hallyu (Korean Wave). American International Journal of Contemporary Research. Vol.5. No.5. DOI azonosító: [10.30845/aijcr](https://doi.org/10.30845/aijcr)
- BRÁ CZ, G. és ORSZÁGH, L. (szerk.) (2016): HATALOM in A magyar nyelv értelmező szótára. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=hatalom> (Letöltve: 2019. április 11.)
- CALLAHAN, W. A. (2015): Identity and Security in China: The Negative Soft Power of the China Dream. Political Studies Association. Vol 35 (3-4). 216-229. DOI azonosító: [DOI: 10.1111/1467-9256.12088](https://doi.org/10.1111/1467-9256.12088)
- CHO, Y. N. és JEONG, J. H. (2008): China's Soft Power: Discussions, Resources, and Prospects. Asian Survey, Vol. 48. No. 3 (May/June 2008). pp. 453-472
- CSOMA, M. (2013): Korea. Egy nemzet, két ország – A közös gyökerektől. Napvilág Kiadó
- EXPORT.GOV (2018): Korea - Entertainment and Media. Elérhető: <https://www.export.gov/article?id=Korea-Entertainment-and-Media> (Letöltve: 2019. április 16.)
- GILL, B., HUANG, Y. (2006): Sources and limits of Chinese 'soft power'. Survival. 48:2. 17-36. DOI azonosító: DOI: [10.1080/00396330600765377](https://doi.org/10.1080/00396330600765377)
- HASHIMOTO, K. (szerk.) (2018): Japanese Language and Soft Power in Asia. Springer Nature. Singapore. DOI azonosító: [10.1007/978-981-10-5086-2](https://doi.org/10.1007/978-981-10-5086-2)
- HOLYK, G. G. (2011): Paper Tiger? Chinese Soft Power in East Asia. Political Science Quarterly. Vol. 126. No. 2. 223-254. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2011.tb00700.x>
- HUNTER, A. (2009): Soft Power: China on the Global Stage. Chinese Journal of International Politics. Vol. 2. 373-398. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1093/cjip/pop001>

- JORDÁN, Gy. (2010): A kínai soft power kérdéséhez. *Nemzet és biztonság*. 50-65.o. Elérhető:
http://www.nemzetesbiztonsag.hu/regi_szamok.php?rsz=2&ev=2010&szam=5 (Letöltve: 2019. április 20.)
- JOSEPH S. Nye (2006): Think Again: Soft Power. *Foreign Policy*. February 23, 2006.
- KANG, H. (2015): Contemporary cultural diplomacy in South Korea: explicit and implicit approaches. *International Journal of Cultural Policy*. 21:4. 433-447. DOI azonosító: [DOI: 10.1080/10286632.2015.1042473](https://doi.org/10.1080/10286632.2015.1042473)
- KEAN, M. (2010): Keeping Up with the Neighbors: China's Soft Power Ambitions. *Cinema Journal*. Vol. 49. No. 3 (Spring 2010), 130-135.o. DOI azonosító: [10.1353/cj.0.0218](https://doi.org/10.1353/cj.0.0218)
- KIM, K., BAE, S. (2017): Hallyu and the Traditional Cultural Genes of Korea. *Kritika Kultura* 29. 318-339.o. DOI azonosító: [http://dx.doi.org/10.13185/KK2017.02915](https://dx.doi.org/10.13185/KK2017.02915)
- KOFIC (2019): Distribution of films screened in cinemas in South Korea from 2008 to 2018, by origin. Statista. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/625516/south-korea-market-share-films-domestic-foreign/> (Letöltve: 2019. április 13.)
- KOREA IN THE WORLD (2018): World Competitiveness Ranking in 2017. Elérhető: http://kosis.kr/vis_eng/nso/worldInEng/selectWorldInEng.do (Letöltve: 2018. december 15.)
- KOREAN FILM COUNCIL (2019): Yearly Statistics. Elérhető: http://www.koreanfilm.or.kr/eng/news/boxOffice_Yearly.jsp?mode=BOXOFFICE_YEAR&selectDt=2019&category=ALL&country=K (Letöltve: 2019. április 10.)
- KOSIS (2019a): Projected Population by Age Group (Korea). Elérhető: http://kosis.kr/statHtml/statHtml.do?orgId=101&tblId=DT_1BPA003&vw_cd=MT_ETITLE&list_id=A43&scrId=&seqNo=&language=en&obj_var_id=&itm_id=&conn_path=A6&path=%252Feng%252Fsearch%252FsearchList.do (Letöltve: 2019. április 13.)
- KOSIS (2019b): Statistical Database. Elérhető: <http://kosis.kr/eng/search/searchList.do> (Letöltve: 2019. március 20.)
- KOSIS (2019c): Foreign Students. Elérhető: http://kosis.kr/statHtml/statHtml.do?orgId=110&tblId=TX_11025_A011&vw_cd=MT_ETITLE&list_id=A_7&scrId=&seqNo=&language=

- [en&obj_var_id=&itm_id=&conn_path=A6&path=%252Feng%252Fsearch%252FsearchList.do](#) (Letöltve: 2019. április 13.)
- KSH (2018): A háztartások fogyasztása, 2017 (előzetes adatok). Statisztikai Tükör március. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest
- LEE, G. (2009) A theory of soft power and Korea's soft power strategy. Korean Journal of Defense Analysis. 21:2. 205-218.o.
- LEE, S. J. (2012): South Korea as New Middle Power Seeking Complex Diplomacy. EAI Asia Security Initiative Working Paper. 25. Republic of Korea
- LI, L. és HONG, X. (2012). The Application and Revelation of Joseph Nye's Soft Power Theory. Studies in Sociology of Science, 3 (2), 48-52.o. DOI azonosító: <http://dx.doi.org/10.3968/j.sss.1923018420120302.9Z0210>
- LIM, S. és GIOUVRIS, E. (2017): Turist arrivals in Korea: Hallyu as a pull factor. Current Issues in Tourism. DOI azonosító: [DOI: 10.1080/13683500.2017.1372391](https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1372391)
- LIN, L. és HONGTAO, L. (2017): Joseph Nye's Soft Power Theory and Its Revelation Towards Ideological and Political Education. Humanities and Social Sciences. Vol. 5, No. 2, 69-74.o. DOI azonosító: [doi: 10.11648/j.hss.20170502.13](https://doi.org/10.11648/j.hss.20170502.13)
- MALOTA E. (2013) Kultúrafogalmak és modellek. In: Malota E.–Mitev A., Kultúrák találkozása. Nemzetközi kommunikáció, kultúrsokk, sztereotípiák. Alinea Kiadó, Budapest, 1. fejezet, 11–50.o
- MINGJIANG, L. (2008): China Debates Soft Power. Chinese Journal of International Politics. Vol. 2. 287–308. doi:10.1093/cjip/pon011
- MINISTRY OF EDUCATION (2019): Statistical report on international students in China for 2018. Elérhető: http://en.moe.gov.cn/news/press_releases/201904/t20190418_378586.html (Letöltve: 2019. április 21.)
- MINISTRY OF EDUCATION (China) (2016): Number of foreign students studying in China in 2016, by country of origin. Statista. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/430717/china-foreign-students-by-country-of-origin/> (Letöltve: 2019. április 13.)
- MIROUDOT S. (2019): HALLYUWOOD Korea's Comparative Advantage in the Global Motion Picture Industry. Kritika Kultura 32 (2019): 54-78.o. DOI azonosító: <http://dx.doi.org/10.13185/2978>
- N.A. (2011): The Korean Wave: A New Pop Culture Phenomenon. Korean Culture and Information Service, Korea

- NATIONAL BUREAU OF STATISTICS OF CHINA (2018): China Statistical Yearbook 2018. Elérhető: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/indexeh.htm> (Letöltve: 2019. április 13.)
- NATIONAL BUREAU OF STATISTICS OF CHINA (2019): Annual Data. Elérhető: <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/> (Letöltve: 2019. április 13.)
- NYE, JOSEPH. S. (2011): The Future of Power. Public Affairs. New York
- NYE, JOSEPH. S. (2017): Soft Power: the origins and political progress of a concept. Palgrave Communications. DOI azonosító: [DOI: 10.1057/palcomms.2017.8](https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.8)
- NYE, J.S. (2004): Power in a Global Information Age. Routledge. London
- STATISTICS KOREA (2017): International Migration Statistics in 2017. Elérhető: <http://kostat.go.kr/portal/eng/pressReleases/8/5/index.board> (Letöltve: 2019. április 18.)
- STATISTICS KOREA (2018): Value of music industry exports from South Korea from 2005 to 2016 (in million U.S. dollars). Statista. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/625158/south-korea-export-music-industry/> (Letöltve: 2019. április 11.)
- STATISTICS KOREA (2019): Transaction value of online book sales in South Korea from 2011 to the third quarter of 2018 (in billion South Korean won). Statista. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/631088/south-korea-online-book-sales/> (Letöltve: 2019. április 18.)
- THE WORLD FACTBOOK (2019a): EAST ASIA/SOUTHEAST ASIA :: CHINA Elérhető: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ch.html> (Letöltve: 2019. április 13.)
- THE WORLD FACTBOOK (2019b): EAST ASIA/SOUTHEAST ASIA :: KOREA, SOUTH. Elérhető: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/ks.html> (Letöltve: 2019. április 13.)
- TRADE MAP (2019): List of products exported by Korea, Republic of. Elérhető: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c410%7c%7c%7c%7c49%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 (Letöltve: 2019. április 18.)

- UNICEF (n.a): Migration Profiles: Part I. Global legal instruments related to international migration. Elérhető: <https://esa.un.org/migmgmprofiles/indicators/files/China.pdf> (Letöltve: 2019. április 19.)
- VISSER, D. (2002, March 10). What Hip Asians want: A little bit of Seoul: from films to fashion, Korean pop culture becomes “Kim Chic” across continent. Washington Post (from the Associated Press). Elérhető: http://seattlepi.nwsource.com/national/56897_pac04.shtml (Letöltve: 2018. december 14.)
- XINHUA NEWS AGENCY (2018): Number of feature films produced in China from 2007 to 2017. Statista. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/260392/number-of-feature-films-produced-in-china/> (Letöltve: 2019. április 10.)
- ZHANG, GUOZUO (2017): Research Outline for China Cultural Soft Power. Social Sciences Academic Press. China. DOI azonosító: [10.1007/978-981-10-3398-8](https://doi.org/10.1007/978-981-10-3398-8)
- ZHAO, K. (2015): Public Diplomacy, Rising Power, and China’s Strategy in East Asia in Melissen, J., Sohn, Y. (eds) Understanding Public Diplomacy in East Asia. Palgrave Macmillan. New York. DOI azonosító: [10.1057/9781137532299](https://doi.org/10.1057/9781137532299)

MI FÁN TEREMNEK A VISEGRÁDI ORSZÁGOK? – AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ORSZÁGAI AZ ALAPVETŐ GAZDASÁGI MUTATÓK TÜKRÉBEN

What about the Visegrad countries? The current economic
situation of the countries of cooperation

Máté Anna¹

Absztrakt: A tanulmány bepillantást nyújt a visegrádi országok jelenlegi társadalmi és gazdasági jellemzőibe, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a hosszútávú, országok közötti együttműködés alapja a közös gazdasági, társadalmi és külpolitikai érdek, amelynek feltétele az egymáshoz hasonló helyzetből adódó érdekközösség. Napjaink kérdése a visegrádi országok hosszútávú együttműködésével kapcsolatban többek között az lehet, hogy az együttműködés továbbra is a közös történelmi szálakon fog nyugodni vagy a jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetük, és az Európai Unión belül elfoglalt pozíciójuk is ösztönzi, majd a továbbiakban az együttes fellépést. A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az érdekközösség pusztán az országok gazdasági helyzete alapján nem áll fenn minden kétséget kizáróan.

Kulcsszavak: Visegrádi országok, Európai Unió, Kelet-Közép Európa, Rendszerváltás, gazdasági helyzet

Abstract: The study gives an insight into the current social and economic characteristics of the Visegrad countries, accepting the conviction that long-term cooperation between countries is based on a common economic, social and foreign interest. Today's question –among others- regarding the long-term cooperation of the Visegrad countries whether cooperation will continue to be based on common historical threads or their current social and economic position within the European Union will further encourage the cooperation. The study concludes that a community of interests does

¹ A szerzőről: Doktor-jelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola. Elérhetősége: mateanna.phd@gmail.com

not exist beyond doubt between the countries solely on the basis of the economic situation of them.

Keywords: Visegrad countries, European Union, Central-Eastern Union, Transition countries, economic situation

BEVEZETÉS

A Visegrádi Együttműködésről számos tanulmány született az elmúlt évtizedben, amelyek annak történeti hagyományait, jelenlegi gazdasági hatásait és külpolitikai lehetőségeit elemzik. Jelen tanulmány nem ezeknek az írásoknak a népes táborához kíván csatlakozni, hanem arra tesz kísérletet, hogy bepillantást nyújtson a visegrádi országok jelenlegi társadalmi és gazdasági jellemzőibe abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a hosszútávú, országok közötti együttműködés alapja a közös gazdasági, társadalmi és külpolitikai érdek, amelynek feltétele az egymáshoz hasonló helyzetből adódó érdekközösség. Az, hogy a történelem során ez a négy ország számos alkalommal találta magát hasonló szituációban, nem vitatható, ugyanakkor napjaink kérdése a visegrádi országok hosszútávú együttműködésével kapcsolatban többek között az lehet, hogy az együttműködés továbbra is a közös történelmi szálakon fog nyugodni vagy jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetük, az Európai Unión belül elfoglalt pozíciójuk is ösztönzi majd a továbbiakban az együttes fellépést. Egyszerűbben fogalmazva, következik-e a visegrádi országok jelenlegi gazdasági és társadalmi hasonlóságaikból és különbözőségeikből az érdekegyezés? Ahhoz, hogy ezen a kérdésen alaposabban elgondolkozhassunk, először a visegrádi országok jelenét kell jobban megismernünk.

A visegrádi országok együttműködésének első, diplomácia történeti eseményének a 1335-ös Visegrádi Királytalálkozót is tekinthetjük, ahol nem csak az országok közötti korábbi feszült viszony rendeződött, hanem a Bécs piaci szerepével szembeni közös gazdasági fellépés alapjait is lefektették. Illetve ez a történelmi esemény válik szimbolikus jelentőségűvé a rendszer-váltást követően akkor, amikor Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország 1991. február 15-én aláírja a Visegrádi Nyilatkozatot, létrehozva ezzel az akkor még három, később, Csehszlovákia felbomlása után, a négy ország közötti megújított együttműködést.

I. A VISEGRÁDI ORSZÁGOK GDP-JE ÉS A KÜLFÖLDI MŰKÖDŐ TŐKE BEÁRAMLÁS

1.1 A GDP alakulása az elmúlt évtizedben

A gazdasági teljesítmény általános mérőszáma a bruttó hazai termék mutató – a továbbiakban az angol kifejezés, *Gross Domestic Product* (a továbbiakban: GDP). A GDP a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) meghatározása szerint a GDP az összes megtermelt áru és szolgáltatás értéke csökkentve az előállításukhoz használt áruk és szolgáltatások értékével. A KSH adatai alapján az Európai Unió egy főre jutó GDP-je 27.600 euró volt, de az országok közötti különbségek igen jelentősek.² A legmagasabb egy főre jutó GDP-vel Luxemburg rendelkezik, értéke 81,800 euró, ez olyan kiugró érték, hogy az öt követő Írország GDP-jénél is csaknem másfélszer magasabb.³ A legalacsonyabb GDP-vel 2017-ben Bulgária és Románia rendelkezett, rendre 6300 és 8200 euró/fő értékkel.⁴ A visegrádi országok GDP rangsor tekintetében az uniós országok végén helyezkednek el, egyik ország GDP-je sem közelíti meg az uniós átlagot. Alacsonyabb GDP-vel, 11800 euró/fő értékkel Magyarország és Lengyelország rendelkezik, Szlovákia GDP-je 15000 euró/fő, míg Csehorszáigé 17200 euró/fő volt 2017-ben. Így mind a négy ország az alacsonyabb GDP-vel rendelkező 10 ország közé tartozik.⁵ A válság gazdasági következménye a bruttó hazai termék csökkenése, vagy legalábbis a növekedési ütemének csökkenése: 2008-ig jelentős mértékben emelkedett az országok GDP-je, különösen Szlovákiáé és Csehorszáigé. A vizsgált évtizedben az országok sorrendje egy főre jutó GDP tekintetében tulajdonképp állandó: a legmagasabb végig a cseh GDP, amelyet a szlovák, majd a magyar és a lengyel követ. A sorrend 2007 és 2014 között állandó, 2014-et követően a lengyel GDP már megelőzte a magyart. Tendencia tekintetében elmondható, hogy az emelkedő időszakot egy csökkenő-stagnáló periódus követte: a gazdasági válság éveiben, 2008 és 2012 között lelassult az országok GDP-jének növekedése és csak 2012 után indul ismét emelkedésnek. Ez alól a trend alól részben kivétel Szlovákia, ahol a GDP növekedés már korábban, 2010-ben megkezdődött, abszolút kivétel viszont

² KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017.

³ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017.

⁴ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017.

⁵ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2017.

Lengyelország GDP növekedés nem lassult le a válság körüli években úgy, mint akár a cseh, akár a magyar GDP növekedése, hanem egyenletes ütemben növekedett tovább. Az 1. számú táblázat a visegrádi országok GDP-jének százalékpontban meghatározott növekedését mutatja.

ORSZÁG/ÉV	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
CSEHORSZÁG	5.6	2.7	-4.8	2.3	1.8	-0.8	-0.5	2.7	5.3	2.5	4.4
MAGYARORSZÁG	0.4	0.9	-6.6	0.7	1.7	-1.6	2.1	4.2	3.5	2.3	4.1
LENGYELORSZÁG	7.0	4.2	2.8	3.6	5.0	1.6	1.4	3.3	3.8	3.1	4.8
SZLOVÁKIA	0.8	5.6	-5.4	5.0	2.8	1.7	1.5	2.8	4.2	3.1	3.2

1. számú táblázat: A visegrádi országok bruttó hazai termékének növekedése százalékban kifejezve, 2007 és 2017 között.⁶

Ahogy az a táblázatból is kiolvasható, és ahogy már az egy főre jutó bruttó hazai termék növekedése is előre jelezte, Lengyelország GDP növekedése a legstabilabb ütemű. Bár a válság itt is érezte a hatását azzal, hogy a növekedés a korábbi 5,0 százalékosról 2012-re 1,6 majd 2013-ra 1,4 százalékra esik vissza, a következő években már ismét előbb három, majd négy százalék feletti volt a növekedés mértéke. Különösen figyelemre méltó ez akkor, ha összevetjük a másik három ország trendjével: 2009-ben mind a három visegrádi szomszédja jelentős 4,8 és 6,6 százalék közötti GDP visszaesés tapasztalt, ennek a visszaesésnek második hulláma is jelentkezett 2012-ben és 2013-ban Csehországban és Magyarországon, bár a GDP csökkenésének mértéke ekkor már csak 0,5 és 1,6 százalékpont között változott.

1.2 A GDP alakulása az elmúlt évtizedben

A rendszerváltás során a gazdasági környezet megváltozásának egyik kétségkívül markáns eleme a jogszerű magántulajdon és vállalkozás szabadsága volt. Ehhez azonban vállalkozások jogszabályi környezetét, befektetési alapokat kellett megteremteni, a legfontosabb, szimbolikus jelentőséggel is bíró lépés mégis talán az állami tulajdonlás megszüntetése volt. A visegrádi országok különböző privatizációs eljárásokat választottak. Csehországban és részben Szlovákiában a kuponos privatizáció volt a vezető értékesítési módszer, igaz, később Szlovákia nyílt értékesítéssel is adott el állami

⁶ Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

tulajdont. Lengyelországban ezzel szemben a belső, managementi vagy munkavállalói kivásárlás volt a leggyakrabban alkalmazott eszköz, amellel megjelent még a kuponos és a piaci értékesítés is. Magyarország volt az egyetlen az országok között, ahol a domináns értékesítési forma a piaci értékesítés volt. Ennek jelentősége a tulajdonosi szerkezet vizsgálatakor érthető meg, míg Magyarországon a tulajdonosok többsége külföldi befektetők közül került ki, addig a többi országban jellemzően privatizációs alapok jutottak tulajdonhoz, valamint Csehország és Szlovákia esetében bankok, Lengyelországban pedig a „bennfentesek”, azaz a belső kivásárlás során jutottak tulajdonhoz.⁷ A munkavállalók erős alkupozíciója csak a lengyel privatizációt jellemezte, másik országspecifikus vonás volt a bankrendszer Magyarországhoz hasonló korai magánosítása, amely gyakorlattal teljesen ellentétes utat választott Csehország, ahol a bankrendszer relatíve késői privatizálásával az állami tulajdonlás tovább maradt meghatározó. A magyar privatizációs eljárás már a korai szakaszában is nagyban épített a külföldi befektetők által az országba áramló pénzre, amely fontos szerepet játszott a makrostabilitás megteremtésében. A magánosítás Lengyelország és Magyarország esetében gyors struktúraváltást és hatékonyság javulást hozott, valamint általa jelentős bevételekhez jutottak az országok, ugyanakkor a folyamat társadalmi támogatottsága közel sem volt olyan jelentős – főleg Magyarországon nem, ahol újra és újra korrupció gyanús ügyekre derült fény a magánosítással összefüggésben – mint Szlovákiában vagy kiváltképp Csehországban. Az utóbbi két ország által választott folyamat azonban a másik két országhoz viszonyítva késlekedést eredményezett a struktúraváltásban. Lengyelországban ez elsősorban a mezőgazdaság privatizációjánál látszott. Általánosságban megállapítható a vizsgált országok privatizációs folyamatairól, hogy a korábbiakhoz képest példanélküli mértékben valósult meg, ezért nem volt tudásbázis, amelyre a folyamatot építhették volna, a bizonytalanság, a nehezen átlátható helyzetek, szövevényes jogviszonyok valamint átláthatatlan késlekedő törvényi keretek jellemezték azt.

A privatizációval az országok nyitottá váltak a külföldi közvetlen tőkebefektetésekre (*Foreign Direct Investment*, a továbbiakban: FDI), amelyeknek jelentősége különösen a kilencvenes évek közepén nőtt meg. Legnagyobb ütemben Magyarországon, egy év alatt négyszeresére emelkedett a hazánkba érkező befektetések értéke. A beáramló külföldi tőke

⁷ TÓTH, ET AL. 2003.

nagysága olyan mértékű volt, hogy egyes kutatók a magyar privatizációs folyamat legnagyobb nyertesének a külföldi befektetőket tartják⁸, ez azonban az évtized második felében csökkenésnek indult, ellentétben a másik három országba áramló tőkével, amely Magyarországnál lassabb ütemben, viszont tovább emelkedett. Szlovákiában ugyanakkor a Meciár kormány leköszönését követően vált csak jellemzővé a külföldi tőke befektetése.

Az *Eurostat*⁹ meghatározása szerint a külföldi működő tőke beáramlás alatt olyan nemzetközi befektetés kell érteni, amely célja, hogy a befektető gazdaság befektetője tartós érdekeltséghez jusson egy másik gazdaság rezidens vállalkozásában. Az érdekeltség alatt a vállalkozás irányítására gyakorolt hatás is értendő. Az FDI alternatív gazdasági stratégiának tekinthető, amelyet azok a vállalkozások fogadnak el, amelyek új egység létesítésére fektetnek be, vagy pedig külföldi vállalkozás meglévő eszközeit vásárolják. A közvetlen külföldi befektetéseknek két típusa létezik: termelő eszközök létrehozása külföldiek által, vagy meglévő eszközök vásárlása külföldiek által (például akvizíciók, egyesülések, átvételek révén). Az FDI abban különbözik a portfólióbefektetésektől, hogy azzal a céllal jön létre, hogy ellenőrzést gyakoroljon vagy érdeket képviseljen az érintett vállalkozás vezetésében. A közvetlen befektetés nemcsak magában foglalja a saját tőke kezdeti megszerzését, hanem a külföldi befektető és a belföldi és kapcsolt vállalkozások közötti későbbi tőketranzakciókat is.

A térségbe áramló közvetlen külföldi tőkebefektetés mértéke meglehetősen változékony képet mutat. De nem csak változékony, hanem változékonysága aciklikus is, nem függ sem a hazai ország sem a befektető ország gazdasági ingadozásaitól, sőt Magyarország esetében a gazdasági ciklusok sem a teljes FDI-jal, sem annak adósságtípusú, sem befektetés típusú részével nem korrelálnak.¹⁰ A külföldi tőkebeáramlás csúcspontjának a válságot megelőző két év tekinthető, de ekkor sem érte el az országok többségében a GDP tíz százalékát. Ez alól egyedül Magyarország kivétel, ahol ekkoriban az FDI elérte a GDP közel 50 százalékát.¹¹ Ennek következtében a tőkeáramlás mértéke is Magyarországon volt a legjelentősebb a válságot követően, a GDP közel 16 százaléka. A GDP százalékában forgalmazott részvényekre alapján a visegrádi országok részvénytőke

⁸ BOTOS, 2015.

⁹ EUROSTAT FOREIGN DIRECT INVESTMENT, 2019..

¹⁰ TÓKÉS, 2019.

¹¹ EUROSTAT BALANCE OF PAYMENTS BY COUNTRY, 2019.

kevésbé tekinthetők likvidnek. A gazdaság méretéhez viszonyítva a legaktívabb részvénypiacokkal Csehország és Magyarország rendelkezik itt a kereskedett részvények olykor elérték a GDP egy ötödének megfelelő összeget. Ugyanakkor a magán szektor hitelvolumene megközelíti a GDP csaknem felét, csúcspontján, 2009-ben meg is haladta azt. Ebből is következik a válságot követő évek jelentős GDP visszaesése. A pénzügyi szektor változóinak leíró statisztikáinak összehasonlítása alapján nyilvánvaló, hogy a bankszektor fontosabb a közép-kelet-európai országok számára, mint a tőzsdei piac.¹²

II. TERMELÉKENYSÉG ÉS A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A TERMELÉKENYSÉGRE

Az országok termelékenységet az Eurostat vásárlóerő szabvány mérőszámával mérjük (*purchasing power standard*, a továbbiakban: PPS), amely egy mesterséges valutaegységként értelmezhető váltószám. Elméletileg egy PPS-en minden országban ugyanazokat az árukat és szolgáltatásokat lehet megvásárolni. A PPS-t úgy hozzák létre, hogy az ország bármely gazdasági aggregátumát nemzeti valutában osztják a megfelelő vásárlóerő-paritásokkal. Vagyis, minél magasabb egy ország PPS értéke, annál nagyobb vásárlóerő potenciállal rendelkezik, vagyis egy közös valutában, amely kiküszöböli az országok és az árszintek közötti különbségeket, így lehetővé teszi a GDP pontosabb összehasonlítását. A számítás során nem tesznek különbséget a foglalkoztatottak között aszerint, hogy teljes munkaidőben vagy a részmunkaidőben dolgozók-e. A munkaóránkénti munkatermelékenységet a munkaerő-ráfordítás egységenkénti reálkimeneténél számítják ki (a munkaórák teljes számával mérve). A munkaóránként mért munka termelékenységének mérése jobb képet ad a gazdaság termelékenységének alakulásáról, mint az alkalmazottankénti munkatermelékenység, mivel áthidalja a különbségeket a teljes és a részmunkaidős munkavállalás arányai közti eltérésekben országonként és évenként.

¹² VOJTOVITS – KLIMAVICIENE – PILINKIENÉ, 2019.

ORSZÁG/ÉV	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
CSEHORSZÁG	79,1	77,0	77,1	76,1	76,6	79,0	79,8	80,0	81,7
MAGYARORSZÁG	73,0	73,3	74,2	72,6	72,8	71,1	70,6	67,2	67,7
LENGYELORSZÁG	65,1	70,0	72,2	73,8	73,7	73,4	74,1	73,8	75,3
SZLOVÁKIA	79,0	83,8	81,8	83,0	83,7	83,9	83,1	81,3	79,9

2. számú táblázat: A Visegrádi országok termelékenysége, százalékban értelmezve, az Európai Unió 28 országához viszonyítva. (EU28 =100%).¹³

Csehország és Szlovákia termelékenysége jellemzően magasabb, az Európai Unió 28 tagállamának átlagához jobban közelít, mint Lengyelország vagy Magyarország termelékenysége, ugyanakkor e tekintetben mind a négy ország elmarad az Európai Unió átlagától, és csak az elmaradás nagysága eltérő. Az négy ország termelékenysége nem egyformán reagált a 2008-ban, az Egyesült Államok ingatlan és pénzpiaci eseményei hatására kialakult válságra, amely 2010-re Európába is begyűrűzött és amelynek következtében az országok termelékenysége visszaesett.¹⁴ A visszaesés még a fent leírt módszerrel is mérhető, vagyis akkor is, ha ahhoz az átlaghoz viszonyítunk, amiről feltételezhető, hogy nominál értéken szintén csökkent. A termelékenység visszaesése 2012-es évet követően látszik, a 2010-es évek második felében azonban utolérték, sőt a legtöbb ország meg is haladta a válság előtti termelékenységi szintjét 2017-re. Egyedül Magyarország marad el továbbra is a válság előtti termelékenységtől, esetében a 2010-es évek második felében nem nőtt, hanem ellenkezőleg, tovább csökkent a termelékenység, az Európai Unió átlag szintjének alig csupán a háromnegyedét érve el. Teljes Unió összehasonlításban is igen alacsonynak számít ez az arány, Lettországgal holtversenyben kizárólag Románia és Bulgária termelékenységénél magasabb a magyar mutató. Lengyelország termelékenységi adataira érdemes még külön figyelmet fordítani: bár igaz, hogy a válság hatására csökkent az ország termelékenysége, a csökkenés mértéke azonban csak két egymás követő évben történt meg, és mindössze 0,2 százalékot jelentett. Ezután azonban erőteljes növekedési periódus következik, amely eredményeképpen 2009 és 2017 között, az EU28 átlagához viszonyított termelékenység 10,2 százalékpontnyit növekedett, ami az Európai Unió második legnagyobb

¹³ Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

¹⁴ BOKROS – PÁL, 2011.

termelékenység növekedését jelenti - Lengyelországnál jobban csak a román mutató nőtt, 52,6 százalékról, 65,3 százalékra.¹⁵ A gazdasági válság ellenére is elért növekedést Lehmann a rendszerváltáskor elkezdett és kormányváltásokon át következetesen folytatott gazdaságpolitika beérésének tekinti. A „lengyel gazdasági csoda” titkát abban látja, hogy a jobboldali kormányok gazdasági reformjait, az azok miatti elégedetlenség okán megválasztott bal-oldali kormányok nem törölték el, legfeljebb intézkedéseikkel enyhíteni igyekeztek a hatásait, így a kormányváltások ellenére is, relatíve folyamatos maradhatott a megkezdett gazdasági reformprogram.¹⁶ A pénzügyi válság befolyásolta a visegrádi országok általános gazdasági teljesítményét: az országok bruttó hazai termékének növekedése átlagosan másfél százalékponttal alacsonyabb a válság utáni időszakban. Bizonyos szempontból a pénzügyi válság a legkiszolgáltatottabb helyzetbe Szlovákiát hozta, annak ellenére, hogy a válság előtt a legnagyobb növekedési ütemben volt, viszont a nemzeti valutáról való áttérés és az Eurózónához történő csatlakozás megszüntette a rugalmas árfolyampolitika lehetőségét, a monetárispolitika, mint a válsághatások mérséklésére irányuló eszköz alkalmazásának lehetőségét. Lengyelországban az erős belső kereslet és a piac viszonylag alacsony nyitottsága miatt kevésbé esett vissza a GDP növekedése, sőt, a máskülönben jellemzően a Visegrádi országok körében legmagasabb munkanélküliségi ráta is a négy ország átlaga alá csökkent, úgy, hogy a válság hatására mind a négy országban emelkedett a munkanélküliség. Különösen Szlovákiában, ahol a munkanélküliség emelkedése majdnem kétszer olyan magas volt, mint a többi országban¹⁷.

III. FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG

A válság politikai-társadalmi hatásai is a kutatások homlokterébe kerültek a 2010-es évek második felében, több kutatás is foglalkozik a jobboldal megerősödésével, az illiberális vagy neo-konzervatív fordulattal, valamint a populizmus térnyerésével¹⁸. Az Európában tapasztalható politikai trendeket a visegrádi országokban végzett kutatások is alátámasztják. A

¹⁵ EUROSTAT LABOUR PRODUCTIVITY PER PERSON EMPLOYED AND HOUR WORKED, 2018.

¹⁶ LEHMANN, 2012.

¹⁷ PAWETA, 2018.

¹⁸ ALGAN ET AL, 2017; DURANT, COHN-BENDIT ET AL, 2013; GREVEN, 2016, SEGBERS, 2018.

kutatások tanúsága szerint, a visegrádi országok politikájában is a jobbra tolódás figyelhető meg: Lengyelország és Magyarország politikájának változását „illiberális fordulat” jelzővel illetik, míg a cseh és szlovák folyamatokból a „populista elit” előre törését emelik ki a kutatók.¹⁹ A jelenség egyik kiváltó okaként a kutatások a 2008-ban kezdődő ingatlanpiaci és pénzpiaci válságot jelölik meg. Ennek a válságnak a hatása a Visegrádi országok munkanélküliségi statisztikáiban is megfigyelhető. A munkanélkülinek az Eurostat definíciója alapján, az a 15 és 74 év közötti személy számít, akinek az elmúlt négy hétben nem volt kereső tevékenysége, a munkanélküliség időtartama pedig ennek megfelelően az az időintervallum, amely az utolsó keresőtevékenységtől számítva eltelt. A legmagasabb munkanélküliségi rátával Szlovákia küzd a visegrádi országok között: már a válság előtt is, a teljes lakosságszámhoz viszonyítva 7,6 százalékos munkanélküliségi rátával rendelkeztek, amely a válság begyűrűzésével 9,1 százalékra emelkedett.²⁰ A magasabb munkanélküliség időszaka átmenetinek bizonyult, 2013-ban csökkenni kezdett, 2014-2015-re pedig visszaállt a válság előtti mértékre. A magyar és lengyel munkanélküliség alakulása közel hasonló trend szerint alakult: 2009-ben az 5 százalékot közelítő rátáról a 2012-13-ra 6 százalék fölé nőtt a mutató, majd 2013 után határozott csökkenésnek indult, 2018-ra két százalék körüli értékre csökkent. Csehországban a válság körüli években sem nőtt meg jelentősebb mértékben a munkanélküliek százalékos aránya, ám a 2013 után a többi országban tapasztalható csökkenés itt is bekövetkezett. 2018-ban Csehország volt az egyetlen a visegrádi országok közül, ahol a munkanélküliek aránya 2 százalék alatt maradt. Hosszútávú munkanélküliségnek a legalább egy éve tartó keresőtevékenység nélküiség számít az Eurostat meghatározása alapján. A válságot követő öt évben a legalább egy éve munkanélküliek aránya az összes munkanélküliek csoportján belül folyamatosan emelkedett, 2018-ban a munkanélküliségen belül, a hosszú távú munkanélküliség aránya az Európai Unió átlagában az Eurostat adatai szerint 43 százalék.²¹ A visegrádi országokban a hosszútávú munkanélküliség ehhez viszonyítva kedvezőbb, kivéve Szlovákiát, ahol a hosszútávú munkanélküliség kiugróan magas, 61,8 százalék volt. Az adatok arra engednek következtetni, hogy a gazdasági válság hatására nem csak, hogy megemelkedett a munkanélküliek száma, hanem a munkanélküliségben töltött idő is meghosszabbodott, a munkájukat elvesztők nehezebben tudtak

¹⁹ PAKULSKI (eds) 2018

²⁰ EUROSTAT UNEMPLOYMENT RATE –ANNUAL DATA, 2019.

²¹ EUROSTAT LONG-TERM UNEMPLOYMENT BY COUNTRY, 2019.

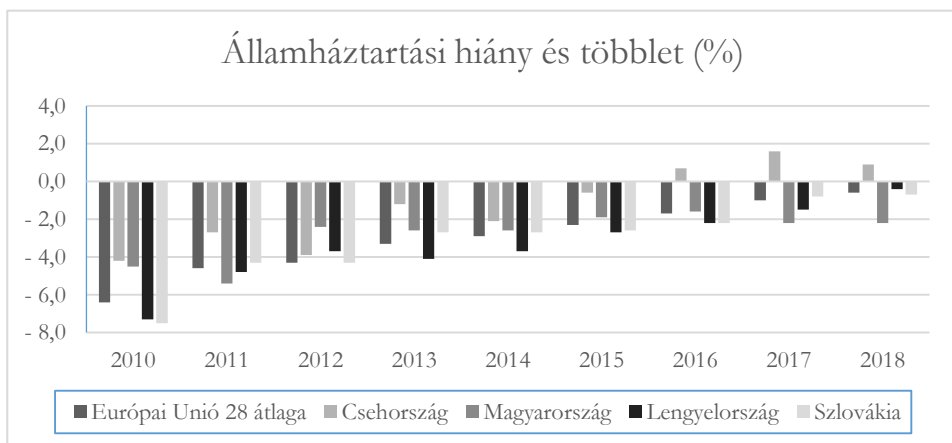
újra munkába állni, mint a válság előtti években, hatványozottan érvényes ez a megállapítás Szlovákiára, ahol hosszútávú munkanélküliség csúcspontján a munkanélküli emberek több, mint kétharmada egy éve, vagy annál régebben nem volt állásban.

IV. ÁLLAMADÓSSÁG ÉS ÁLLAMHÁZTARTÁSI HIÁNY ALAKULÁSA

Az országok államadósság szempontjából nem azonos kiinduló helyzetből néztek szembe a 2009-es gazdasági válsággal, sőt, már a kilencvenes évek közepén is igen jelentős, és hosszútávon ható államadósságbeli különbségekkel találkozunk. A KSH adatai szerint 1995-ben a magyar államadósság a GDP-hez viszonyítva 84 százalékos volt, addig Lengyelországban csak 47,6 százalékos, Szlovákiában 21,7 százalékos, Csehországban pedig kifejezetten alacsony: 13,7 százalékos, vagyis Magyarország eladósodottsága, még a térségen belül öt követő Lengyelországhoz képest is igen jelentős volt, nem is beszélve akár a szlovák, akár a cseh mértékhez viszonyítva. Az aránybeli különbségek bár mérséklődtek az ezredfordulóra, ám ezt követően ismét növekedni kezdtek. A 2016-os év adatai szerint, elmondható, hogy Csehország ebben a tekintetben határozottan tartja versenyelőnyét a többi országgal szemben, a cseh államadósság ekkor 36,8 százalék, a szlovákok és a lengyelek helyezkednek el egymáshoz legközelebb, rendre 51,8 és 54,1 százalékos mutatókkal, Magyarország államadóssága viszont ismét jóval magasabb, 73,9²² százalékos.

Államháztartási hiány tekintetében két csoportra osztható a négy ország: Csehország és Magyarország jellemzően alacsonyabb, Szlovákia és Lengyelország magasabb államháztartási hiánnyal bír.

²² KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2016.

1. számú ábra: Államháztartási hiány és többlet a Visegrádi országokban és az Európai Unió 28 országának átlagában, GDP százalékban megadva, 2010 és 2018 között.²³

2010-ben az Európai Unió országai átlagosan, a GDP-hez mérten, 6,4 százalékos költségvetési hiánnyal küzdöttek, az Uniós átlagnál alacsonyabb hiánnyal Csehország (4,2 százalék) és Magyarország (4,6 százalék) rendelkezett, az átlagosnál magasabb hiánya volt viszont Lengyelországnak (7,2 százalék) és Szlovákiának (7,5 százalék).²⁴ A vizsgált időszakban a visegrádi országok mindegyike képes volt az államháztartási hiány csökkentésére: legnagyobb mértékben épp a kevésbé kedvezőbb helyzetből induló Lengyelország és Szlovákia, rendre 6,9 és 6,8 százalékkal csökkentették a hiányukat, 1 százalék alatti szintre.²⁵ Csehország az egyetlen a vizsgált országok között, amely államháztartási többlettel rendelkezik, 2016 óta enyhén növekszik is a többlet mértéke 2018-ban a bruttó hazai termék 0,9 százaléka volt. Magyarország a költségvetési hiány csökkentése tekintetében visegrádi szomszédjainál kissé alacsonyabb ütemben teljesít, a vizsgált kilenc éves periódusban 2 százalékkal csökkentette a hiányát, így 2018-ban a

²³ Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

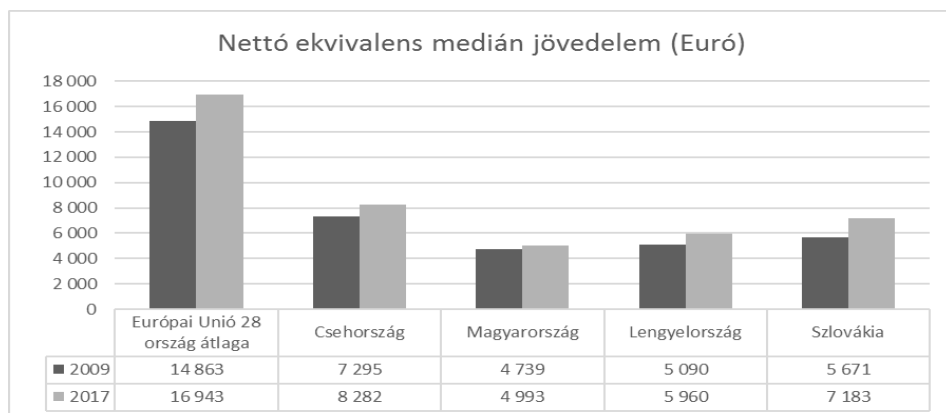
²⁴ EUROSTAT GENERAL GOVERNMENT DEFICIT (-) AND SURPLUS (+) - ANNUAL DATA, 2018.

²⁵ EUROSTAT GENERAL GOVERNMENT DEFICIT (-) AND SURPLUS (+) - ANNUAL DATA, 2018.

Visegrádi négyek között a legmagasabb, 2,2 százalékos, államháztartási hiánnyal rendelkezik.

V. JÖVEDELMI SZINTEK ÉS VÁSÁRLÓERŐ PARITÁS

Az életminőség egyik alkalmas mérőszáma a jövedelmi szint vizsgálata. Az összes háztartás típus átlagában számolt nettó ekvivalens medián jövedelmek alakulását 2009-ben és 2017-ben, az Európai Unió 28 országának átlagával együtt az alábbi táblázat tartalmazza.

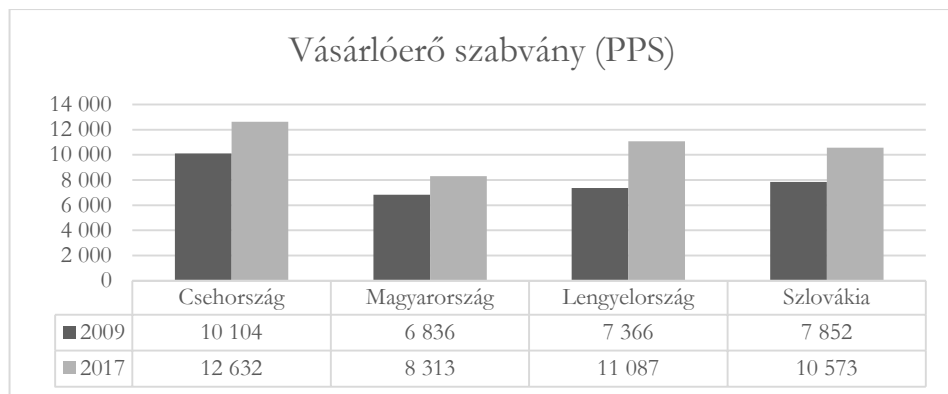

2. számú ábra: Nettó ekvivalens medián jövedelem 2009*-ben és 2017-ben, Euróban megadva.²⁶

A 2. számú ábrából két fontos trend olvasható le, egyfelől, hogy a medián ekvivalens jövedelmek nőttek 2009 és 2017 között. A növekedés mértéke az EU 28 országának átlagát tekintve 14,0 százalékos, ennél jelentősebben, mintegy 26,7 százalékkal nőtt a medián jövedelem Szlovákiában, meghaladja az Európai Unió mértékét a lengyel medián jövedelem növekedése is, amely 17,0 százalékos volt, és megközelíti azt a csehországi is, amely 13,5 százalékpontos. Egyedül a magyar nettó medián jövedelmek növekedése marad el az Unió átlagtól, a maga 5,4 százalékpontnyi emelkedésével. Az Európai Unió 28 országának átlagos nettó medián jövedelme 2017-ben 16.943 euró volt, ez azt jelenti, hogy a

²⁶ Eurostat adatai alapján saját szerkesztés. Az Európai Unió 28 országának 2009-es rendelkezésre nem állása miatt a 2010-es érték szerepel.

legmagasabb nettó jövedelemmel rendelkező Csehország is csak az Unió átlag ötven százalékát közelíti meg. Önmagában a medián jövedelem vizsgálata félrevezető következtetés levonására sarkallhat, fontos a jövedelmi szint vizsgálatát az árszínvonal vizsgálatával kiegészíteni, és megvizsgálni, hogy a fent látott nettó medián jövedelmekhez milyen vásárlóerő társul. A vásárlóerőt az Eurostat vásárlóerő szabvány mérőszámával mérjük, idegenszóval *purchasing power standard*, rövidítve PPS.

3. számú ábra: Vásárlóerő szabvány 2009-ben és 2017-ben a Visegrádi országokban.²⁷

Ami rögtön szembetűnő a diagramot vizsgálva, hogy a magyarországi vásárlóerő elmarad a visegrádi szomszédjaitól. A csehországi vásárlóerő már 2009-ben is jelentősen meghaladta a magyart, ám a Lengyelországhoz és a Szlovákiához mért különbség nem volt ilyen nagy. Ez utóbbi két országnak a vásárló ereje azonban a 2017-re nagymértékben megemelkedett, a lengyel növekedés 50,5 százalékpontnyi, de a Szlovákiáé is meghaladja az egyharmados szintet, 34,7 százalékponttal. A cseh növekedés üteme kisebb mértékű, 25 százalékpontnyi, ám a vizsgált időszak kezdetén meglévő meghatározó jellegű előnye még 2017-ben is elegendő arra, hogy a másik két országhoz viszonyított relatíve lassabb ütemű növekedése mellett is a legmagasabb vásárlóerővel rendelkezzen továbbra is. Magyarország vásárlóerő növekedése viszont csak 21,6 százalék volt a bemutatott időtartam végpontjai között, így induló hátrányával együtt, ez az adat 2017-re azt

²⁷ Eurostat adatai alapján saját szerkesztés.

jelenti, hogy a magyarországi vásárlóerő jelentős mértékben elmarad a többi visegrádi ország vásárló erejétől.

VI. EMBERI FEJLETTSÉGI MUTATÓ

Az egyes országok fejlettségi szintjének leggyakrabban alkalmazott mérőszáma *Human Development Index*, magyarul Emberi Fejlettségi Mutató (a továbbiakban: HDI) amelyet azért hozták létre, hogy hangsúlyozza, hogy a fejlődés kritériuma nem lehet kizárólag a gazdasági értelemben vett fejlődés, hanem az emberek és képességeik fejlődése is az országok fejlettségének értékelésébe kell tartoznia. Az index elméleti háttere az Amartya Sen nevével jelzett emberi fejlődési megközelítésen alapul, amely lényege, hogy a fejlődést és fejlettséget abban a kontextusban határozza meg, hogy az emberek lehetősége és képességei mennyire széleskörűek. Lehetőségében áll-e jól tápláltnak, egészségesnek lenni, hozzá fér-e megfelelő oktatáshoz, lakhatáshoz, munkahelyhez, közösségi életben való részvételhez, politikai életben való részvételhez és így tovább. A HDI mutató árnyalhatja az egyéb, elsősorban gazdasági fejlettségmutatókat, mint például a GDP alapú összevetéseket, hiszen azonos egy főre jutó GDP összeg mellett is elképzelhető a HDI indikátoraiban eltérő eredmény, így eltérő emberi fejlettségi szint is. A HDI értéket három dimenzióban összesen négy indikátorral mérik. Az egészségügyi dimenzió indikátora a születéskor várható élettartam, az oktatási dimenziót az oktatásban eltöltött várható és átlagos évek számával mérik, az életszínvonalat pedig az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem teszi mérhetővé, logaritmikus alapon számolva, így tükrözi az emelkedő jövedelem csökkenő jelentőségét. A három dimenzió átlaga adja a HDI értéket, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban: ENSZ) minden évben, a Föld összes országára megad.²⁸ 2018-ban a visegrádi országok a 189 vizsgált ország legfejlettebb negyedébe tartoztak, a rangsorban legmagasabban, 27. helyen Csehország áll, 2017-ben a HDI értéke 0,888. Lengyelország a 33. helyen áll 0,865-ös HDI-vel, Szlovákia a 38. helyen 0,855-ös értékkel, Magyarország tőlük kissé lemaradva a 45. a rangsorban, HDI-je 0,838. Ezzel az értékkel az ENSZ besorolása alapján, a „Magasan fejlett országok” csoportjába tartoznak, a „Nagyon magasan fejlett országokhoz” Csehország áll a legközelebb, ide a 0,894-es és magasabb HDI-vel rendelkező országok tartoznak. A világ

²⁸ UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, 2017.

Mi fán teremnek a Visegrádi országok? – Az együttműködés országai az alapvető gazdasági mutatók tükrében

átlagos HDI-je 0,728, míg a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Program (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, a továbbiakban: OECD) országainak átlaga 0,895²⁹. A Föld átlagos fejlettségi szintjénél tehát fejlettebbek a Visegrádi négyek, ám nem tartoznak a világ legfejlettebb országai közé, és az OECD országok átlagától is elmaradnak.

KONKLÚZIÓ

A fentiek összefoglalásaként levonható az a következtetés, miszerint a visegrádi országok jelenlegi pozíciójában legalább annyi hasonlóság van, mint amennyi különbözőség. Míg a legutóbb bemutatott emberi fejlettségi index szempontjából nem található jelentős eltérés az országok között, addig gazdasági szempontból annál inkább, és bár mind a négy ország hasonló kihívások elé nézett az 1990-es évek derekán, megoldásaik meglehetősen eltérőek voltak már a kezdetekkor is. Ez az eltérés a választott privatizációs technikákban is megmutatkozott, amelynek jelentősége a vállalat tulajdonlasi szerkezet és a külföldi működő tőke beáramlás alakulásának vizsgálatakor érthető meg. Utóbbi különösen Lengyelországban, de még hangsúlyosabban Magyarországon nyert teret, amely Magyarország esetében olyan jelentős méretűvé nőtt, hogy az a globális gazdasági válságeseeményeknek is jobban kiszolgáltatottá tette az országot a másik három visegrádi országhoz képest.

Emellett a társadalommás területitől is alkalmazkodást vár el a tőke igényeihez mérten, kihat az ország foglalkoztatási, oktatási, képzési szerkezetére, de az országon belüli egyenlőtlenségekre is. A visegrádi országok gazdasága mellett célszerű lehet azok társadalmi jellemzőit is megvizsgálni, ugyanis ebben az esteben is találunk egyértelmű hasonlóságok mellett, markáns különbségeket is. Mind a négy ország társadalma a világ fejlett országaihoz hasonlóan elöregedő, csökkenő gyermekszám mellett az időskori függőségirata növekedése jelent kihívást az országok számára. Ugyanakkor például –többek között- a gazdasági válságra adott válaszul előretörő jobboldali, vagy más kutatók által illiberálisnak vagy neokonzervatívnek nevezett fordulat elsősorban Lengyelországot és Magyarországot érinti.

Míg a szekularizálódás Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot egyaránt érinti, a vallásosság, és főként a katolikus egyház fontossága

²⁹ HUMAN DEVELOPEMENT INDEX, 2017.

Lengyelországban továbbra is megmarad. A visegrádi négyek jelenének jobb megismeréséhez fontos tanulmányozni napjaink társadalmát, így kerülve közelebb kiinduló kérdésünkhöz, mi elég erős-e a visegrádi országok érdekközössége ahhoz, hogy az együttműködés a jövőben is megmaradjon, esetleg erősödhessen. Jelenleg, kizárólag a gazdasági helyzet pillanatképiének áttekintése után, egyelőre azt mondhatjuk, gazdasági helyzetük és érdekeik nem hasonlítanak minden kétséget kizáróan egymáshoz annyira, hogy közös gazdasági, külpolitikai vagy Európai Unió felépítés kizárólagos alapja lehetne, ezért célszerű az országok más területeit, külpolitikai érdeket, társadalmi kihívásait is alaposabban megvizsgálni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALGAN, YANN – GURIEV, SERGEI – PAPAIOANNOU, ELIAS – PASSARI, EVGENIA (2017): The European Trust Crisis and the Rise of Populism, Brookings Papers on Economic Activity. 1-78.o.
- BOROS Lajos – PÁL Viktor (2011): A gazdasági válság hatásai és a rá adott válaszok különböző földrajzi léptékekben. In: Földrajzi Közlemények. 135. 117–32.o.
- BOTOS KATALIN (2015): The transformation and the ownership structure in Hungary. In: KOVÁCS PÉTER – SZÉP KATALIN – KATONA TAMÁS (eds): Challenges for Analysis of the Economy, the Businesses, and Social Progress Elérhető: eco.u-szeged.hu/english/research/scientific-publications/proceedings-of-the-challenges-for-analysis-of-the-economy/katalin-botos (Letöltve: 2019. október 22.)
- DURANT, ISABELLE – COHN-BENDIT, DANIEL (2013): The Rise of Populism and Extremist Parties in Europe, The Spinelli Group, European Parliament. Elérhető: http://www.spinelligroup.eu/sites/spinelli/files/finalpopulismen_0.pdf (Letöltve: 2019. november 9.)
- LEHMANN HARTMUT (2012): The Polish Growth Miracle: Outcome of Persistent Reform Efforts. IZA Policy Paper Series, No. 40. 2-44.o.
- GREVEN, THOMAS (2016): The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States - A Comparative Perspective. Friedrich Ebert Stiftung. Elérhető: https://www.fesdc.org/fileadmin/user_upload/publications/Rightwing_Populism.pdf (Letöltve: 2019. november 9.)

- RÁCZ GYÖRGY (2009): The Congress of Visegrád. In: Visegrád 1335. Bratislava, 2009, 19–29.o.
- TÓKÉS LÁSZLÓ (2019) A Magyarországra áramló külföldi működő tőke ciklikus viselkedése. Statisztikai Szemle, 97. évfolyam 4. szám 387-408.o. DOI azonosító: [DOI: 10.20311/stat2019.4.hu0387](https://doi.org/10.20311/stat2019.4.hu0387)
- SEGBERS, KLAUS - HEGEDÜS, DÁNIEL - KUZIO, TARAS - GLAHN, COSIMA (2018): Populism in Europe- an Overview. CGP Working PaperSeries, 09/2018. Berlin: Freie Universität Berlin, Center for Global Politics. Elérhető: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-60254-9> (Letöltve: 2019. november 9.)
- PAKULSKI, JAN (eds.) (2018). The Visegrad Countries in Crisis. Edited by Jan Pakulski. Collegium Civitas Defilad. Elérhető: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/12433/The-Visegrad-Countries-in-Crisis-%e2%80%93-ed.-J.-Pakulski-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltve: 2019. november 9.)
- PAWETA, BARTOSZ (2018): Impact of the Financial Crisis on business cycle in the Visegrad Group. Entrepreneuriat Business and Economics Review, 6(3), 43-58.o. DOI azonosító: <https://doi.org/10.15678/EBER.2018.060303>
- VOJTOVITS, SERGEI - KLIMAVICIENÉ, ASTA – PILINKIENÉ, VAJDA (2019). The linkages between economic growth and FDI in CEE countries. Ekonomický časopis, 67. 3, 264 – 279.o.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2017): Elérhető: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (Letöltve: 2019. október 22.)

Adatforrások

- EUROSTAT BALANCE OF PAYMENTS BY COUNTRY. Elérhető: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=bop_c6_a&lang=en (Letöltve: 2019. november 9.)
- EUROSTAT FOREIGN DIRECT INVESTMENT. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/global-value-chains/fdi> (Letöltve: 2019. október 22.)
- EUROSTAT GENERAL GOVERNMENT DEFICIT (-) AND SURPLUS (+) - ANNUAL DATA. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=teina200>. (Letöltve: 2019. november 9.)

EUROSTAT LABOUR PRODUCTIVITY PER PERSON EMPLOYED AND HOUR WORKED

Elérhető:<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tesem160&language=en>. (Letöltve: 2019. november 9.)

EUROSTAT LONG-TERM UNEMPLOYEMENT BY COUNTRY. Elérhető:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_ltu_a&lang=en. (Letöltve: 2019. november 9.)

EUROSTAT UNEMPLOYMENT RATE –ANNUAL DATA. Elérhető:

<https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/TIPSUN20>
Letöltve: (2019. november 9.)

HUMAN DEVELOPEMENT INDEX. (2017). Elérhető:

<http://hdr.undp.org/en/data>.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS

ADÓSSÁGA 1995-2016. Elérhető:

https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html
(Letöltve: 2019. november 9.)

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL EGY FŐRE JUTÓ GDP (1995–2017) Elérhető:

https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdec100.html
(Letöltve: 2019. október 22.)

„KOPONYÁK HELYE” – A NÉMET-NAMÍBIAI KAPCSOLATOK HELYZETE A NAMÁK ÉS HERERÓK ELLEN VÍVOTT GYARMATI HÁBORÚ KONTEXTUSÁBAN

„Place of the Skull” – German-Namibian Relations in Context of
Colonial Wars against the Nama and Herero

Pálfi László¹

Absztrakt: Németország mint késői gyarmatosító jelent meg a XIX. század világpolitikai térképén, ezért a német gyarmatosítás csak az 1880-as években vette kezdetét. A Német Délnyugat-Afrika névre hallgató gyarmatot Adolf Lüderitz brémai kereskedő alapította meg 1883-ban, majd a gyarmat az 1890-es Helgoland-Zanzibár szerződéssel nyerte el végső kiterjedését. A délnyugat-afrikai német gyarmatosítás idején két gyarmati háború is lezajlott: az 1893-1897-es nama-felkelés, valamint az 1905-1907-es herero-felkelés. A Német Gyarmati Véderő (*Schutztruppe*) különös kegyetlenséggel verte le a hererók lázadását: Németország ekkor állított fel először koncentrációs táborokat. Tanulmányomban történelmi kontextusban vizsgálom meg a herero-felkelés megítélésének kérdését: mi történt a megmaradt források és a releváns szakirodalom szerint az egykori német gyarmaton és mi ennek a megítélése a jelenkori német közvéleményben?

Kulcsszavak: Namíbia, Németország, diplomácia, gyarmatosítás, regionális tanulmányok

Abstract: Germany begun to build its colonial empire in the late period of 19th century, therefor German colonialism started in 1880s. German South West Africa was taken by Adolf Lüderitz, who was a German merchant from Bremen, and he established the colony in 1883, which has gained its recent borders in the Heligoland-Zanzibar Treaty of 1890. There were two

¹ A szerzőről: Pálfi László az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének doktorandusza, kutatási területe a német-namíbiai kapcsolatok története. Elérhetősége: palfilaszlo22@gmail.com

major colonial wars in German colonial period of Namibian history: the Nama Uprising from 1893 until 1897, and the Herero Uprising from 1905 until 1907. The second one was smashed by German Colonial Troops (*Schutztruppe*), that was the first occasion in German history, when Germany established concentration camps. My study is an effort to make an analyzation about Herero Uprising: what happened on the former German colony according to the preserved sources and relevant literature and what is the evaluation of this history in the contemporary German public opinion?

Keywords: Namibia, Germany, Colonialism, Diplomacy, Regional studies

BEVEZETÉS

A tanulmány egy rendkívül kényes kérdést elemez, a német és az afrikai történelem egy rendkívül szomorú eseményét. Ezért a jelenlegi tudományos konszenzus mentén juttatja el üzenetét az olvasó(k)hoz. Mi történt a délnyugat-afrikai gyarmati háború idején? A kérdés megválaszolására Jonas Kreienbaum és Jürgen Zimmerer német történészek műveire támaszkodva, a háború népiertő jellege kerül bemutatásra.

I. A NÉMETEK MEGJELENÉSE

Délnyugat-Afrika földjére az első németek 1842-ben érkeztek az evangélikus Rajnai Missziós Társaság szervezésében. Az evangélikus misszionáriusok a nemzetközi jog szerint gazdátlan területen hittérítő tevékenységet végeztek a gyűjtőnéven khoiszan néven illetett afrikai őslakosok között. De nem ők voltak az első keresztények a mai Namíbia területén: az 1800-as évek elején anglikán misszionáriusok, majd a Groot Trek² idején búrok és színesek³ (történelmi forrásokban: „Rehoboth Baszterek”) vándoroltak az Oranje folyón túlra.

² A „nagy vándorlás” néven ismert eseménysorozat az afrikánerek -búrok vagy ebben az esetben *voortrekkerek*- migrációja, amely a brit gyarmati uralom alá került Fokföld elhagyását jelentette, északi irányú terjeszkedéssel (1833-1838).

³ A magyar szakirodalomban a „színesek” vagy „barnák” néven ismert népességet az angol „Coloured” szóból származtatjuk: ezzel a megjelöléssel illették a holland-flamand férfiak és afrikai fekete őslakos nők keveredéséből létrejött népességet. E ma is létező népcsoport

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

Az első német telepes Adolf Lüderitz brémai kereskedő volt, aki 1883-ban vásárolta meg az Angra Pequeña-öböl környéki földeket. Lüderitz magángyarmatát Otto von Bismarck birodalmi kancellár vonta 1884-ben német birodalmi védnökség alá. Ehhez szükség volt Portugália és az Egyesült Királyság beleegyezésére is, hiszen Portugália birtokolta Angolát, Anglia pedig Dél-Afrikát. Így természetes határként választja el a mai Namíbiát a Cunene Angolától és az Oranje Dél-Afrikától. Keleti határait az 1890-es Helgoland-Zanzibár egyezményrel nyerte el: „*Keleten [...] a 20. szélességi kör és a 22. hosszúsági fok metszéspontjánál...*” /Fordítás a szerzőtől./⁴ Az egyezményt német oldalról Leo von Caprivi kancellár írta alá, így róla nevezték el Caprivi-sávnak (*Caprivizipfel*) a mai Botswana és Zambia közé benyúló, keskeny földszalagot, amelyen három jelentős folyó (Okavango, Kwando, Zambézi) is keresztül halad.

A német birodalmi kormányzat az 1880-as évek végétől építette ki a gyarmati adminisztrációt. Az őslakos törzsekkel és a színesekkel kétoldalú szerződéseket kötöttek, amelyben a törzsfőnökök elfogadták a német császár szuverenitását: ez magába foglalta azt is, hogy a német adminisztráció beleegyezése nélkül a törzsfőnökök nem köthetnek más törzsekkel és államokkal szerződéseket. Ezenkívül szavatolni kellett a német birodalmi állampolgárok testi épségét, és vagyontárgyaik sérthetlenségét is. Német-őslakos peres ügyekről a német bíróságok dönthettek, a törzsfőnökök bíraskodási joga pedig leszűkült a saját alattvalóik feletti ítélkezésre. Ha az őslakosok közül valaki német hatósággal került szembe, akkor a törzsfőnökök kötelesek voltak saját alattvalóikat a német adminisztrációnak kiszolgáltatni.⁵

Az egyik nama törzs főnöke, Hendrik Witbooi⁶ azonban fellázadt a német uralom ellen, mert a német-őslakos relációban gyakorlatilag a német hatóságok és telepések önkénye érvényesült, amely megannyi esetben a fekete őslakos meggyilkolásába torkollott. A nama törzsfőnök először írásban próbált tárgyalni a német gyarmati vezetéssel, majd 1893-ban fegyvert fogott ellenük.

afrikaans ajkú, protestáns vallású, valamint holland-flamand és hugenotta (francia) eredetű családneveket visel.

⁴ HELGOLAND-ZANZIBÁR SZERZŐDÉS III. Cikk 2. bekezdés

⁵ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

⁶ A hollandos név utal a nama törzs protestáns hitére, maga a „witbooi” kifejezés jelentése pedig: „népének fia”.

II. A WITBOOI-NAMÁK FELKELÉSE (1893-1897)

„Afrika hozzánk tartozik! A bőrszínünk és az életmódunk által tartozunk mi össze és Afrika mint egész a mi hazánk. A különböző törzsek és országok létének ténye nem ok arra, hogy Afrikát felosszák és a mi szolidaritásunkat mint [az] afrikaiak [szolidaritását] megkérdőjelezzék... A német császárnak itt semmi keresni valója sincs!” /Fordítás a szerzőtől./ -írta 1892-ben Hendrik Witbooi nama törzsfőnök Curt von François német gyarmati kormányzónak.

A németek észlelték a veszélyt, így a kezdetben rendkívül alacsony létszámú gyarmati véderőt, a *Schutztruppét* (20 fő, amelyet 170 német farmerrel lehetett kiegészíteni) első lépésben 50, majd 1893 tavaszára 250 anyaországbeli katonával egészítették ki. Az első harci cselekményre 1893 augusztusában került sor, mikor is Witbooi és csapatai megtámadtak 17 marhaváltó állomást, ezzel gyakorlatilag elvágták a transzportok útvonalait a gyarmat fővárosa Windhuk és a Kalaháriban fekvő különböző állomások között. A berlini vezetés leváltotta a helyzetet kezelni képtelen Curt von François kormányzót, helyére pedig Theodor von Leutweint nevezték ki. Bízta abban, hogy ő majd „ésszel vagy erővel”, de rendet tesz majd a gyarmaton.

A kapcsolatfelvétel meg is történt az új kormányzó és a felkelő törzsfőnök között. „Witbooi [egy tárgyalás során] a német fő kormányzónak, Theodor [von] Leutweinnek azt mondta 1894-ben, hogy „az Úr különböző országokat alkotott meg a Földön. Abogy én hiszem és tudom, az nem véték vagy bűn, hogy országom és törzsem független ura kívánok maradni...”. /Fordítás a szerzőtől./⁷ Witbooi kizárólag saját törzse függetlenné válását tartotta szem előtt, így a felkelő namák és a *Schutztruppe* közötti harcok tovább folytatódtak. Német oldalról a Rajnai Missziós Társaság próbálta a harcoló feleket kibékíteni. Witbooi az alábbiakat mondta a misszionáriusoknak: „Természetesen vannak olyan értelmes férfiak a németek között, akik elismerik a mi nama nemzeti karakteriinket és ennek megfelelően kezelnek minket, azonban vannak olyan tapintatlan alakok is, akik csak parancsolgatnak nekünk és ezektől én tartok. /Fordítás a szerzőtől./”⁸ A folyamatos német csapaterősítések nem kedveztek Witbooinak, 1895-re már brit területekre kellett visszavonulnia.

A marhatartó namákat – a marha mint vagyontárgy a mai napig státuszszimbólum Namíbiában – azonban sokkal inkább az 1897-es marha-

⁷ DIERKS, 2000.

⁸ ADU BOAHEN, 1985.

⁹ DIERKS, 2000.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

pestis járványa törte meg, amely elvitte marháik 95%-át. Ezzel a felkelés elbukott, Witbooi pedig elismerte a császár szuverenitását. Leutweint megjutalmazták sikereiért: 1898-ban gyarmati főköormányzóvá léptették elő.

III. A HERERO- ÉS NAMA-FELKELÉS

A németek a századfordulóra bebiztosították uralmukat. A gyarmatra százas nagyságrendben érkeztek német telepesek, akik elfoglalták a sivatagos gyarmaton az elhanyagolható nagyságú termőföldeket. Fellendült az urbanizáció is, elkezdődött a gyarmati infrastruktúra kiépítése. Mindezek viszont a fekete őslakosság kárára történtek, ugyanis őket rezervátumokba zárták, ahonnan csak dolgozni járhattak ki.

Az idő előrehaladtával a fekete őslakosok jogai és lehetőségei is egyaránt beszűkültek. A német farmerek már a rezervátumok területén is terjeszkedtek, amely felett szemet hunyt a német gyarmati adminisztráció. Ezzel pedig az őslakosok a gyarmat minimális gazdasági lehetőségeinek is a periferiájára kerültek. Ha egy német úgy érezte, hogy őt egy fekete őslakos részéről sérelem ért, azt a gyakorlatban – a hatóságok megkerülésével – azonnal megtorolta, amely igen gyakran végződött úgy, hogy a német telepes megölte a vele vitában álló fekete őslakost.

A hererók törzsfőnöke, Samuel Maharero nem tűrte mindezt és futárral leveleket küldetett a többi törzsfőnöknek, amelyek közül egyet a német hírszerzés is megszerzett. Panaszos soraiban így elmélkedett: „*Minden alázatunk és türelmünk, amit a németekkel szemben tanúsítunk, semmit sem segít, ugyanis minden nap lelőnek egyet az embereim közül, és [minden] ok nélkül ölik meg őket...*” /Fordítás a szerzőtől./¹⁰ A törzsfőnökök többsége félt a német hadigépezettől, így nem csatlakoztak a herero törzsfőnökhöz, egy kivétellel: Hendrik Witbooi. A Witbooi-namák főnöke félre tette a Samuel Mahareróval szemben fennálló ellentéteket és ők ketten hozzáálltak a felkelés megszervezéséhez.

A felkeléshez egy, az őslakosok igazságérzetét sértő ítélet vezetett. Leutwein főköormányzó II. Vilmos császárnak írt, 1904. július 12-én keltezett jelentése a következőkről számol be: „*[Történt] egy erőszakos cselekmény [német] kereskedők részéről [...] Hereroföldön 1903. június 6-án, amely ügyben a Windbuki Kerületi Bíróság hozott ítéletet. Ennek az eljárásnak a következtében a két megvádolt*

¹⁰ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

kereskedőt december 9-én [...] 130, [illetve] 50 márka értékű pénzbüntetésre [...] és börtönbüntetésre ítélték. Ezt a büntetést nem tudták teljesen végrehajtani, mivel [a német telepesek] mintegy 1 hónappal később mindkét elítélte a felkelés első áldozataiként tekintettek.”/Fordítás a szerzőtől./¹¹ Az őslakosok kevesellték a büntetést, amit a két kereskedőre kimértek, a német telepes közvélemény pedig jogos önvédelemnek ítélte meg azt, hogy a tényállás szerint támadó hererókat öltek meg. Tehát a hererók és a németek is úgy érezték, hogy kárukra ítélt a bíróság. Leutwein emlékiratai szerint ez volt az a pont, ahol már nem lehetett visszafordítani az eseményeket.

„A német gyarmati uralom elleni herero-felkelés 1904. január 11-ről 12-re virradó éjjel vette kezdetét az Okahandja¹² környéki régióban és gyorsan szétterjedt egész Herero földön. 5 000 és 10 000 fő környéki fegyverképes herero férfi, élükön Samuel Mahareróval szétrombolta a vasútvonalakat, a telefonközpontokat és megtámadták az Okahandjában fekvő német katonai támaszpontot.” /Fordítás a szerzőtől./¹³ A harcmodor tehát hasonló volt a Witbooi-namákéhoz, hiszen először ők is az infrastruktúrát rombolták szét és csak azután kezdődtek meg a tényleges harci cselekmények.

A hererók és Witbooi-namák az infrastruktúra szétrombolása után a német farmerek ellen fordultak. A földjeiket kisajátító német farmerek pusztát ragadva vették fel a harcot a felkelő őslakosok ellen. Maharero megparancsolta alattvalóinak, hogy a német farmereket meg kell ölni, ha pedig vannak családtagjaik, őket is. A többi fehér telepes életét viszont meg kell kímélni, kifejezetten megtiltotta a búr farmok megtámadását és felégetését.

A gyarmaton állomásozó *Schutztruppe* nem tudta jól lereagálni a helyzetet. A felkelés egyre inkább szétterjedt a gyarmaton, így a gyarmati adminisztrációnak hamarosan Berlintől kellett katonai segítséget kérni. A fekete őslakosok lázadásának híre eljutott a Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályáig és a Császári Haderő Vezérkaráig. Alfred von Schlieffen megfosztotta Leutweint minden katonai funkciójától, majd 1904. május 17-én kinevezte a *Schutztruppe* és az expedíciós erők élére a Halálfejes Huszárezred nevű elit alakulat egyik tábornokát, Lothar von Trothát.

¹¹ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

¹² Herero eredeti tájegységi név („Ahol a folyók egyesülnek, hogy egy új folyót formáljanak”), a német gyarmatosítók is ezt a nevet adták az itt megalapított városnak.

¹³ EICKER, 2009. 60.o.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

A Német Birodalmi Alkotmány 68. cikkelyének¹⁴ értelmében kinyilvánították a hadiállapotot Német Délnyugat-Afrika egész területére, azonnali hatállyal. Theodor von Leutweint ezek után minden pozíciójából felmentették. Ami pedig a katonai és polgári kormányzatot illeti, teljhatalommal ruházták fel Trotha tábornokot. „[...] az expedíciós csapat, amely Németországból jött és Trotha vezetett, 14 000 és 19 000 fő [közötti] legénységet számlált].”¹⁵ A hererókat fokozatosan a vízszegény Kalahári-sivatag felé szorították, a döntő csatára pedig Waterbergben, 1904. augusztus 11-12-én került sor.

A waterbergi vereségtől kezdődött meg a hererók Kalahári-sivatagba történő deportálása, azaz a „hererók halálmenete”. Trotha tábornok, mint teljhatalmú polgári és katonai kormányzó az alábbi hírhedt vált közleményt bocsátotta ki:

„Én, a német katonák nagy tábornoka küldöm ezt a levelet a hererók népének. A hererók többé nem német alattvalók. Megölték, meglopták, megsebesítették katonáinkat, levágták füliüket, orrukat és más testrészeiket, és most gyávaságból már nem akarnak többé harcolni. Azt mondom e népnek: mindenki, aki az ő kapitányaik közül egyet az állomásomra szállít mint hadifoglyot, 1 000 márkát kap, aki Samuel Maharerót hozza el, az 5 000 márkát. A hererók népének el kell hagyni az országot. Ha ezt a népük nem teszi meg, Groot Rohrral¹⁶ fogom rákényszeríteni. A német határokon belül lelőnek minden hererót fegyverrel vagy anélkül, marhával vagy anélkül. Nem fogadok be sem asszonyokat, se gyerekeket, visszakergetem a népükhöz őket, vagy lelövetem.

A hatalmas német császár nagy tábornoka. - v. Trotha.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁷

Ez a proklamáció volt a hírhedt „megsemmisítési parancs” (*Vernichtungsbefehl*). Trotha ezt követően a hererókkal szövetséges Witbooi-namáknak, azaz a „hottentottáknak” is írt egy ugyanilyen fenyegető hangvételű nyíltlevelet, noha részükre bizonyos fokú kegyelmet is kilátásba helyezett:

¹⁴ NÉMET BIRODALMI ALKOTMÁNY

¹⁵ EICKER, 2009.

¹⁶ Afrikaans nyelven szó szerinti jelentése „nagy anyag”, ebben az esetben viszont ágyúgolyó.

¹⁷ EICKER, 2009.

„A felkelő hottentottáknak. A hatalmas német császár a hottentották népét kegyelemben akarja részesíteni, azaz azokat, akik önként adják meg magukat, az életükkel ajándékozza meg őket. A törvény szerint csak azok veszítik el életüket, akik a felkelés kezdetén fehéreket öltek meg, vagy megparancsolták, hogy öljék meg őket. [...] Kérdezek benneteket, hol van ma a hererók népe, hol vannak főnökeik? Samuel Maharero, aki ezer marba urának nevezte magát, el van űzve akár egy vadállat és az angol határig futott; aból olyan szegényen él mint a legszegényebb a sivatagi hererók közül, vagyontárgyai nélkül. Ugyanez történt a többi nagy emberükkel is, a legtöbbjük elvesztette életét, és a hererók egész népének helyzetét ismertetve, részben ében és szomjan haltak a sivatagban, részben a német lovasok, részben pedig az ovambók ölték meg őket. [...] Munkát és fizetséget fogtok kapni, a háború végére pedig a nagy német császár újra fogja szabályozni a területtel kapcsolatos viszonyát. [...] A bűnösök élve vagy holtan [történi támaszpontra] szállításáért az alábbi díjazás jár: Hendrik Witbooiért 5 000 márka, Stürmannért 3 000 márka, Corneliussért 3 000 márka, más bűnös vezéreikért 1 000 márka.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁸

Amint a hírek eljutottak Berlinbe, a német vezetés két táborra szakadt. A kormány részéről Bülow kancellár és a konzervatív - nemzeti liberális kormány tagjai elítélték Trotha módszereit. Ezzel ellenkező véleményen volt a hadvezetés, élén Alfred von Schlieffen vezérkari főnökkel: „Hogy [Trotha] az egész [herero] nemzet megsemmisítését vagy az országból történő elüldözését akarja-e, arról természetesen ő maga dönthet. A fehérek és feketék együttélése aszerint, ahogy eddig ez történt, nagyon nehéz, ha nem tartják őket a kényszermunka, azaz a rabszolgaság egyik fajtájának állapotában. A kitört faji háború az egyik párt kiirtásával érhet véget.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁹ Bülow kancellár 1904. november 24-én II. Vilmos császárnak írt levelében embertelennek és keresztényietlennek nevezte Trotha eljárását. December 5-én a Reichstagban személyesen szólalt fel a kegyetlenkedések ellen és közvetítő szerepre kérte fel a keresztény missziókat.²⁰

Az 1905-1906 -os Reichstag-választások a „hottentotta-választásokként” vonultak be a történelembe. A gyarmatosítás legfőbb bírálói a Szociáldemokrata Párt és a Katolikus Centrumpárt voltak. A konzervatívokból (*Deutschkonservative Partei*) és a nemzeti liberálisokból (*Freisinnige Volkspartei*) kormánykoalíció észlelte a népszerűségvesztést, így a rizikós kerületekben a konzervatívok és nemzeti liberálisok közös jelölteket

¹⁸ ZIMMERER, 2004.

¹⁹ SCHILDKNECHT, 1999.

²⁰ EICKER, 2009.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

állítottak, s meg is nyerték a választásokat. A gyarmati ügyek azonban tarthatatlanok voltak, így a régi-új kormány a Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályának élére a nemzeti liberális Bernhard Dernburg került. A polgári származású bankár megjelenése előre vetítette Trotha bukását, hiszen Dernburg és hivatalnokai a gyarmatra nem mint a katonai stratégia elemeként, hanem gazdaságilag hasznosítható erőforrásként tekintettek.

3.1. A koncentrációs tábor

A spanyol eredetű büntetés-végrehajtási intézményt a brit gyarmatosítók honosították meg Dél-Afrikában, ugyanis a felkelő búrokat és a fekete őslakos házkörülű szolgálkat sivatagos területekre deportálták, ahol elkerített telepeket állítottak fel nekik. Lord Kitchener, a brit gyarmati sereg parancsnoka utasította a legénységét arra, hogy válasszák el a fehér és fekete rabokat.

A németek legelőször Délnyugat-Afrikában állítottak fel koncentrációs táborokat, brit minta alapján. Ennek háttérben az állt, hogy a Trotha-féle megsemmisítési parancsot nem hajtották végre. A kérdés megoldására többféle ötlet is felvetődött, az új főkormányzó, Friedrich von Lindequist példának okáért a Cápá-sziget nevet viselő félszigeten akart felállítani egy nagy koncentrációs tábort, amelynek területére összeterelték volna az összes Witbooi-namát és halálra éhezették volna őket.²¹

A megrongálódott gyarmati infrastruktúrát viszont Lindequist minél hamarabb helyre kívánta állítani. 1907-ben kiemelkedő gazdaságtörténeti esemény is történt, hiszen hosszú és elkeseredett keresések után végre gyémántot találtak a gyarmaton. Ehhez szükség volt az őslakosok munkáerejére, így hasznosították a koncentrációs táborba zárt férfiakat. Ennek okán Lindequist végül nem valósította meg korábbi elképzeléseit. Mindezek mellett pedig tiltakozott az eljárás ellen a Rajnai Missziós Társaság is, ahogy ez kiderül Karl Emil Raaf, egy Lüderitzbuchtban állomásozó missziós naplóbejegyzéséből: *„Ha ez így folytatódik tovább, akkor nem fog sokáig tartani, amire a [nama] nép teljesen képesztul.”* /Fordítás a szerzőtől./²² A helyi evangélikus vezetőkhöz csatlakozott később a polgári kormányzat is, így a körzet katonai parancsnoka, von Deimling ezredes, és a végrehajtásért felelős beosztottja, Zülow százados komoly politikai nyomás alá került.

²¹ KREIENBAUM, 2015.

²² KREIENBAUM, 2015.

„E körülményekre tekintettel úgy hiszem, nem szabadna elszárkóznom az emberiség tekintetbe vételétől, amennyiben az nem jelent veszélyt a gyarmatra. Egy a gyarmatot fenyegető veszély esetében kilátásba helyezhetem mintegy 150 egyedülálló, beteg, gyenge bontott nő és gyermekei Okabandja vagy Windbuk marbakaránjaiba történő átszállítását.” /Fordítás a szerzőtől./²³ – írta von Deimling ezredes az evangélikus misszióknak küldött válaszlevelében. A Cápá-szigeti koncentrációs táborban Berlinből érkező parancsra szüntették meg: az 1907-ben kinevezett Bernhard Dernburg gyarmatügyi államtitkár számolta fel kinevezése évében.

A hererók koncentrációs táborba kerüléséről az Omaruru²⁴ Helytörténeti Krónika számol be: „Az emberek többsége, aki a harcból érkezett, száználmas alak volt, az ember azt kérdezgette magától: hogyan tudtak egyáltalán idáig eljutni? Különösen a gyermekek keltették a legmélyebb együttérzést. Testük a formátlanságig kimerült volt, meztelen, lesóványodott testüket fonnyadt bőrük fedte. Megindító volt nézni, ahogy az éhbáláltól fenyegetett anya gyengéd gonddal emelte fel elbukott gyermekét. [...] Ezek itt mind olyan száználmas alakok, amilyeneket az életben nem fogunk még látni.” /Fordítás a szerzőtől./²⁵ A lesóványodott, láncra vereten terelt emberek tömeges vonulása megdöbbentette a helyi németeket.

Egy windhuki²⁶ evangélikus misszionárius, Meier így emlékezik naplójában: „Hitvány rubázatú emberek, de van olyan is közöttük, aki meztelen és mind le van soványodva, akár egy csontváz.” /Fordítás a szerzőtől./²⁷ Míg a Witbooi-namák esetében az önmagukat megadóknak még Trotha is kegyelmet adott, addig a hererók esetében nem maradt el a tételes büntetés: a koncentrációs táborba zárt hererókat a szabadságuk elvesztésén és a tudatosan rossz élelmézesen túlmenően munkára fogták a helyi gyárakban, gazdaságokban és építkezéseken. Azok, akik egyáltalán túléltek az ún. „halálmenetet” (a Windhuk melletti koncentrációs táborig 287 hererót hajtottak el a német katonák, de csak 100 érkezett meg oda), azokkal helyreállították a gyarmati infrastruktúrában okozott károkat. A rendkívül rossz körülmények között a hererók magasabb elhalálozási rátát produkáltak, mint a hasonló sorsra jutott Witbooi-namák.

²³ KREIENBAUM, 2015.

²⁴ Az Omaruru eredetileg a folyót, a német gyarmatosítás óta pedig a folyó partjára épült város nevét is jelöli. Nevének eredete ovambo-herero, jelentése ismeretlen.

²⁵ KREIENBAUM, 2015.

²⁶ A német gyarmati uralom idején „Windhuk”, 1919 után viszont hollandosan „Windhoek” formájában jelölik a dokumentumok és a térképek.

²⁷ KREIENBAUM, 2015.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

1905 elején még a hererók kiirtása volt a cél, így a koncentrációs táborokban csak az őrszemélyzet részére alakítottak ki lakhelyeket. Ezt az eljárást sérelmezte a helyi evangélikus misszió, amely Swakopmund városában tiltakozásul helyi zsinatot hívott össze. A misszió az év végére hosszú tárgyalások után elérte, hogy a *Schutztruppe* ne akadályozza meg a táborokban sýnlódó hererók lakhelyépítését: „Szabad volt saját szállásokat kialakítani és ezekben laktak saját családjaikkal. Ezenkívül az igényeknek megfelelően a hideg idő elleni >>hatékony védelemként<< zsákvászonnal vonhatták be a deszkákat.”²⁸

1906 végén javultak a körülmények: a Gibeon és Keetmanshoop környékéről a Kalaháriban felállított koncentrációs táborokba hajtott 700 herero esetében már megengedték a *Schutztruppe* katonái, hogy a nők, gyermekek és betegek felszálljanak marhák vontatta kocsikra. Viszont mikor már megérkeztek a táborokba, akkor onnantól kezdve a tábort elhagyni akaró hererókra ugyanúgy tűzparancs volt érvényben.²⁹

A koncentrációs táborokban ügyeltek arra, hogy szétválasszák a nama és herero foglyokat. Erre eleinte azért volt szükség, mert a namákat kizárólag büntetni akarták, míg a hererókat megsemmisíteni. Bernhard Dernburg gyarmatügyi osztályvezetővé, majd ugyanabban az évben gyarmatügyi államtitkárrá (1907.) történő kinevezése után a német gyarmatpolitika megváltozott. Dernburg visszavonatta a megsemmisítési parancsot és a koncentrációs táborok rabjait mint munkaerőt alkalmazta az építkezéseken és a bányászatban.

A koncentrációs tábor ezzel új funkciót kapott: „munkára nevelték” a fekete őslakosokat. A német munkamorált próbálták exportálni, de nem pusztán a koncentrációs táborok foglyai, hanem az összes gyarmati őslakos részére. Így nyerte el a koncentrációs tábor az elsődleges büntető funkció mellé a nevelő és a munkára szoktató funkciókat is, amelyről a katonaság gondoskodott, amelynek módjáról Dame ezredes írása számol be: „*A Schutztruppe az őrzés mellett átveszi a legnehezebb feladatot, nevezetesen a foglyok munkára való nevelését, hogy a későbbi időkben mint hasznos elemek álljanak rendelkezésre a gyarmat további fejlesztésében. Emellett fegyvellemmel és szigorral kell kezelni a visszaesőket, az emberek testi egészségéről és erkölcsre történő neveléséről pedig gondoskodni kell.*” /Fordítás a szerzőtől./³⁰

²⁸ KREIENBAUM, 2015.

²⁹ KREIENBAUM, 2015.

³⁰ KREIENBAUM, 2015.

A szemléletben végbement változást híven tükrözik Dame ezredes gondolatai. A német vezetés immáron nem javíthatatlan elemekként gondolt az őslakosokra, hanem egy a gyarmat szempontjából hasznosítható társadalmi csoportra. Németté próbálták őket nevelni, amelynek kulcsa a militáns jellegű német munkamorál átadása volt. A morális nevelést viszont nem elsősorban a hadsereg, hanem az egyházak végezték, még a koncentrációs táborokban is.

IV. NÉPIRTÁS? A CSELEKMÉNYEK MEGÍTÉLÉSE A TUDOMÁNYOS ÉLETBEN

A fajelmélet, a koncentrációs táborok és a megtorlás arra irányította a kutatók figyelmét, hogy kimutassák, van-e összefüggés a Délnyugat-Afrikában végbement háborús cselekmények és a II. világháborúban elkövetett emberiesség elleni bűncselekmények között. A német tudományos életben kialakult konszenzus szerint van összefüggés.

Emmerich Schubert, a gyarmat gazdaságával foglalkozó doktori disszertációjában a fekete őslakosokat „*az emberi fejlődés egyértelműen alacsonyabb rendű típusának*” /Fordítás a szerzőtől./³¹ nevezte. Az afrikai német gyarmatpolitika egyik kulcsszava a „*Verkafferung*” volt. Az alapszó, a „*Kaffer*” eredetileg az arab „*kaffir*”, azaz hitetlen szóból származik. A kifejezést a dél-afrikai búrok – akik mélyen vallásos protestánsok – a Mozambik partvidékén létesített arab rabszolga-kereskedő telepekkel való érintkezés során vették át, a német gyarmatosítókhoz pedig a búr *voortrekker*ek közvetítésével került át.

A gyarmatra eleinte katonák és farmerek érkeztek, akik fekete nőkkel létesítettek kapcsolatot. Ezeket a kapcsolatokat a német adminisztráció nem törvényesítette, így a faji keveredésből megszületett gyermekeket „basztardoknak” vagy „basztereknek” nevezték, egy kategóriába csoportosítva az afrikáner apáktól és fekete őslakos nőktől származó színesekkel. A kor német tudományosságának elképzelése szerint ha ez generációkon keresztül folytatódik, akkor az odatelepülő németek végül „elkafferessednek” (*Verkafferung*), azaz visszajutnak „az emberi fejlődés egy alacsonyabb lépcsőfokára”.³² A német kormányzat számos intézkedést hozott, hogy német nők települjenek a gyarmatokra: az állam finanszírozta a kiházasítást, a

³¹ SCHUBERT, 1936. 36.

³² SCHUBERT, 1936. 36. és FISCHER, 1913.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

kitelepülést, létrehozott „nőknek való” munkahelyeket és iskolákat a német gyerekeknek.

A Würzburgi, majd a Freiburgi Egyetem szociálanropológusa, Eugen Fischer hosszan foglalkozik az „elkafferésedés” témájával a Rehoboth baszterek vizsgálata kapcsán megírt *Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen: anthropologische und ethnographische Studien am Rehobother Bastardvolk in Deutsch-Südwest-Afrika*³³ című antropológiai munkájában. A Német Délnyugat-Afrikában található Rehoboth városát ugyanis a búr voortrekkerekkel érkező színesek hozták létre: ezek a mélyen vallásos protestáns emberek a búrok és a dél-afrikai fekete őslakosok keveredéséből alakultak ki. A színeseknek hollandos neveik vannak, ugyanis a búr apák a kora újkorban még elismerték félvér gyermekeiket. Dél-Afrikában a faji keveredésnek a britek megjelenése vetett véget, ugyanis az afrikánereken úrrá lett a félelem, amely szerint kulturálisan elangolosodnak, míg etnikailag beolvadnak a fekete őslakosok közé. Ez váltás az apartheid történeti előzményei közé tartozik.

Eugen Fischer 1908-ban érkezett a gyarmatra svájci kollégájával, Rudolf Martinnal. A gyarmaton végzett antropológiai kutatásait a Porosz Tudományos Akadémia Humboldt-ösztöndíjjal támogatta.³⁴ A két tudós komoly vizsgálatokat végzett a namák és hererók koponyáin, amelyeket a hadsereg állított rendelkezésére: az elhullott namák és hererók testét megnyúzták, majd a koponyákat helyi bevizsgálás után Németország egyetemére, illetve az Akadémiára szállították.

Fischer legfőbb kutatási területe az öröklődés volt, hiszen mendeliánus³⁵ tanokat vallott. Vizsgálataiban a legfőbb hangsúlyt az arcvonások és a testi arányok mérése kapta, ugyanis a kutató arra volt kíváncsi, hogy milyen esélyei vannak, hogy a fehérek vagy a feketék vonásai dominálnak majd az utódok testén. Ezért kért a hadseregtől sok koponyát, amely koponyák vonásait összevetette a színesek arcvonásaival. Fischer arra a következtetésre jutott, hogy a fehér-fekete kapcsolatból megszületett egyedeknél az apák vonásai dominánsak, „*elkorsosultan néznek ki*” /Fordítás a szerzőtől./, de életképesek. A színeseknél az egyedi vonások dominánsabbak, mint a kollektívek, ezért Fischer szerint nem lehet „új faj

³³ FISCHER, 1913.

³⁴ Ld. MÜLLER, 2000.

³⁵ Johann Gregor Mendel morvaországi német szerzetes a borsókon figyelte meg az öröklődés biológiai szabályait, felfedezve ezzel a domináns és a recesszív öröklődés szabályszerűségeit.

létrejöttéről” beszélni.³⁶ A német kutatók vizsgálódásai nem korlátozódtak Német Délnyugat-Afrikára, hiszen a német tudományos intézetek maguk is kaptak a hadseregtől nama és herero tetemeket és koponyákat antropológiai vizsgálódásaikhoz.³⁷

A XX. század végére egyre intenzívebben foglalkoztatta a német történetírást az a kérdés, hogy hogyan és hol lehet elhelyezni a namák és hererók ellen elkövetett cselekményeket. Az NDK történészei közül a legkiemelkedőbb Horst Drechsler *Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft* című könyve, amelyet 1966-ban publikált a szerző. A mű nem maradt visszhang nélkül, ugyanis a német gyarmatosítás történeti kutatásában Drechsler termékenyítette meg a nyugatnémet történészeket. Az NSZK-ban a Hamburgi és a Frankfurter Egyetem volt a posztkoloniális tanulmányok és a német gyarmatosítás történetének a kutatóközpontja.

A német újjáegyesítés után a legvakmerőbb vállalkozás a nigériai David Olusoga és a német Casper W. Erichsen szerzőpáros *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism* címet viselő, 2010-ben megjelent műve. A könyv alapvetése tulajdonképpen már a címében megjelenik: kontinuitás a második és a harmadik birodalom között. A kontinuitást a császárság szellemi vezetőinek gondolataiból és a namák és hererók ellen elkövetett népirtásból vezetik le. A mű központi gondolata a népirtás és annak magyarázata: a német fajelméleti gondolatot és a népirtást már a császárság elitje is legitimálta, amit Hitler idejében csak folytattak, így a népirtás maga egy „első holokauszt” volt.

A holokauszt kifejezése viszont éles nemzetközi visszhangot váltott ki. Piers Brendon baloldali brit történész a *The Guardian* hasábjain bírálta a szerzőpárost a pontatlan fogalomhasználatért: „*Vilmos császár természetesen antiszemita volt, pártolta a gáz használatát a népirtások során. De Ő Lobbanékony Felsége ebben is olyan szeszélyes volt, mint minden másban. Hitler átkozta őt mint >>javíthatatlan ostobát<<, voltak neki zsidó barátai is, elutasította a náciizmust és a krisztályéjszaka után azt mondta, hogy szégyelli azt, hogy német.*” /Fordítás a szerzőtől./³⁸ A zsidóság történetében jártas Ian Thomson a konzervatív *The Telegraph* hasábjain bírálta a hibás fogalomhasználatot: „*A wilhelmianus Németország barbársága okán sem lehet >>holokausztnak<< nevezni a namák és hererók ellen elkövetett genocídiumot. Van valami izléstelenség abban, hogy a jellegzetesen zsidó tragédia kifejezését próbálják erre ráhúzni. A császár faji politikája Afrikában*

³⁶ FISCHER, 1913.

³⁷ FISCHER, 1913.

³⁸ BRENDON, 2010.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

főként a rivális Britannia birodalma iránti sóvárgásra irányult, ami borzasztó volt, de szó nem volt ott az emberek üzemi szintű elgázosításáról.” /Fordítás a szerzőtől./³⁹

Német részről Jürgen Zimmerer, a Hamburgi Egyetem tanára volt az, aki a *Von Windbuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust* című 2011-ben megjelent művében hasonlítja össze a császári és a náci Németország faji politikája közötti hasonlóságokat. Sipos Balázs történész (ELTE BTK) a következőkben foglalja össze Zimmerer generációjának munkásságát: „*Christian Gerlach, Dieter Pohl, (az egyetlen nem német) Dan Stone és Jürgen Zimmerer a magyar, bolgár, román és albán regionális kutatásoknak, a gyarmatosítás kontextusának és a fajelméletnek mint >>uralom-utópiának<<, az összehasonlító népirtáskutatásnak és az erőszakos társadalmak mibenlétének a kidolgozását végzik.*”⁴⁰ Tehát a kontinuitást egy történész sem vonja kétségbe, viszont a fogalomhasználat esetében a többség a *Genocídium* szót használja a Délnyugat-Afrikában lezajlott események leírására. Ezzel gyakorlatilag bezárult a kör: Németország tudományos közvéleménye népir-tásként tekint az eseményekre.

Zimmerer a namák és hererók elleni cselekmények előképét a boxerlázadás leveréséből vezeti le. Álláspontja szerint már a kínai eseményeket is úgy látta a német katonai vezetés, hogy ott a felsőbbrendű német faj majd „rendet csinál” a fehérek ellen fellázadt ázsiaiak között. Viszont a nama és herero lázadók elleni megtorlásnak volt egy olyan jellege is, hogy a megtorlással „helyet csinálnak” a német telepeseknek. Zimmerer szerint „*A konkrét történelmi helyzet hátterében, amelyben a [megsemmisítési] parancsot kiadták, megmutatkozik, hogy az elűzés és a megöletés alapján vére ugyanazt jelentették.*” /Fordítás a szerzőtől./⁴¹

Kérdést vet fel azonban az, hogy vajon mennyire illeszkedett a népirtás a német gyarmatosítási tervekbe. Jürgen Zimmerer a Laczó Ferencnek adott interjújában a következőket mondta: „*A hererók elleni népirtás nem tartozott e politika céljai közé, sokkal inkább annak megszakítását jelentette. Mondhatni egyfajta üzemzavar volt, ami a gyarmati-gazdasági mintaállam létrehozását alapvetően akadályozta: a hererók és a namák ellenállása következtében 1904-ben a németek katonai-népirtó fantáziája leváltotta a gyarmati-gazdasági-adminisztratív fantáziát. A katonaság bevetésére került sor és ők villámgyors győzelemre törekedtek. A sok éve kormányzó Theodor Leutwein és a gyarmatra épp megérkező von Trotha főparancsnok között került egy rendkívül fontos találkozóra. Ennek során*

³⁹ THOMSON, 2010.

⁴⁰ SIPOS, 2016.

⁴¹ ZIMMERER, 2011.

*Leutwein azt mondta von Trothának, hogy mégse ölje meg az összes hererót, hiszen szükségük van munkaerejükre. Erre Von Trotha – mondhatni a beszélgetés szellemében – úgy válaszolt, hogy >>úgy hittem, hogy Délnyugat-Afrika német föld, mégiscsak a németeknek kellene itt szántania.<< A népirtás olyan utópiája került tehát megfogalmazásra, amely gazdasági megfontolásokra semmilyen tekintettel nem volt.*⁴² Zimmerer kutatásai szerint tehát a népirtás szervesen illeszkedik a gyarmatosítás történetébe, mert azt túlzott jelleggel hajtották végre.

Zimmererrel szemben Andreas Eckl, a Bonni Egyetem professzora elveti az események népirtásként történő interpretációját. A filozófia professzor *The Herero genocide of 1904: Source-critical and methodological considerations* című tanulmányában leszögezi, hogy Zimmerer és társai anakronizmus hibájába esnek, ugyanis a népirtás fogalmát az ENSZ szabályozta. A korszak vizsgálatát Eckl szerint nehezíti a források hiánya, ugyanis a németek délnyugat-afrikai levéltári anyaga jócskán meggritkult részben az I. világháborúban, amikor is a dél-afrikai haderő lötte szét a windhoekie levéltárat, másrészt pedig a szovjet hadsereg berlini inváziója. Eckl szerint a mai kutatások javarészt a brit – dél-afrikai haderő *Blue Book*, azaz a Brit Parancsnokság Kék Könyvének állításain alapulnak, amelyek igyekeztek az 1915 és 1919 között bekövetkezett gyarmati uralomváltást minőségi fordulatként propagálni. Eckl negyedik jelentős érve az ún. „faji háború” tényleges megvalósulását is vitatják: a hererók elleni kegyetlenkedésekben a színesek mint a *Schutztruppe* segéderői is élenjártak. Eckl idézi a Kék Könyvből az Ohamakari⁴³ ostroma után történeteket: „*A katonák kört alkottak és elkezdték egymáshoz dobálni a [herero] gyereket, hogy úgy kapják őt el mint egy labdát. A gyerek megrémült, megsebesült és rengeteget sírt. Az idő múlásával elfáradtak ettől, egy katona pedig feltette puskájára bajonettjét és mondta, hogy elkapja vele a levegőben szálló gyereket. A gyereket feldobták a levegőbe a katona irányába és ahogy szállt le, a katona átszúrta testét a bajonettjével. A gyerek pár perc múlva meghalt, amely eseményt a németek őrjöngő röhögéssel fogadtak, úgy tűnt, számukra egy nagyon vicces.*” /Fordítás a szerzőtől./⁴⁴

Az eseményeket a jelenlegi namíbiai vezetés népirtásként könyveli el. 2015-ben Berlinbe érkezett egy namíbiai küldöttség, hogy kártérítési igényeit érvényesítse. A német kormányzat reakciója azonban elutasításban öltött testet, ugyanis a német állam csak egyéni kártérítési igényeket elégítene ki. Azonban a nama- és herero-felkelésben résztvevők közül már senki sem él,

⁴² LACZÓ, 2016.

⁴³ Waterberg herero neve.

⁴⁴ ECKL, 2008.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

így a kártérítési igény sem állhat már fenn. Válaszul a namíbiai küldöttség New Yorkba ment feljelenteni Németországot. Az Egyesült Államokban működő ENSZ bírósága azonban 2019 nyarán elutasította a fekete őslakosok kereseti igényét.⁴⁵ Németország bár nagyszegű tőkeinjekcióval segíjezi a namíbiai gazdaságot – elsősorban a mai napig ott élő több tízezer németajkú fehér namíbiai miatt –, a népirtást a mai napig nem ismeri el. 2017-ben viszont visszaadták a koponyákat Namíbiának, így a felkelők maradványai visszakérültek őseik földjére. Bár a német sajtó és tudományos elit a baloldal túlsúlya révén népirtásról beszél, azt a korábbi Schröder-kormány diplomatái sem ismerték el soha.

Konklúzióként elmondható, hogy a német tudományosság és a német állam szemben áll egymással a gyarmati háború ügyében: a német tudományosság kitart a népirtás mint fogalmi keret használata mellett és konzekvensen alkalmazza is azt. Az Ecklhoz hasonló hangok revizionista szemléletek közé tartoznak. Azonban a német állam vezetői, különösen a Külügyminisztérium (*Auswärtiges Amt*) nem hajlandó a tudományos élet definícióját alkalmazni a namíbiaiakkal való érintkezésben és a nemzetközi kapcsolatok egyéb fórumain, ezért a nama- és herero-felkelés kutatása még számos lehetőséget tartogat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADU BOAHEN, A. (1985): General History of Africa VII.: Africa under Colonial Domination 1880-1935. Heinemann; California; UNESCO, 49.
- BRENDON, PIERS (2010): The Kaiser's Holocaust by David Olusoga and Casper W. Erichsen – review, The Guardian.
- Elérhető: <https://www.theguardian.com/books/2010/dec/04/kaisers-holocaust-olugosa-erichsen-review>
- (Letöltve: 2019. szeptember 28.)
- BÚR GÁBOR (2011): A Szubszaharai Afrika története, 1914-1991. Budapest, Kossuth Kiadó
- DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA (1904). Berlin, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Königliche Hofbuchhandlung 24-25, 93, 96.

⁴⁵ PELZ, 2019.

- DIERKS, KLAUS (2000): Chronologie der namibischen Geschichte Von der Vorgeschichtlichen Zeit zur Unabhängigkeit und danach (Dezember 2000). Elérhető: <http://www.klausdierks.com/frontpage.html>
(Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- DRECHSLER, HORST (1966): Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft.. Berlin, Akademie Verlag
- FAGE, J.D. (2004): Afrika története. Budapest, Osiris Kiadó
- FISCHER, EUGEN: Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen: anthropologische und ethnographische Studien am Rehobother Bastardvolk in Deutsch-Südwest-Afrika című művének kivonata. Elérhető: <http://archive.is/EJAzO> (Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- ECKL, ANDREAS (2008): The Herero genocide of 1904: Source-critical and methodological considerations. Journal of Namibian Studies, No.3. (2008): 47.
- EICKLER, STEFFEN (2009): Der Deutsch-Herero-Krieg und das Völkerrecht: Die völkerrechtliche Haftung der Bundesrepublik Deutschland für das Vorgehen des Deutschen Reiches gegen die Herero in Deutsch-Südwestafrika im Jahre 1904 und ihre Durchsetzung vor einem nationalem Gericht. Frankfurt am Main, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 60, 62, 63, 70.
- FÖRSTER, LARISSA (2010): Postkoloniale Erinnerungslandschaften: Wie die Deutsche und Herero in Namibia des Kriegs von 1904 gedenken. Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag
- HELGOLAND-ZANZIBÁR SZERZŐDÉS III. Cikk 2. bekezdés. Elérhető: <http://www.traditionsverband.de/download/pdf/helgoland.pdf>
(Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- KREIENBAUM, JONAS (2015): >>Ein trauriges Fiasko<<: Koloniale Konzentrationslager im südlichen Afrika, 1900-1908. Verlag des Hamburger Instituts für Sozialforschung, 128, 130, 141, 223, 225, 229.
- LACZÓ FERENC (2016): A német gyarmatosítás és a német népirtások története - interjú Jürgen Zimmererrel. Újkor.
Elérhető:<http://ujkor.hu/content/nemet-gyarmatositas-es-nepirtasok-tortenete-interju-jurgen-zimmererrel>
(Letöltve: 2019. szeptember 28.)
- MÜLLER, IRMGARD (2000): Das Standardwerk zur menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene von Erwin Baur, Eugen Fischer und Fritz Lenz im Spiegel der zeitgenössischen Rezensionenliteratur:

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Medizin einer Hohen Medizinischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum 1921-1941. Bremen, 27.

NÉMET BIRODALMI ALKOTMÁNY. Elérhető:

<http://www.documentarchiv.de/ksr/verfksr.html> (Letöltve: 2019. szeptember 29.)

OLUSOGA, DAVID - ERICHEN, CASPER W. (2010): The Kaiser's Holocaust. Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism. London, Faber and Faber Ltd.

PELZ, DANIEL (2019): US-Gericht lehnt Völkermord-Klage gegen Deutschland ab: Fragen und Antworten, Focus.

Elérhető: https://www.focus.de/politik/ausland/us-gericht-lehnt-voelkermord-klage-gegen-deutschland-ab-fragen-und-antworten_id_10421515.html

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

SCHILDKNECHT, JÖRG (1999): Bismarck, Südwestafrika und die Kongokonferenz: Die völkerrechtlichen Grundlagen der effektiven Okkupation und ihre Nebenpflichten am Beispiel des Erwerbs der ersten deutschen Kolonie. Münster; Hamburg; London, LIT Verlag, Juristische Schriftenreihe, Band 135, 263.

SCHUBERT, EMMERICH (2013): Landwirtschaft und Nebenbetriebe in Südwestafrika: Dissertation. Universität Heidelberg, 36.

SIPOS BALÁZS (2016): Múltalkotás a periférián és a centrumban.

Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/konyv/multalkotas-a-periferian-es-a-centrumban-100503>

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

THOMSON, IAN (2010): The Kaiser's Holocaust by David Olusoga and Casper W Erichsen: review

Elérhető:

<http://www.telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/7940763/The-Kaisers-Holocaust-by-David-Olusoga-and-Casper-W-Erichsen-review.html>

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

VÖLKERMORD: HERERO-STAMM AUS NAMIBIA FORDERT MILLIARDEN-ENTSCHÄDIGUNG VON DEUTSCHLAND (2017), Focus.

Elérhető: http://www.focus.de/politik/ausland/fuer-deutschland-ein-desaster-wegen-kolonialzeit-stamm-aus-namibia-fordert-milliarden-entschaedigung-von-deutschland_id_6881857.html

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

WINKLER, HEINRICH AUGUST (2005): Németország története a modern korban. Budapest, Osiris Kiadó, 1. kötet.

ZIMMERER, JÜRGEN (2004): Krieg, KZ und Völkermord in Südwestafrika. Der erste deutsche Genozid. In: Zimmerer, Jürgen - Zeller, Joachim: Völkermord in Deutsch Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904-1908) in Namibia und seine Folgen. Berlin, Ch. Links Verlag, 55-56

ZIMMERER, JÜRGEN (2011): Von Windhuk nach Auschwitz: Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust. Berlin, LIT Verlag, 18.

SOVEREIGNITIES IN CONTENTION – SZEMÉLYES BESZÁMOLÓ AZ EURÓPA-KUTATÓK 26. NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJÁRÓL

Sovereignities in Contention – Subjective report from the 26th
International Conference of Europeanists

Gombos Jarmo¹

2019. június 20-22-én rendezte meg a *Council of European Studies* a *Sovereignities in Contention: Nations, Regions and Citizens in Europe* elnevezésű konferenciát a madridi Carlos III Egyetemen. Cikkemben a konferencia általános tudnivalóit, valamint az általam látogatott paneleken szerzett tapasztalatokat kívánom bemutatni.

A konferencia 331 paneljén több mint ezer előadó vett részt a világ minden részéről. A nyomtatott programért külön kellett fizetni, amit én egyáltalán nem bánok, hiszen így csak annyi példány került kinyomtatásra, amennyit tényleg elvisznek, ezzel megspórolva több tízezer oldal elpazarolását. Én megvettem a nyomtatott példányt, melynek segítségével sokkal könnyebben tudtam eldönteni, hogy az egyszerre tartott harminc körüli panel közül melyikre üljek be. Lehet régimódi vagyok, de mobilon ez bonyolultt lett volna nekem. Ennek ellenére természetesen én is letöltöttem egy praktikus appot (*guidebook*), amin elérhető volt az összes absztrakt, továbbá az esetleges teremcserékkel is frissítették. Ahogy az lenni szokott, sok neves kiadó is jelen volt, az ember könnyedén elkölthetne ilyenkor akár több ezer eurót a nemzetközi tanulmányok és a politikatudomány legkülönfélébb témaköreit feldolgozó minőségi könyvekre.

Az idei konferencia fő témája elméletileg a szuverenitás volt, de igazából a 331 panelbe belefért szinte minden a gazdaságpolitikától a feminista elméleteken és a törökországi helyzeten keresztül a Brexitig. Két este voltak *keynote speakerek*. Első este Joseph H. H. Weiler, a New York-i

¹ A szerzőről: Gombos Jarmo a Szegedi Tudományegyetem másodéves doktorandusz hallgatója. Kutatási területe az északi együttműködés különös tekintettel a Miniszterek Északi Tanácsára és az Északi Tanácsra. Korábban az Új Nemzeti Kiválóság Program keretein belül két évig követte a Brexit folyamatát.

Egyetem professzora beszélt az európai kultúrháborúról 2003-tól napjainkig, miképpen befolyásolja szerinte a populizmus és az euro-szkepticizmus a tagállamok és az Európai Unió kapcsolatát, a kettő közötti szuverenitás egyensúlyát, valamint másik dimenzióban ezek milyen kihatással vannak a liberális demokráciára. A következő este a szuverenitás helyzete a globalizált világban volt a megbeszélés tárgya. Itt a svéd származású, de az Egyesült Királyságban élő cambridge-i marxista professzor emeritus Göran Therborn és Margaret Levi, a Stanford professzora vitatkoztak igen jó hangulatban. Számomra érdekes volt, hogy míg az Egyesült Államokban élő Levi igen pozitívan viszonyult az Európai Unióhoz, addig Therborn szkeptikusabb volt, bár azt mondta az utóbbi időkben már nem látja olyan negatívnak az Unió szerepét, mint korábban.

Az Edinbrough-i Egyetem és a Cardiff-i Egyetem közös kutatócsoportja mutatta be eddigi kutatásuk állását.² Megállapításuk szerint az azonos csoportokba tartozó személyek – úgymint a vidékiek, szegények, kevésbé tanultak – máshogy szavaztak Skóciában, mint Angliában. A kérdést megközelítették a nemzeti identitás szemszögéből is, és érdekes módon míg a brit identitásúak Skóciában a kilépés mellett szavaztak, addig Angliában maradáspártiak voltak. A jellemző identitása a maradáspártiaknak Skóciában a skót, Walesben a walesi, míg Angliában a brit. Az angol identitásúak jellemzően a kilépésre szavaztak, míg a nemzeti identitás nélküliek a maradásra. A vizsgálatból az eltérő módszertan miatt kimaradt Észak-Írország.

Nicola McEwen (*Edinburgh-i Egyetem*) kutatása arra irányult, hogy a kilépéssel visszatérő jogköröket, amennyiben elméletileg átruházott jogkörök, a központi kormány megtarthatja-e magának, vagy a területi kormányzatoknak kell adnia. Ő arra jutott, hogy a westminsteri parlamentet nem köti jogilag semmi, jogszabállyal visszavehetik a hatásköröket, amennyiben így kívánják. Utóbbival nekem is megegyezik a véleményem, hiszen a brit gyakorlat szerint az átruházott jogok felfüggeszthetők vagy visszavehetők. Másrészt szerinte az okozhat még gondot, hogy a központi és az állami kormányzatok közti kapcsolatok rendszere kevésbé formalizált és intézményesített, ezekben az informalitást részesítette előnyben a jogalkotó.

Alan Wager (*King's College London*) és Daniel Wincott (*Cardiff-i Egyetem*) szerint nem egy pillanatnyi krízis van, hanem „*logjam and ambiguity*.” tehát

² A kutatócsoport tagjai: Ailsa Henderson, Charlie Jeffery; Cardiff: Ed Poole, Jac Larnier, Daniel Wincott, Richard Wyn Jones

egyrészt nem haladnak a dolgok, másrészt nem lehet tisztán látni. Szerintük a folyamat egy paradoxonnal is társul: a kilépéshez vezető okok nem ezen okok megoldásához, hanem elmélyüléséhez vezetnek.

Kalypso Nicolaïdis (*St Antony's College, Oxford*) szerint Orbán Viktor miniszterelnök az alternatív Európai Unió vezetője, jelképe. A szereplők alulbecsülték Orbán Viktort és felülbecsülték az Unió norma-alkotó szerepét. Továbbá Emmanuel Macron francia elnök és Orbán Viktor egymás „tükörképei” az ellentétes oldalról.

Argelia Queralt (*Barcelona-i Egyetem*) szerint a katalán kormányzat az utóbbi években kihívások elé állította a spanyol alkotmányos rendszert. Queralt azt állítja a katalán kormányzat megpróbálta nemzetközileg úgy beállítani, hogy Spanyolország antidemokratikusan elnyomja a katalánokat, másrészt kiépített egy propaganda hálózatot, amelyen keresztül saját polgárait győzködtte arról, hogy a katalánok jogosultak az önrendelkezésre; ez akár Katalónia függetlenségéhez is vezethet, a spanyol alkotmányos és az Unió előírások békés megszegése nem vezethet büntetőjogi felelősségre vonásra, és végül ebből kiindulva a folyamat miatt eljárás alá vont személyek politikai foglyok. Queralt populistának bélyegzi a függetlenségi folyamat katalán kormányzati irányítóit.

Pelle Anita (*Szegedi Tudományegyetem*) a *Why In – Why Out? The Political Economy of the Eurozone in East Central Europe* című könyvet mutatta be, melyet Arató Krisztinával és Koller Boglárkával szerkesztett, húsz szerzője volt (*Nemzeti Közszerzői Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, ELTE, továbbá angliai-cseh-lengyel-szlovén-szlovák és egy német kutató*), és a művet a *Routledge* adta ki. A szerzők célja a közép-kelet-európai országok eurozónához való csatlakozásának vagy nem csatlakozásának közgazdasági és politikai vizsgálata volt, valamint ezen döntések kihatásaira a válságban. A mű két fő részből áll. Az első részben van az elméleti háttér és a horizontális kérdéseket vizsgálja, míg a második részben az országokat elemzi a rövid háttérrel az Unióhoz való csatlakozás történetéről, az eurozóna-tagság (vagy kívülmaradás) közgazdasági és politikai okai, a gazdasági és pénzügyi válság hatási, és jövőbeli kilátások mind politikai mind közgazdasági szempontból, „jó-e” az euró egy országnak, vagy nem.

Sabine Saurugger és Fabien Terpan (*Sciences Po Grenoble*) azt kutatta, hogy a válság hogyan hatott az Európai Unió Bíróságának döntéseire: a szupranacionális szuverenitást vagy a tagállami szuverenitást védi, esetleg egyik mellett se áll ki következetesen. Megállapításuk szerint az Európai Unió

Bírósága a válság után, 2011-től következetesen a szupranacionális szuverenitás mellett döntött a tagállamok ellenében.

Cristopher Bickerton (*Cambridge*) szerint a brit szuverenitáselméletben „ütközés” van több szempontból, és a kilépés a szuverenitás két fajtájának küzdelmét jelképezi. Egyrészt ott van annak a kérdése, hogy a nép vagy a parlament a szuverén, másrészt, hogy unitárius vagy föderális a rendszer. Felhossa még harmadik dimenzióként az északír kérdést. Egyrészt ott van a megoldhatatlannak tűnő gond, mely szerint nem lehet határ Észak-Írország és az Ír Köztársaság, valamint Észak-Írország és az Egyesült Királyság többi része között, miközben ha kilépnek, az áruk és emberek szabad mozgását elméletben mégis kontrollálni kell. Elméleti szinten ő elfogadhatónak tartja, hogy az északír kormányzat jogot kapjon ahhoz, hogy elterhessen a brit normáktól, ezáltal megakadályozva a határt az ír szigeten. Szerintem a jogi és politikai realitások itt nagyban eltérnek, hiszen jogilag továbbra is a westminsteri parlament a szuverén, de a pártok – főleg a konzervatívok – politikai okokból nem akarnak szembe menni a véleménynyilvánító népszavazás eredményével. A föderális vagy unitárius berendezkedés felvétele szerintem álprobléma.

Név nélkül itt említeném meg az egyik brexites előadást, amely nagyon meglepett. Az előadás címe és absztraktja alapján egy elég elvont, talán nehezen emészthető előadásra számítottam, ezzel szemben viszont egy igen érdekes, bár negatív élményben volt részem. Az előadás egy sok képes diából álló, inkoherens, minden logikai vonulatot és mondanivalót nélkülöző valami volt. Az előadó az idő lejártakor még sehoh se tartott, de azért „ledarálta” a maradék képek diáit, majd amikor a panel végén jöttek volna a hozzászólások és kérdések eltávozott a teremből. Bár nem a brexit a területe, de a felsőoktatásban dolgozik. A jól megírt absztrakt és az előadás közötti kontraszt alapján nem tudom, hogy csak rossz napja volt, vagy más írhatta az absztraktját.

Tatiana Squeff (*Universidade Federal de Uberlândia*) braziliai kutatócsoportja munkáját mutatta be, melyben azt kutatják, hogy a szeparatista törekvések nemzetközi jogi szabályozása mennyire korszerű. Szerintük jelentősen megváltozott a helyzet az afrikai és ázsiai gyarmatok függetlenedése óta, és többek között a skót és katalán események arra utalnak, hogy meg kell vizsgálni a nemzetközi jogi szabályozás felújítását, a nemzetközi jog „puhítását.” Bár elméletileg akár igazuk is lehet, szerintem nem várható nemzetközi egyezmény a kérdésben, hiszen akik megállá-

podhatnának, ők ellenérdekelt felek abban, hogy új államok váljanak ki belőlük.

Gerard Rosich (*Helsinki Egyetem*) szerint tévednek, akik szerint a katalán kérdés eltér a kanadai és brit szeparatisták helyzetétől. A gond inkább az, hogy a kérdés destabilizálja a II. világháború utáni status quo-t és elmosza a belügyek és nemzetközi ügyek közötti határokat. Míg elméletileg lehetségesek lennének újszerű megoldások, a létező intézményrendszerből ezek védekező mechanizmusokat váltanak ki. Rosich szerint az Európai Unió, illetve a II. világháború óta kialakult rendszerek képtelenek az állami szuverenitást érintő jelenlegi kihívások megoldására.

Natasha Wunsch (*ETH Zürich*) szerint az Európai Unió elbukott az új kelet-európai tagállamok megreformálásában, nem sikerült a csatlakozás után a demokratizálódást fenntartani, és ebben az értelemben kudarc volt a bővítés. Ez, továbbá a nyugat-balkáni és törökországi folyamatok szerinte arra utalnak, hogy a demokrácia erősödése már nem trend, ami elméleti és gyakorlati kérdéseket vet fel az Unió bővítésével kapcsolatban.

Egy brit-francia kutatócsoport³ érdekes kérdéseket vetett fel a Brexit-tel kapcsolatban. Mint azóta egyre gyakrabban hallhatjuk (de ez az előadás pillanatában még nem volt ennyire nyíltan téma), hogy a Tory politikai elitnek a Brexit végrehajtása most már fontosabb, mint Skócia és Észak-Írország. Daniel Wincott professzor szerint a brit kormány az Egyesült Királyság, az Ír Köztársaság, a Man-sziget és a Csatorna szigetek közötti akadály nélküli utazást lehetővé tévő *Common Travel Area*-t törvényes alap nélkülinek mondta, de ehhez hozzáfűzném, hogy az előadás még Theresa May bukása előtt történt, és a szerződést a korábbi és a jelenlegi kormányok is meg akarják tartani.

Anchrit Wille (*Leiden-i Egyetem*) azt kutatta, mennyire formalitás a biztosjelöltek Európai Parlamenti meghallgatása. Az intézményt a Maastrichti Szerződés vezette be, először 1995-ben alkalmazták, és azóta három biztosjelölt „vérzett el” rajta. Szerinte nagy gond van az átláthatósággal és a kutathatósággal, nem minden esetben tudni a gyakorlati megvalósulást.

August Österle és Carina Diesenreiter (*WU Vienna University of Economics and Business*) azt vizsgálja, hogy a határon átnyúló egészségügyi

³ Daniel Wincott, Cardiff University; Nicola McEwn, University of Edinburgh; Roberta Guerrina, University of Surrey; Anand Menon, Kings College London; Patric le Gales, Sciences Po Paris

szolgáltatások hogyan alakulnak Ausztriában, különös tekintettel arra, hogy Ausztria a rendszer bevezetése ellen szavazott.

Emilija Tudzarovska Gjorgijevska (*Cseh Tudományos Akadémia*) a korrupció parlamenti ellenőrzésének hatékonyságát kutatja. Mennyiben feladata ez a nemzeti és az uniós parlamenteknek? A kutatások alapján a parlamenteknek normatív szerepe van a korrupció elleni harcban, de ehhez a parlamenteknek is meg kell felelniük a demokratikus normáknak.

Kovács Kriszta (*WZB Berlin Social Science Center*) szerint az Emberi Jogok Európai Egyezményének célja, hogy a demokrácia szintjében ne történjen visszaesés, valamint a részes felek belső szerveinek megerősítésén alapul. Az Európai Unió alapításakor feltételezték, hogy a tagállamok konszolidált tagállamok, melyek betartják alkotmányos kötelezettségeiket. Az európai intézményeket nemzetközileg a leghatékonyabb jogvédő rendszereiként tartják számon, de Magyarország megkérdőjelezi ezt. Az európai intézmények Kovács szerint eddig nem voltak képesek megállítani a demokrácia szintjének visszaesését Magyarországon. Megpróbálják óvni a belföldi intézményeket, de a kimenetel még nem tiszta.

Kissé meglepett, hogy egyes előadók teljes rendszereket és folyamatokat – gyakorlatilag mindent – a feminista elméletből kiindulva „támasztottak alá,” a feminizmust mint a legfontosabb tényezőt hozták fel. Szerintem sokkal szerencsésebb lenne, ha ez az értelmezés egyik, nem kizárólagos megközelítése lenne, ami adott esetben természetesen akár igen értékes hozzáadott értéket is eredményezhet.

Nevek nélkül megemlítem, hogy sok török kutató igen negatívan értekezett a jelenlegi rendszerről. A beszámolóik szerint Törökországban ellehetetlenítik a Recep Tayyip Erdogan elnökkelkritikus kutatók munkáját és gyakran a szabadságukat is kockáztatják. Ez egy igen kényes téma. Nem vagyok Törökország-kutató így csak azt tudom, amit a hírekben láthatunk. Amennyiben nyilvánosan, nem egy zárt konferencián beszéltek volna sokkal szívesebben és részletesebben írnék erről, a gondokat felhozók neveivel. Így viszont nem szeretném leírni a nevüket, ami nélkül nem szívesen megyek bele a részletekbe, hiszen nincs kikre hivatkoznom.

Véleményem szerint, akinek lehetősége van, feltétlenül jelentkezzen ilyen konferenciára, mert nagyon jó alkalom tapasztalatszerzésre és hálózatépítésre. Sokat lehet tanulni olyanoktól is, akikkel nem értünk egyet, adott esetben mások vagy saját hibáinkból is. Jó érzés, amikor az egyik kutató nem tud arról, hogy Magyarországon létezik a kinevezés előtt a miniszterjelölti meghallgatás intézménye, és erre a megjegyzésedben udvariasan felhívod a

figyelmét, ő ezt nem csak felírja, de a következő kérdésre adott válaszába bele is építi. Engem meglepett, hogy bár többnyire magas színvonal volt tapasztalható, többen csak a terveiket mutatták be, illetve akadt pár alacsonyabb színvonalú előadás is. Összességében azonban egy jól megszervezett, sokoldalú és érdekes konferenciát láthattam.

ILYEN VOLT MAGYARORSZÁG ELSŐ DOKTORANDUSZ FESZTIVÁLJA, A DOSZFESZT

Liska Fanny¹

A tudomány, a kultúra és a szórakozás egymást erősítve képviselte magát a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) által szervezett vadonatúj fesztiválon 2019. augusztus 15-18. között. A Keszthelyen megrendezett nagyszabású rendezvény egyik fő célja az elsőéves doktorandusz hallgatók integrálása a fiatal magyar kutatói közösségbe. Ezen túl pedig a doktorandusz életpálya iránt érdeklődő mesterszakosokat, szakkollégistákat is invitálták a szervezők. A fesztivál a DOSZ korábbi Nyári Táborainak analógiájára indult el idén nyáron, így sok, a szövetséghez kötődő doktorandusz hallgató látogatott el a rendezvényre.

Az elsőéves tájékoztató nap keretében bemutatkozott a DOSZ (Szabó Péter, DOSZ Elnök) és a Fiatal Szakértői Rendszer (Jámbor Kornél, szakmai vezető, Hunexpert Magyar Szakértői Rendszer Kft.), továbbá a frissen felvett doktoranduszok hallhattak a külföldi ösztöndíj lehetőségekről (Holicza Péter, Tempus Közalapítvány), megismerkedhettek a DOSZ tudományos osztályaival, és figyelemmel kísérhették az osztályelnöki megbízólevelek átadását (Csonka Diána, DOSZ elnökségi tag).

Mindezek után interaktív panelbeszélgetés vette kezdetét a doktori képzés és a felsőoktatás jövőjéről, melynek résztvevői (Horváth Zita, felsőoktatásért felelős helyettes államtitkár; Szendrő Péter, az OTDT elnöke; Padisák Judit, az ODT alelnöke; Keszthelyi-Szabó Gábor, a Gábor Dénes Főiskola rektora; Szabó Péter, a DOSZ elnöke) kellemes hangulatban, értékes párbeszédet folytattak. Az Ünnepélyes megnyitón beszédet mondott: Horváth Zita, felsőoktatásért felelős helyettes államtitkár (Emberi Erőforrások Minisztériuma); Gelencsér András, rektor (Pannon Egyetem); Illés Boglárka, ifjúságpolitikáért és esélyteremtésért felelős helyettes államtitkár (Emberi Erőforrások Minisztériuma); Nagy Bálint, alpolgármester (Keszthely) és Szabó Péter, a DOSZ elnöke. A köszöntők mindegyike üdvözölte a fesztivál létrejöttét, méltatta a helyszínt és a színes programkínálatot, to-

¹ A szerzőről: Liska Fanny a Doktoranduszok Országos Szövetségének Kommunikációért felelős elnökségi tagja, továbbá a DOSZFESZT fesztiváligazgatója. Elérhetősége: www.dosz.hu

vábbbá örömet fejezte ki a fiatal magyar értelmiséget minőségi alapokon megmozgató rendezvény születése kapcsán és hangsúlyozták a doktorandusz képzés, valamint a kutatói életpálya jelentőségét.

Dr. Birkner Zoltán, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal elnökének előadása, majd egy start-up életre kelésén keresztül bemutatott doktorandusz sikersztori után a kikapcsolódásé volt a főszerep.

A fesztivál másnapja a „Mesterséges Intelligencia szakmai napról” szólt, amelyet a Mesterséges Intelligencia koalíció hathatós segítségével sikerült megvalósítani. Ennek keretében kiállított az Eurosmart Kft., a Duplitech Kft., az IBM, az Eötvös Lóránd Fial Szakértői Rendszer és a házigazda intézmény Pannon Egyetem Műszaki Informatikai Kara is. Természetesen az előadások sem maradtak el. A fesztivál Mesterséges Intelligencia (MI) szakmai irányvonalához kapcsolódóan Jobbágy László, a DJN Kft ügyvezetőke a Digitális Jólét Programról beszélt, Szertics Gergely, az MI koalíció szakmai vezetője pedig érdekesítő plenáris előadást tartott a témában.

Ezt követően a résztvevők egy “TI, MI és a KV” elnevezésű start-up szimulációs versenyen mérkőzhettek meg, innovatív ötleteik felsorakoztatásával.

Délután kerekasztal beszélgetésre került sor a V4 országok ifjúsági tanácsainak elnökeivel, majd a digitális lábnyomról hallgattak érdekességeket a fesztiválozók Dr. Sabjanics István (Belügyminisztérium, Tudománystratégiai- és koordinációs Főosztály, főosztályvezető) és Dr. Bencsik Balázs (Nemzeti Kibervédelmi Intézet, igazgató) tolmácsolásában. A szakmai programsorozat zárásaként Hegedüs Zoltán (Nemzeti Ifjúsági Tanács, Strukturált Párbeszéd Nemzeti Munkacsoport) elnököt hallgathatták meg az érdeklődők a Strukturált Párbeszéd folyamatának eredményeiről.

Lazításképp hajókirándulás és stand-up comedy előadás kínálkozott a résztvevők számára, este pedig koncertek és DJ-k zárták a napot, hajnalig tartó táncsal.

A sportnap programjain számos érdekes sportágat próbálhattak ki a doktoranduszok, mint az Ultimate frisbee, a vívás és cross fit, továbbá megrendezésre került az I. DOSZFESZT Kispályás Labdarúgó Kupa, amelyen 4 csapat mérkőzött meg egymással: Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája; Nemzeti Ifjúsági Tanács; Pannon Egyetem; Doktoranduszok Országos Szövetsége. Ezúton még egyszer gratulálunk a győztes Pannonos csapatnak!

A sportprogramok mellett és után előadások, kerekasztalbeszélgetések színesítették a programot. Szentpéteri-Nagy Veronika a DE-HÖK Hallgatói Környezetvédelmi Bizottságától “Un, DOSZ, Trash” – Elég a szemétkedésből! című előadással érkezett, környezetvédelmi fókusszal. Azerbajdzsáni vendégeink könyvbemutatót tartottak (Presentation and book exhibition by Azerbaijan Young Scientists, Post graduates and Masters Union). Dr. Szabó Imre Szilárdal, a DOSZ jogi ügyekért felelős elnökségi tagjával kötetlen beszélgetésre volt lehetőségük a PhD hallgatóknak „A doktorandusz jogai és kötelezettségei” témamegjelöléssel. Sor került egy NKFIH panelbeszélgetésre is, FIVOSZ, HÖÖK és DOSZ képviselőkkel „Innovációs generáció? – Avagy a hallgatók és doktoranduszok szerepe az innovációban” címmel.

Ezeken túl művészetterápiás önismereti csoport is működött a doktori képzésben résztvevők számára, ahol Lips Adrián inspiratív, meditatív zene és festés segítségével dolgozta fel a vállalkozó kedvűekkel a doktori képzésben való részvétellel kapcsolatos témákat.

A rendezvény utolsó estéje a Georgikon Pincészet borainak borkóstolójával kezdődött és koncertekkel, DJ-kkel fűszerezett jókedvvel ért véget.

A fesztiválózóknak lehetőségük volt a Szendrey Júlia emlékszoba meglátogatására, a Georgikon Lovasnapokon való részvételre, továbbá a fesztiválkarszalag ingyenes belépést biztosított a Helikon strandra, így a Balatonban való csobbanás és napozás is része volt a fesztiválélménynek.

A DOSZFESZT kitűnő lehetőséget biztosít a fiatal magyar értelmiségi réteg összekovácsolásához. A névadó szövetség már most szervezi a 2020. év fesztiválját, amelynek témája a digitalizáció lesz. A rendezvény koncepciójában részben megújul, azonban a szórakozás nem marad el és a balatoni hangulat is garantált lesz! Vár benneteket a DOSZFESZT 2020. augusztus 13-16. között Keszthelyen! Részletek a honlapon és a Facebook-on hamarosan, az alábbi elérhetőségeken:

- www.doszfeszt.hu
- www.facebook.com/doszfeszt

LAPSZÁMUNK LEKTORAI

ANTAL GÁBOR – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsésztudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

FARKAS ATTILA – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

GOMBOS JARMO – Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

SCHVÉD BRIGITTA KINGA – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

SZABÓ LEVENTE GÁBOR – Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

DR. TELEKI BÁLINT – Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

TÓTH LÁSZLÓ – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

TÓTH NIKOLETT – Budapesti Corvinus Egyetem, Külügyi Műhely Alapítvány, kuratóriumi tag

TÓTH ZOLTÁN BALÁZS – Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató

DR. WÁGNER TAMÁS ZOLTÁN – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató, Kisebbségi Jogvédő Intézet, jogász

DR. ZALAHEGYI ZOLTÁN – Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató